ØKONOMI

og

POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 38. Årgang . Nummer 2 . 1964

København 1964

ØKONOMI OG POLITIK

38. ÅRGANG . NR. 2 . 1964

INDHOLD

ERLING BJØL: Konfliktforskning af afkoloniseringen... 99

BERTEL HEURLIN: Nedrustningsforhandlingerne efter Cubakrisen 105

IVER HORNEMANN MØLLER: Interessegrupperne og det politiske demokrati 135

Litteraturanskaffelser omhandlende moderne historie og statskundskab 143

Den internationale økonomiske situation 159

Den danske økonomiske situation 171

Politisk kronik 190

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
KØBENHAVN 1964

FORFATTERNE

ERLING BJØL: Mag. art., kst. professor ved Aarhus universitet; har bl. a. skrevet »Sol og sult. Underudviklingens problem i Italien« udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi.

BERTEL HEURLIN: Cand. mag., undervisningsassistent ved Københavns universitet, videnskabelig medarbejder ved Institutet for Samtidshistorie og statskundskab, 1958–59: Studieophold i Tyskland. 1962–64: Sekretær i udenrigsministeriet.

IVER HORNEMANN MØLLER: Cand. polit., sekr. i arbejdsministeriet.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal, Årsabonnement 15 kr. Enkelte hæfter 4 kr. Ansvarshavende redaktør: Sekretær, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. P. NØRREGAARD RASMUSSEN, professor ANDERS ØLGAARD, generalsekretær for Nordisk Råd, F. W. WENDT og lektor, cand. polit. THORKILD HJORTKJÆR. Redaktør, ekspedition og abonnement: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Sankt Peders Stræde 5, København K., telefon Palæ 5182. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader og hos postvæsenet samt for boghandlernes vedkommende også gennem Danske Boghandleres Kommissionsanstalt.

Printed in Denmark. Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen den 30. september 1964.

KONFLIKTFORSKNING AF AFKOLONISERINGEN

ERLING BJØL

Konfliktforskningen er en gren af samfundsvidenskaberne, der omfattes med stor interesse og betydelige forventninger, som stimuleres ved, at visse forskere fremstiller den som det politiske livs lægevidenskab. Den belgiske sociolog Stéphane Bernard, hvis omfattende undersøgelse af konflikten mellem Marokko og Frankrig nu er blevet udsendt (*Maroc 1943–56*, I–III, Bruxelles 1963), er mere beskeden:

»Ingen analyse ville kunne overbevise dem, der ikke vil overbevises, på et område, hvor de data, som teorien støtter sig til, er diskutable, indtil begivenheden er afsluttet. Derfor er det omsomst at håbe på, at kendskab til konfliktmekanismerne i og for sig kan hjælpe menneskeheden til at overvinde de uoverensstemmelser, der deler den. Et udtømmende kendskab til krigens mekanisme ville ikke forhindre krige. Derimod kunne krigen meget vel forsvinde i en verden, der ikke kender dens mekanisme ... For at påvirke menneskene er det ikke tilstrækkeligt at vide, hvad der burde gøres«, skriver han.

For Bernard, hvis værk er nummer to i den række studier af internationale konflikter, som udsendes af Carnegie-fondets Europa-center, er konfliktforskningens mål og mulighed en bedre erkendelse af det, han kalder »konfliktens sociologiske mekanisme«. Hans beskedenhed er mere tiltalende og tillidsvækkende end de prætentioner, man stundom træffer hos andre konfiktforskere. Men måske går den dog for vidt. Kunne det ikke tænkes, at et bedre kendskab til »mekanismen« inden for en bestemt konflikttype i visse tilfælde kunne bidrage til en løsning? Netop det område, han beskæftiger sig med, afkoloniseringen, kan lede tanken i den retning. Der er her, fremhæver Stéphane Bernard, tale om en uafvendelig proces. »Kolonisystemerne har en udviklingskurve i tid, hvis profil er relativt uafhængig af de politiske hændelser, der berører dem. Her er grundfænomenet. Alt andet kan ledes tilbage hertil.« (II, s. 195). Så uafvendelig er afkoloniseringen, at man har at gøre med fænomener, der lader sig forudsige. »Afkoloniseringsprocessen byder i dag i kraft af sin hurtighed og uimodståelige karakter et objektivt grundlag for sociologiske forudsigelser og ideologier, som bygger herpå. Selv om den videnskabelige formulering af fænomenets

uafvendelighed endnu ikke er fuldendt, har enhver i de sidste femten år kunnet konstatere selve kendsgerningen«. (II, s. 262). Netop at påvise, »i hvilket omfang den sociale udvikling præges af nødvendigheden«, er for ham sociologens opgave. (I, s. 18). I sin søgen efter det, han kalder »den indre determinisme«, hævder han, at »konfliktforskningen helt naturligt knytter sig til studiet af det tekniske fremskridts sociale konsekvenser« (som han tidligere har behandlet i et selvstændigt arbejde), og går så vidt som til at sige: »Da den første maskine en gang var opstillet i Vesten, blev hele den følgende sociologiske udvikling nødvendig. I dette »hele« indgår selvfølgelig også politik. Så snart man indrømmer en vis sociologisk determinisme, er der ingen grund til, at autoritetsfænomener skulle falde uden for den«. (II, s. 196, n. 2).

Men netop en erkendelse af afkoloniseringens sociologiske uafvendelighed kunne vel påvirke de *former*, hvorunder den finder sted, og bidrage til, at den sker uden i det mindste væbnet konflikt, hvilket dog ikke er uvæsentligt. Faktisk er det jo netop i nogen grad det, der er sket i efterkrigsårene, hvor afkoloniseringsprocessen er blevet fremskyndet ikke bare af de sociale strukturændringer i kolonierne – udløst af »opstillingen af den første maskine«, om man vil – men også af moderlandenes værdisystem og forventninger, deres opfattelse af, hvordan udviklingen *burde være*, og af, hvordan den *ville blive*. Den sidste opfattelse har vel ikke været grundet på konfliktforskningens resultater, i hvert fald ikke på en forskning, der har kaldt sig sådan, men måske bare på en myte som marxismen eller noget så vagt som »historiens lære«. Men der er jo ingen grund til, at ikke også konfliktforskningen skulle kunne bidrage til at påvirke forventningerne og dermed afgørelsesprocessen, navnlig hvis den holder sig på måtten og ikke sætter sig andre mål end erkendelsen. Bliver den værdiladet, vil den hurtigt undergrave sin egen indflydelse.

For at feje for vor egen dør først kunne man eksempelvis tænke sig, at et bedre kendskab til afkoloniseringens »sociologiske mekanisme« ville føre til mere udbredte forestillinger om, at en Grønlandspolitik, der udformes på assimilationsprincippet, bygger på en illusion.

Men analysen af kolonimagtens holdninger og deres funktion i afkoloniseringsprocessen er det svageste i Bernards store værk. Fænomenet er nok også vanskeligere at få greb om end mekanismen i de afhængige lande, hvor visse dominerende træk ret let lader sig identificere. Indplantningen af den vestlige teknik udløser en række strukturændringer i u-samfundene. Kendskabet til den mest elementære hygiejneteknik og den mest primitive præventive medicin som vaccination, den billigste form for veldædighed, udløser befolkningseksplosionen, der igen skaber det fænomen, som den franske etnograf Germaine Tillion – kender nogen Nordafrika, er det hende – træffende har kaldt *la clochardisation*, »forpjaltningen«. Befolk-

ningstilvæksten gør det traditionelle produktionsunderlag utilstrækkeligt. Ejendomsstrukturen og mangel på kapital hæmmer indførelse af en ny teknik. Landbefolkningen kommer i bevægelse. Byernes beskedne kerne af moderne produktions- og handelsteknik trækker. En bræmme af arbejdsløst og rodløst pjalteproletariat aflejres i skrammelkvartererne, *les bidonvilles,* omkring byerne, ens i Casablanca, Delhi og Napoli. I dette miljø må nødvendigvis udvikles en desperat protestholdning. Den traditionelle resignation har man efterladt i det traditionelle af religiøse værdier prægede landsbysamfund, og nye uopfyldelige forventninger skabes af tilskuerkontakten med bylivet. I dette miljø er god grobund for myter, der søger syndebukke. Da man ikke kan gøre noget ved den historiske udvikling og de geografiske forhold, hvori misèren har sin dybeste rod, vender man sig mod de magthavende. I Italien bliver protestholdningen, som Giorgio Braga har vist i *Il comunismo fra gli italiani,* kommunistisk. I Marokko, som Bernard viser, nationalistisk, så længe magthaverne er fremmede. Indplantningen af den moderne teknik skaber også en ny »urbaniseret« elite af vestligt uddannede indfødte. Kolonimagten har brug for en sådan elite for at fungere. Men så snart denne elite eksisterer, må den gøre krav på at overtage magten i samfundet. Om konflikten får den ene eller anden karakter, afhænger vel bl. a. af u-samfundets traditionelle værdisystem – der er forskel på hinduismens *ahimsa*-tradition og islams voldsforherligelse. Men det afhænger også af kolonimagtens reaktioner. Hvor der, som i fransk Nordafrika, er indplantet en fastboende europæisk kolonistbefolkning, er en afkolonisering uden en voldskonflikt særlig vanskelig.

Brugen af moderne voldsmidler hører også med til indplantningen af vestlig teknik, ikke mindst i fransk Nordafrika, der i en periode, hvor den demografiske og teknologiske udvikling i Vesteuropa var til ugunst for Frankrig, var et vigtigt rekruteringsreservat. Algeriets diktator Benbella har fået sin uddannelse i den franske hær. Når en gang vold er taget i brug, er der, som Bertrand de Jouvenel siger, indført »en gift i det politiske legeme, som spredes og fører til krampetrækninger«. Analysen af voldsanvendelsens kumulative og uafvendelige dynamik i den fransk-marokkanske konflikt er noget af det bedste i Bernards undersøgelse. Man har her at gøre med nogle af de »typiske træk i de specifikke situationer«, der primært må interessere den statskundskabsorienterede konfliktforsker. Typiske konflikter eksisterer selvfølgelig ikke. Kun specifikke. Men på grundlag af visse karakteristiske træk kan man opstille visse konflikttyper. Sådanne fællestræk kan være forbavsende ensartede, selv om situationerne ligger langt fra hinanden i tid og rum. Der var træk i den algiersk-franske konflikt, som var så at sige identiske med træk i kampen mellem svenskerne og de skånske snaphaner i det 17. århundrede.

Men afkoloniseringskonflikten udspilles ikke bare i det afhængige område. Den foregår også i kolonimagten. I det mindste i forholdet til kolonimagten påberåber uafhængighedsnationalismen sig en idé, der er hentet fra det vestlige værdisystem, *selvbestemmelsesprincippet*. Når nationalisterne står over for en kolonimagt, i hvis værdisystem selvbestemmelsesretten simpelthen er det centrale princip, er denne idé et vigtigt våben. »De konkrete mål, som en politisk enhed opstiller, udvikler sig ikke bare med kamp- og produktionsteknikken, men også med de historiske ideer, som præger de pågældende enheders organisation og regering. I længden kan en stat ikke følge én filosofi indadtil og en anden udadtil. Den kan ikke i ubegrænset tid herske over både borgere og undersåtter. Hvis den vil beholde sine ydre undersåtter, vil den efterhånden degradere sine egne borgere til undersåtter«, siger Raymond Aron i *Paix et guerre entre les nations* (s. 92). Bernard berører det samme tema: »Vestens moralkode tillader konventionel voldsanvendelse. Men den accepterer ikke andre former for voldsanvendelse, og det er centralt. Når man siger, at det ville være umuligt at få Vesten til at acceptere folkemord uden at gennemføre en fuldstændig revolutionær omvæltning, mener man, at de holdninger og værdier, som er karakteristiske for en civilisation, er for nært knyttede til dens politiske og sociale organisation til, at man kan ændre dem radikalt uden først at omstyrte de strukturer, hvori disse holdninger og værdier har rod«. (II, s. 265). Netop. Derfor kan en *demokratisk* kolonimagt ikke i længden modstå en bevægelse, der stiller sig på selvbestemmelsesrettens grund, uden selv at undergå en forvandling, hvilket var præcist, hvad kolonistbefolkningen i Algeriet og visse generaler forgæves forsøgte at påtvinge Frankrig i 1958 og igen i 1961. Det mislykkedes, fordi de var i strid med det herskende værdisystem i Frankrig, og dette værdisystem forhindrede også de franske myndigheder i Nordafrika i ret længe at anvende de totalitære metoder, der efter Bernards skøn faktisk – anvendt med samme konsekvens som i Budapest – kunne have kuet nationalismen. Efter Bernards fremstilling må man dog tro, at det er *Vestens* pres på Frankrig, der har umuliggjort disse metoder. »Erosionen af den samstemmighed (*consensus*), hvorpå protektoratet hvilede, har kun været afgørende i det omfang, *internationale* (fremhævet her) holdninger har forhindret tilhængerne af en magtpolitik i at bruge absolutte underkuelsesmidler til at genoprette regimets autoritet«, skriver han (II, s. 267). Det er yderst diskutabelt. De folk, der i det marokkanske spørgsmål mere end nogen vakte og vendte opinionen, var François Mauric og *Figaros* chefredaktør Pierre Brisson. Det var næppe »internationale holdninger«, der bestemte deres standpunkt, men moralsk indignation over de metoder, som var blevet brugt. Men Bernard giver et ejendommeligt billede af Frankrig, som man har svært ved at genkende. Han hævder, at et »system af sammenhængende-nationalistisk-ra-

cistisk-prokolonialistiske (intet mindre!) holdninger gennemgående dominerede et modsystem af revolutionært-humanitært-antiracistisk-internationalistiske holdninger« (II, s. 180). Men det var dog det sidste, der sejrede. Det kunne se ud, som om den belgiske sociolog har forvekslet støj med dominans. Det kunne han måske have undgået ved at foretage en systematisk indholdsanalyse af den franske presse i den pågældende periode. Han ville da nok have konstateret, at den dominerende franske holdning hverken var autoritær eller demokratisk, men ligegyldig, indtil ligegyldigheden afløstes af irritation, og da først opinionen var vakt, kom den ikke de franske nordafrikanere, men de marokkanske nationalister til gode. Bernard mener imidlertid at have konstateret en solidaritet mellem moderlandets befolkning og de franske nordafrikanere, som han bl. a. fører tilbage til, at »der er få familier i Frankrig, som ikke har en slægtning bosat i de oversøiske besiddelser, få landsbyer, der ikke har set en af sine indbyggere rejse til kolonierne«. Det turde for det første være hen i vejret. For det andet er det nok diskutabelt, om de hjemmeblivende føler nogen særlig solidaritet med dem, der er udvandret. Føler danskerne nogen særlig sympati for dansk-amerikanere?

Går man ud fra, at ikke solidaritet, men ligegyldighed har været den dominerende holdning i hjemlandet, kommer man blandt årsagerne hertil vanskeligt uden om det politiske system, som ifølge Bernard har haft en uvæsentlig betydning for konfliktens forløb. »Det, man har kaldt systemkrisen, har i Frankrig kun været en bifaktor i den fundamentale ubeslutsomhed, som landet har vist under den nordafrikanske krise«. (II, s. 236). Men bag ubeslutsomheden lå dog også, at både politikere og opinion var optaget af andre ting, de første navnlig af, hvordan de skulle holde sammen på et flertal i en praktisk talt uopløselig forsamling splittet i seks partier. Det er kun på kort sigt, Bernard har ret i, at det var højres synspunkter, der sejrede. Til syvende og sidst vandt marokkanerne uafhængigheden for den yderst beskedne pris af 159 dødsofre for terrorismen i løbet af tre år. (III, s. 260). I øvrigt gik holdningerne på tværs af partilinierne. Kolonistlobbyens mest indflydelsesrige politiker i Frankrig var Toulouse-radikalismens partibos Jean Baylet. Uafhængigheden gennemførtes af højremanden Antoine Pinay. Den karakteristiske paralyse af »beslutningsnerven« mellem Paris og Rabat, der spillede så stor en rolle for konfliktens forløb, må nok ses på baggrund af systemet. Det tog ganske vist også general de Gaulle tre–fire år at få helbredet denne paralyse mellem Paris og Algier. Men på det tidspunkt, han kom til, var den så at sige blevet institutionaliseret i form af en hvervet hær, der i tolv år havde været isoleret fra moderlandet.

Just de Gaulles rolle i det marokkanske spørgsmål viser forresten, for at vende tilbage til udgangspunktet, hvor forsigtig man skal være med at slutte fra afkoloniseringsprocessens uafvendelighed til konfliktens nødvendighed. Stéphane Bernards »normative« konklusion er, at konflikten kunne have været undgået, hvis man i tide – 1945–46 – havde lovet Marokko selvstændighed og fastsat bestemte terminer for den. Men det var lige, hvad general de Gaulle gjorde, da han i 1945 modtog sultan Mohammed ben Youssef i Frankrig under store æresbevisninger. Konfliktmekanismen sattes først i gang *efter* de Gaulles tilbagetræden i januar 1946. Det samme gælder Indokina, hvor de Gaulles mand general Leclerc straks havde indset uafhængighedens nødvendighed og anbefalet forhandling med Ho Chi-minh. Det var derfor nok uundgåeligt, at koloni-nationalismen måtte sejre i et demokratisk Frankrigs oversøiske områder; men ikke, at det måtte ske gennem væbnede konflikter, selvom der var stærke kræfter i disse områder, som drev mod voldsanvendelse – lokale europæiske kolonister, udisciplinerede prokonsuler, fanatiske nationalister. Det må være konfliktforskningens opgave at isolere og identificere dem. Om *case study* metoden, der anvendes i Carnegieserien, er den bedste hertil, kan dog diskuteres. Bernard ville måske have undgået visse skævheder og desuden en del irrelevant stof ved en mere *komparativ* betragtning. De to metoder skulle ikke nødvendigvis udelukke hinanden. De kan være komplementære, og det er svært at se, hvordan man uden at anvende komparative synsvinkler kan arbejde sig frem mod generelle teorier. Forfatteren erkender det selv et enkelt sted i en fodnote: »Kun et komparativt studium af de forskellige koloniale konflikttyper, man har set siden krigen, ville gøre det muligt at formulere en almindelig teori for afkoloniseringen« (II, s. 278, n. 5). Der er mange træk i den marokkanske konflikt, som har analogier andre steder, og som kunne bruges som udgangspunkter for tværsnit. Måske er det dog for tidligt endnu at stille den slags krav. I sammenligning med de andre studier i serien, den allerede udsendte analyse af Saar-konflikten, Cypern og Triest, der er på trapperne, har den fransk-marokkanske konflikt dog den særlige forskningsværdi, at den ligger lige midt i en af efterkrigstidens hovedstrømninger i den internationale politik, afkoloniseringsprocessen. Den model, der er resultatet af Stéphane Bernards arbejde, vil derfor sikkert med held kunne anvendes på en række andre områder.

NEDRUSTNINGSFORHANDLINGERNE EFTER CUBAKRISEN

BERTEL HEURLIN

I. Nedrustningsforhandlingerne. Problematik og resultater

OPRUSTNING . NEDRUSTNING

I et nedrustningsbudskab fra sommeren 1962 fremdrog ministerpræsident Khrushchev resultatet af en amerikansk undersøgelse af nedrustningsforhandlingerne efter krigen. I tiden fra 1946 til 1962 var 863 internationale nedrustningsmøder blevet afholdt, og 18 millioner ord var blevet udtalt og havde lagt beslag på 17.000 timer. Khrushchev bemærkede til tallene, at medens de millioner af ord om nedrustning sank ned i historien som værdiløse slagger, forøgedes våbenproduktionen. Ordene var værdiløse. Nedrustningsforhandlingerne udartede til en talebutik, og bag de tomme ords røgslør havde krigsproduktionen de bedste muligheder for at udfolde sig.

Spørgsmålet om den sovjetiske ministerpræsident har ret i sin bedømmelse af forhandlingerne synes umiddelbart let at besvare. Enhver, som har beskæftiget sig blot det mindste med nedrustningens problemer, må indrømme, at hvis nedrustningsforhandlingernes første og største mål er afsluttelsen af en række omfattende aftaler, som bevirker, at staterne virkelig nedruster, så er Khrushchevs pessimistiske udtalelser på mange måder rammende. Et tilbageblik på forhandlingsprotokollerne fra 1930'ernes indgående og omfattende nedrustningsdrøftelser i Genève giver let associationer til den værdiløse slaggebunke. Men tæller de opnåede resultater slet ikke? Er Genèvedrøftelserne i dag at betragte som skalkeskjul for øgede rustninger? Har forhandlingerne ingen positiv betydning, og hvilke kriterier skal man benytte ved bedømmelsen?

FORHANDLINGSRESULTATER

Det er indlysende, at de konkrete forhandlingsresultater i første række må være et væsentligt bedømmelsesgrundlag. Frem til 1962 sås ingen resultater af nedrustningsforhandlingerne. Antarktistraktaten af 1959 fast-

slog området om sydpolen som en demilitariseret zone, men forhandlingerne førtes separat mellem de direkte implicerede parter og tog i første række sigte på at institutionalisere en bestående tilstand. Traktaten med Vesttyskland af 1955, som pålagde landet en række restriktive forpligtelser om våbnenes art og størrelse, kan heller ikke med rette betragtes som en nedrustningsaftale, da det primære formål med traktaten var Forbundsrepublikkens oprustning. Aftalen af 1961 mellem De forenede Stater og Sovjetunionen, som fastlagde linierne for en kommende traktat om almindelig og fuldstændig nedrustning, var i sig selv betydningsfuld, men bedømt som et forhandlingsresultat stod den blot som en arbejdsdisposition for den kommende traktat, en disposition, som de modstående parter i øvrigt tillod sig at tolke på hver sin måde. At betragte det frivillige atomprøvestop fra 1958 til 1961 som et forhandlingsresultat er næppe heller forsvarligt, når man ser på aftalens helt løse form og korte varighed. Først året 1963 bød på egentlige resultater på nedrustningsforhandlingernes område. I juni vedtoges oprettelsen af en direkte kommunikationslinie mellem regeringerne i Washington og Moskva bl. a. med det formål at reducere mulighederne for krig ved fejltagelse, i august fulgte det hidtil vigtigste forhandlingsresultat: atomprøvestoptraktaten gældende forsøg i atmosfæren, det ydre rum og under vandet, og i efteråret opnåedes enighed mellem De forenede Stater og Sovjetunionen om ikke at ville placere kernevåben i det ydre rum, en enighed som kort efter bekræftedes af en enstemmig FN-resolution. Omkring årsskiftet forlød det både fra amerikansk og sovjetisk side, at de to landes regeringer – unilateralt – agtede at nedskære deres militærbudgetter. Der var dog kun tale om en begrænset reduktion.

Det indeværende år har ikke været frugtbart. Bortset fra Johnson-Khrushchev aftalen fra april som i ensidige, samtidige erklæringer fra de to landes regeringer bekendtgjorde en fastfrysning og i visse henseender en begrænsning af produktionen af spalteligt materiale, er ingen resultater blevet opnået.

CUBAKRISENS BETYDNING

Det er karakteristisk, at de nævnte resultater alle er opnået uden direkte medvirken af de officielle forhandlingsorganer. Det er endvidere karakteristisk, at resultaterne skriver sig fra 1963. Årsagerne til dette forhold må søges i den internationale politiske udvikling. Der er grund til at tro, at begivenhederne i oktober og november 1962 – Cubakrisen – indirekte har bidraget til skabelsen af en stor del af de forudsætninger, som var nødvendige for disse overenskomster. Det er endnu vanskeligt med sikkerhed at fastslå konsekvenserne og betydningen af Cubakrisen. Det tilgængelige kildemateriale kan ikke give grundlag for en dybtgående udredning. Men visse

kendsgerninger kan fremdrages. Ved brevvekslingen mellem præsident Kennedy og ministerpræsident Khrushchev, som blev indledt fra amerikansk side endnu inden det var afgjort, hvorledes Sovjetunionen ville stille sig til kravene om fjernelse af de sovjetiske baser på Cuba, som var under etablering, blev det tydeligt pointeret, at begge parter nu var alvorligt interesserede i, at forhandlingerne om et atomprøvestop skulle føre til et resultat. Med Cubakrisen var øst-vestkonflikten undergået en forandring. Dette gav sig også udslag i den amerikanske nedlæggelse af og tilbagetrækning fra fremskudte baser i Sovjetunionens umiddelbare nærhed. En ny situation var opstået. Ministerpræsident Khrushchev karakteriserede ved årsskiftet 1963/64 krisen som den farligste i efterkrigstiden og fremhævede, at som følge af, at det lykkedes for de implicerede parter at nå frem til en løsning af krisen, var det blevet muligt at afslutte en traktat om ophør af kernevåbenforsøgene og at indgå en aftale om ikke at anbringe kernevåben i det ydre rum. Khrushchev fastslog, at der hermed forelå noget helt nyt i de sovjetisk-amerikanske forhold. »Things are gradually beginning to move, and seem to be advancing«. Så vidt den sovjetiske fortolkning, som ikke synes at kunne afvises. Dette »nye« i det øst-vestlige forhold realiserede ikke alene aftaler på nedrustningsområdet. Den store hvedeaftale fra efteråret 1963 mellem de to supermagter gav yderligere bevis for, at 1963 skulle karakteriseres som året med de intensive sovjetisk-amerikanske forhold.

1964 ser ikke ud til at kunne bringe væsentlige resultater af de forhandlinger, som til stadighed finder sted om nedrustningsproblemerne. En række faktorer tyder på, at et gunstigt forhandlingsklima næppe vil kunne realiseres i år: både England og De forenede Stater står over for valg, situationen i Sydøstasien er en stadig belastning, og meget tyder på en midlertidig mætning på nedrustningsområdet. Dertil kommer, at FN-generalsekretæren offentligt har udtalt, at han ikke tror på forhandlingsresultater i 1964. De nærliggende muligheder for overenskomster synes at måtte vente på deres løsning.

Ved at fastslå, at 1963 har skilt sig ud som et forhandlingsresultaternes år, og at Cubakrisen må tildeles en betydelig andel i dette forhold, vil det være berettiget at spørge, om begivenhederne i efteråret 1962 væsentligt har bevirket en ændring af *nedrustningsproblematikken*. En undersøgelse af forhandlingerne, som de forløber i dag, ville friste til at afvise enhver teori om en ændring. Parterne synes fortsat at forhandle på det samme grundlag. Selv på de områder, hvor den fælles interesse for resultater er betydelig, bestræbelserne for ikke-udbredelse af kernevåben, udveksling af observationsposter, suspension af alle – også de underjordiske – kernevåbenforsøg og til dels etablering af atomfri zoner, er de forhandlende parter tilsyneladende fastlåsede i den gamle problematik, og ingen nye veje forsøges. Ingen væsentlige gensidige indrømmelser ydes for at opnå overenskomster,

som skulle synes ønskelige. Men en ændring har fundet sted, om den er nok så lille og nok så skjult – alene i kraft af virkningerne fra 1963-resultaterne. Hvad der tidligere ikke kunne opnås, er efter Cubakrisen blevet en mulighed: enighed på mindre, stærkt afgrænsede områder, erkendelsen af, at det må være muligt i takt med den hastigt fremadskridende afvikling af det tidligere altdominerende bipolare system i den internationale politik mod en mindsket sovjetisk-amerikansk modsætning at udvikle en brugbar nedrustningsstrategi, hvori to vigtige formål vil indgå: at stabilisere den internationale politiske situation samt at forhindre uoverskuelige udsving på den storpolitiske scene frembragt ved mistolkninger af modpartens handlinger. Det er imidlertid fortsat rigtigt, at der under forhandlingerne ikke vises nogen form for virkelig tilnærmelse. Det må dog ikke foranledige til den slutning, at mulighederne og viljen ikke er til stede. Det er imidlertid blot et tegn på, at nedrustningsforhandlingsorganet fungerer som en institution, hvor parterne fører en offentlig og officiel politik, således at forhandlingerne til tider kan være ude af trit med den løbende politiske udvikling. Ikke sådan at forstå, at forhandlingsdelegationernes kontakt til deres respektive regeringer er utilstrækkelig. Men forstået på den måde, at afgørelser ofte træffes på et højt plan ved hemmelige, direkte forhandlinger – som tilfældet var ved Johnson-Khrushchev overenskomsten af april 1964 om produktion af spalteligt materiale. Fra dette plan betragtes forhandlingerne i Genève om nedrustningsspørgsmålet som liggende på et underordnet plan, hvor man må forfægte den traditionelle politik, og ofte vil være tvunget til at føre en mere primitiv »nedrustningspolitik«.

18-MAGTSNEDRUSTNINGSKONFERENCEN

Forhandlingscentret for nedrustningsdrøftelserne har siden marts 1962 været 18-magtsnedrustningskonferencen i Genève, som for nylig har holdt sit 200. møde. Konferencen har – afbrudt af mindre ferieperioder – til stadighed været i funktion. Under generaldebatten ved FN' generalforsamlinger har nedrustningsforhandlingerne dog også været afbrudt, og søgelyset har været rettet mod staternes synspunkter, som de fremsattes for verdensforsamlingen. De forhandlende magter er grupperet om en østlig blok, bestående af Sovjetunionen, Polen, Tjekkoslovakiet, Rumænien og Bulgarien, en vestlig med De forenede Stater, Storbritannien, Frankrig, Italien og Canada som deltagere, og endelig, som en nyskabelse inden for nedrustningsforhandlingerne, en neutral blok med delegationer fra Brasilien, Burma, Den forenede arabiske Republik, Ethiopien, Indien, Mexico, Nigeria og Sverige. Hermed anerkendtes også her en tredje faktor i storpolitikken: den uforpligtede verden. Princippet var flere gange blevet fremhævet af Sovjetunionen, bl. a. også i troikaforslaget om FNs ledelse. Led Sovjet-

unionen nederlag på dette område, har princippet imidlertid vundet fuld anerkendelse for sammensætningen af internationale forhandlingsorganer.

Skønt Frankrig officielt står som deltager, er endnu ingen fransk delegation kommet til stede i Genève. Muligheden for, at den franske regering skulle ændre synspunkter i denne sag, må bedømmes negativt. Forsøg fra de vestlige allierede for at formå Frankrig til deltagelse har været helt forgæves. *Organerne* for nedrustningsforhandlingerne afspejler således den internationale situation. *Resultaterne* på nedrustningsområdet vil ligeledes føre til betragtninger over det internationale politiske system, i første række over spændingerne mellem den bipolare og multipolare magtgruppering.

BIPOLARITET . MULTIPOLARITET

Foruden Berlinproblemet synes nedrustningsområdet at være et af de få felter, hvor den altomfattende bipolaritet, som kulminerede omkring 1950, endnu er til stede i betragteligt omfang. Afgørende for denne situation er de to supermagters fuldstændige monopol på interkontinentale raketter og deres besiddelse af størstedelen af det samlede masseødelæggelsespotentiel i verden. Det er derfor ikke overraskende, at alle de opnåede resultater, som omfatter nedrustning eller rustningskontrol, er fremkommet som følge af forståelse mellem Sovjetunionen og De forenede Stater – og – bortset fra atomprøvestoptraktaten, hvor også Storbritannien var med – aftalt direkte mellem de to lande.

Det paradoksale i situationen – bipolaritetens bevarelse i en verden, som med stigende hastighed realiserer den multilaterale struktur – vil delvis blive modificeret, når man gør sig klart, at hverken Kina eller Frankrig deltager i forhandlingerne om nedrustning. Begge lande er hver for sig fremkommet med nedrustningsforslag – begge lande ser med stor skepsis på de løbende forhandlinger. Frankrig har som nævnt taget konsekvenserne af sin politik ved ikke at deltage i Genèveforhandlingerne og har som alternativ foreslået en konference mellem de fire faktiske atommagter, som skulle arbejde hen imod afskaffelsen af fremføringsmidler til kernevåben, et felt, hvor der efter fransk opfattelse endnu skulle være mulighed for at sikre en rimelig kontrol. Kina har på sin side foreslået et topmøde mellem alle lande for at drøfte et generelt forbud mod kernevåben samt tilintetgørelse af alle lagre af disse våben.

HVORFOR FORHANDLES I GENÈVE?

Det må være berettiget at spørge, om Genèveforhandlingerne overhovedet har nogen praktisk berettigelse, når aftalerne afsluttes hen over hovedet på det organ, som dog er etableret for at føre forhandlingerne frem

til resultater. Problemet har været berørt under gennemgangen af konsekvenserne af Cubakrisen, men skal her tages op til en samlet vurdering. Det sovjetiske synspunkt i dette spørgsmål har været meget negativt. Forhandlingslederen, Tsarapkin, udtalte i foråret 1964 på konferencen, at det var et faktum, at 18-magtskonferencen havde været ude af stand til at tilvejebringe en eneste aftale. Den smule, som var blevet foretaget i retning af at lette den internationale spænding, var, som enhver ved, blevet afsluttet uden for konferencens virkefelt. Alligevel fortsattes forhandlingerne – tiden gik til spilde, og der opnåedes overhovedet ingen fremgang.

Det er rigtigt, at forhandlingsresultaterne er blevet opnået uden for konferencens rammer, og der er endvidere rigtigt, at der ved undertegnelsen af overenskomsterne ikke med ét ord er blevet tilkendegivet, at konferencen skulle have spillet nogen som helst rolle. Det blev f. eks. af den indisk repræsentant dybt beklaget, at atomprøvestoptraktaten eller det tilhørende communique ikke indeholdt nogen omtale af det store arbejde, om i de foregående 5 år var udført i de skiftende nedrustningsforhandlingsorganer for at tilvejebringe en traktatmæssig standsning af forsøgene med kernevåben.

Stormagternes fremgangsmåde kunne tolkes som en nedvurdering af de førte forhandlinger. Forholdet er det, at aftalerne sluttes mellem to suveræne stater – i formen hen over hovedet på de deltagende nationer – i realiteten i dyb forståelse med disse, som enstemmigt har opfordret de to supermagter til at slutte aftalerne. Set fra denne synsvinkel må den sovjetiske kritik forekomme fordrejet, idet det eksempelvis var den sovjetiske regering, der valgte Moskva som underskrivelsessted for atomprøvestoptraktaten frem for Genève. Det vil endvidere være vanskeligt for Sovjetunionen at hævde, at appellerne fra 18-magtskonferences overhovedet ikke skulle have haft nogen indvirkning på den sovjetiske politik.

Svaret på, hvorfor Genèveforhandlingerne stadig fortsætter, er i første omgang det helt indlysende, at stormagterne har interesse i en opretholdelse af dette forhandlingsforum. Det har hidtil været uvist, om »verdensoffentligheden« eller »verdensopinionen« i denne forbindelse skulle spille en betydelig rolle. Nedrustningsforhandlingernes historie viser adskillige eksempler på, at de nationale sikkerhedsinteresser er højt hævet over hensynet til krav selv fra en betydelig del af verdensopinionen. Her skal blot nævnes det sovjetiske brud på 10-magtsforhandlingerne i sommeren 1960 – eller bruddet i 1961 på det frivillige atomprøvestop, som kulminerede med prøvesprængningen af et 50 megatons våben i oktober 1961. En FN-resolution med en betragtelig del af medlemsstaterne bag sig kunne ikke bevæge den sovjetiske regering til at suspendere sprængningerne.

Selv om interessen i forhandlingernes opretholdelse ofte kan være tvivlsom eller svækket – forårets forhandlinger har vist tendenser i retning af et

sovjetisk brud – er der faktorer, der ganske åbenbart fastholder parterne til forhandlingsbordet.

Som hovedregel må det kunne fastslås, at forhandlingerne føres med det formål at nå til resultater. Men dette er kun en sandhed med modifikationer. At gå til forhandlingsbordet, at fremsætte forslag, som kan forudses at være mer eller mindre uantagelige for modparten, kan være en del af en politik, som tager sigte på at opretholde et forhandlingsorgan, at lamme modpartens handlefrihed ved at trække forhandlingerne i langdrag eller at opnå propagandamæssige fordele. En gennemgang af de forhandlinger, som førtes siden 1958, om mulighederne for at nå frem til et atomprøvestop viser, hvorledes begge parter har forhandlet med det mer eller mindre klart formulerede formål at holde drøftelserne løbende uden at lægge afgørende vægt på at opnå resultater. Sovjetunionens fortsatte forhandling om prøvestoppet i sommeren 1961, samtidig med at forberedelserne til at bryde det frivillige atomprøvestop var i fuld gang, er et eksempel på den »hårde« forhandlingstaktik. Det er således karakteristisk for forhandlingerne, at de indgår som en integreret del af den almindelige udenrigs- og sikkerhedspolitik.

En faktor, som hidtil ikke har kunnet gøre sig synderlig gældende, er hensynet til den uforpligtede del af verden. Deltagelsen af 8 neutrale lande vil på længere sigt næppe kunne undgå at sætte sit præg på forhandlingerne. Men hensynet vil ikke kunne strækkes ud over det punkt, hvor den enkelte stormagts vitale interesse antages at blive berørt. Endvidere må nævnes betydningen af parternes placering ansigt til ansigt ved forhandlingsbordet. Gennem forhandlinger vil modpartens interesser komme for dagens lys, og de problemer, som spiller en rolle, vil have mulighed for at træde tydeligt frem. Videre vil forhandlingerne – som det er set i flere tilfælde for De forenede Stater – tvinge landet til at gøre sig problemstillinger klart, en proces, som næppe ville være forekommet uden løbende forhandlinger. Endelig vil forhandlingerne kunne fungere som en slags forberedende indledning til hemmelige drøftelser; som nævnt, en fremgangsmåde, som i de sidste år i stigende grad benyttes af den amerikanske og den sovjetiske regering. Eksempelvis har hemmelige forhandlinger spillet en væsentlig rolle for de forhandlinger, som førte til indgåelsen af atomprøvestoptraktaten.

II. *Atomprøvestoptraktaten*

MOTIVER

Uden sammenligning er traktaten om indstilling af kernevåbenforsøg i atmosfæren, det ydre rum og under vandet det hidtil vigtigste forhandlingsresultat. At traktaten kun omfattede et delvist atomprøvestop og tillod

en videreførelse af de underjordiske forsøg må i første række anses for at være i vestmagternes favør. For det første ansås De forenede Stater for at være langt mere fremskreden i gennemførelsen af underjordiske forsøg end Sovjetunionen, en kendsgerning som tilskrives den sovjetiske interesse for udviklingen af de største masseødelæggelsesvåben, medens den amerikanske interesse efter afviklingen af den massive gengældelsesstrategi koncentreredes om fremstilling af taktiske atomvåben og tilmed våben, som kom ned under 1 kiloton. For det andet viser en sammenligning mellem det vestlige forslag til et atomprøvestop i sept. 1963, der fremstod som et alternativt forslag til et altomfattende stop med effektiv inspektion, og den nu afsluttede traktat, at der er stor overensstemmelse. For det tredje måtte den delvise traktat forekomme De forenede Stater mere acceptabel ud fra det synspunkt, at vanskelighederne ved forhandlingerne om et kontrolsystem, som måtte etableres sammen med en altomfattende aftale, ville blive store og betydelige. En kendsgerning som for den amerikanske regering kunne skabe vanskeligheder med hensyn til at opnå indenrigspolitisk tilslutning.

Det er ligeledes kun muligt at gisne om de sovjetiske hensigter. En ting synes imidlertid klar: at den sovjetiske ledelse i sommeren 1963 var primært interesseret i en atomprøvestopaftale. Dette viser alene den kendsgerning, at de sovjetiske forhandlingsledere under drøftelserne frafaldt det oprindelige, temmeligt kategoriske krav om sammenkædning af prøvestop og afsluttelse af en ikke-angrebspagt mellem NATO-magterne og Warzawapagtens lande. Som kompensation fik de kun fastslået i det ledsagende communiqué, at de deltagende vestmagter lovede at konsultere sine allierede i NATO om mulighederne for en ikke-angrebspagt. Det må dog fastholdes, at Cubakrisens konfrontation mellem de to stormagter skabte forudsætningerne for aftalen. Det vil også være vanskeligt at bortforklare den sino-sovjetiske konflikts betydning, som netop i sommeren 1963 viste en betydelig skærpelse. At drage økonomiske begrundelser ind i billedet – traktatens mulige neddæmpende virkning i den militære sektor i forbindelse med det hårdt betrængte landbrug, ønsket om en politisk tilnærmelse for at kunne realisere hvedeaftalen – er måske tvivlsomt, men kan på den anden side ikke fuldstændigt afvises.

TRAKTATENS MULIGGØRELSE

Ved et tilbageblik på de indgående forhandlinger, som siden 1958 har været ført dels direkte mellem atommagterne og dels på nedrustningskonferencerne, forhandlinger, som har været præget af indgående videnskabelige, tekniske undersøgelser, af indviklede inspektions- og kontrolsystemer, af stejle, usmidige argumenter, forekommer det overraskende, at det i en håndevending lykkedes for de to parter at nå frem til overenskomsten.

For verden så det ud, som om den gordiske knude nu var blevet hugget over. Realiteterne er de simple, at problemerne i de sidste år næsten udelukkende var knyttet til verificeringen og inspektionen af de *underjordiske* forsøg. Den amerikanske regering indså i 1962, støttet af videnskabelige undersøgelser, at forsøgene, som medførte umiddelbar frigørelse af radioaktivt materiale, i det store og hele kunne inspiceres nationalt, det vil sige, at kontrolstationer i USA eller i allierede lande ville kunne spore og identificere enhver prøvesprængning af de tre omtalte kategorier, i atmosfæren, det ydre rum og under vandet.

Ved at se bort fra dette problemkompleks – de underjordiske sprængninger – som igennem fire år havde tynget og forgiftet forhandlingerne, kunne overenskomsten afsluttes. Sovjetunionen havde på sin side kunnet se bort fra de faktorer og de krav, bl. a. kravet om et frivilligt moratorium for de underjordiske prøver, som året før i 1962 havde fået landet til at afvise det omtalte engelsk-amerikanske forslag om et delvist atomstop.

FORUDGÅENDE FORHANDLINGER

Det skal ikke her i detaljer skildres, hvorledes de forhandlende parter stod over for hinanden under de forudgående forhandlinger. Men – også under hensyntagen til, at problemet om afsluttelse af en fuldstændig atomprøvestopaftale fremdeles står på dagsordenen i Genève og officielt fremtræder som et ønskværdigt mål både for Sovjetunionen og De forenede Stater – vil det være hensigtsmæssigt kort at opregne de helt grundlæggende modsætninger, så meget mere som magternes elementære ønsker og positioner i nedrustningsspørgsmålet på den mest instruktive måde illustreres her. Det store spørgsmål er på dette område, som overalt i nedrustningsproblemet: kontrol.

Forhandlingerne om atomprøvestop giver et klart billede af, at kontrolproblemet i sidste instans udelukkende er et politisk problem. Det er ejendommeligt at se, at et problem som kontrollen af kernevåbeneksplosioner, som umiddelbart må opfattes som værende af ren teknisk natur, behandles på en måde, som ganske vist tillader de videnskabelige resultater at gøre sig gældende til enhver tid, men kun for så vidt, de følger den politiske linie. Prøvestopforhandlingernes historie er således også historien om stormagternes skiftende benyttelse af den teknisk-videnskabelige forskning – fra yderlighed til yderlighed.

Den første store konference om problemet, Genèvekonferencen i sommeren 1958, lovede godt for fremtiden. Eksperter fra øst og vest enedes om en rapport, som foreslog oprettelsen af et inspektionssystem, som skulle bestå af 180 kontrolposter fordelt over hele verden, til lands og til vands. I de tilfælde, hvor kontrolposterne sporede begivenheder, som kunne tæn-

kes at hidrøre fra eventuelle kernevåbensprængninger, skulle inspektion på stedet – for med sikkerhed at identificere begivenheden – være mulig. Allerede et halvt år efter havde De forenede Stater forladt dette grundlag og stillede krav om et langt større antal kontrolposter og større mulighed for inspektion på stedet. Den sovjetiske indstilling ændredes ligeledes, og efterhånden fordømtes enhver form for inspektion som spionage. Karakteristisk er således ministerpræsident Khrushchev's udtalelser i en officiel brevveksling i april 1962, hvor de vestlige forslag karakteriseredes som et forsøg på at indføre NATO-efterretningsfolk i Sovjetunionen med det formål for øje at vælge tidspunktet for angreb på Sovjetunionen.

Det lykkedes imidlertid at opretholde et atomprøvestop på frivillig basis og uden nogen form for kontrol i årene fra 1958 til 1961, idet man stadig støttede sig til forhåbningerne om, at de løbende forhandlinger ville kunne føre til et acceptabelt forhandlingsresultat. Atomprøvestoppet blev dog ikke overholdt af Frankrig, som gennemførte en række forsøgssprængninger i Saharaområdet. Det kom imidlertid som en overraskelse for vestmagterne, at Sovjetunionen brød aftalen den 1. sept. 1961 og indledte en forsøgsserie, som indeholdt forsøg med de kraftigste kernevåben, som nogensinde var bragt til eksplosion.

KONTROLPROBLEMET

Med store vanskeligheder lykkedes det at bringe atomstopforhandlingerne i gang igen, men forhandlingsklimaet var alt andet end gunstigt. Sovjetunionen nægtede nu at acceptere nogen form for kontrol eller inspektion, idet der argumenteredes, at den videnskabelige måleteknik var så fremskreden, at man var i stand til – på nationalt grundlag – at konstatere, om nogen kernevåbensprængninger fandt sted nogetsteds. Sovjetunionen hævdede, at det nu var muligt at fastslå selv den mindste underjordiske kernevåbeneksplosion. Heroverfor stod de engelske og amerikanske krav om international kontrol baseret på en international kontrolorganisation med kontrolstationer på atommagternes område. For at forhindre, at en sammenblanding af underjordiske sprængninger og jordskælv skulle finde sted, stillede vestmagterne krav om tilladelse til et nærmere fastlagt antal inspektioner på stedet for at kunne undersøge fænomener, om hvis oprindelse man ikke var helt sikker.

En naturlig følge af denne politisk bestemte, tekniske uoverensstemmelse var et amerikansk krav om at måtte få stillet de fintmærkende instrumenter, som Sovjetunionen hævdede at være i besiddelse af, og som skulle kunne være i stand til at skelne mellem jordskælv og underjordiske forsøgssprængninger, til rådighed for at bevise den påståede effekt. Det amerikanske ønske blev ikke imødekommet.

Vestmagterne gjorde i august 1962 en væsentlig indrømmelse ved at foreslå det omtalte ukontrollerede prøvestop, som imidlertid kun skulle omfatte forsøgssprængninger i atmosfæren, det ydre rum og under vandet. Vestmagterne havde hermed bragt sin politiske stilling i overensstemmelse med den teknisk-videnskabelige forskning, at det var muligt at identificere praktisk talt alle sprængninger, hvorved der frigøres radioaktive partikler. Ved siden af dette forslag fremkom vestmagterne med et forslag om et totalt stop, der – med henblik på, at de underjordiske sprængninger skulle kontrolleres – indeholdt en betydelig reduktion i kontrolfordringerne i forhold til de tidligere stillede krav. Skønt afstanden mellem de to forhandlingsparter nu ikke var stor, var der dog ingen tegn på, at de politiske muligheder var væsentligt forbedret. Forhandlingerne i efteråret 1962 førte debatten ind på benyttelsen af de såkaldte black boxes – automatiske seismografiske stationer, som i forseglet tilstand kunne transporteres fra det sted, hvor de er anbragt for at kunne foretage målinger, til en central for aflæsninger.

Sovjetunionen viste interesse for tanken om black boxes – og tilbød at placere et antal af 3 på sovjetisk territorium. Dette antal ville imidlertid være alt for ringe for vestmagterne, der på sin side nok kunne acceptere ideen, men dog fremhævede, at den ikke gav grundlag for at opgive inspektionen på stedet.

FORHANDLINGERNE EFTER CUBAKRISEN

Med Cubakrisen skabtes – som omtalt – et nyt klima for øst-vestlige forhandlinger. Krisen forstærkede den direkte kontakt mellem den amerikanske og sovjetiske statsledelse og i en brevveksling blev det klart, at der nu åbnedes nye muligheder for tilnærmelser i nedrustningsspørgsmålet.

Fra begge sider syntes der at være villighed til indrømmelser. Sovjetunionen accepterede igen inspektioner på stedet i et antal af 2–3 om året, og vestmagterne nedsatte deres krav til et tal omkring 7. Præsident Kennedy tilbød alle former for sikkerhed over for den sovjetiske frygt for spionage. Eksempelvis blev der senere foreslået blændede vinduer på de flyvemaskiner, som skulle føre inspektionsholdet frem, og konstant sovjetisk observation af de inspicerende.

Forårets forhandlinger lovede ikke godt for forhandlingsresultater i en overskuelig fremtid. Fra sovjetisk side blev det påstået, at indrømmelsen af de 2–3 årlige inspektioner udelukkende var politisk betinget, idet inspektionen fortsat blev betragtet som ganske overflødig på grund af de videnskabelige muligheder for at identificere alle fænomener.

Videre påstod den sovjetiske regering, at antallet af tilbudte inspektioner underhånden var blevet foreslået af den *amerikanske* udenrigsmini-

ster som acceptabel for USA. I løbet af foråret antydede den sovjetiske ministerpræsident flere gange tanken om helt at trække sit oprindelige tilbud tilbage.

Så meget mere overraskende var det, at resultatet af en brevveksling mellem den sovjetiske, britiske og amerikanske regeringschef i forsommeren 1963 viste, at forhandlinger mellem de tre magter på et højt plan ville finde sted i Moskva fra midten af juli. Forhandlingerne skulle sigte mod et partielt atomprøvestop omfattende atmosfæren, det ydre rum og under vandet. 25. juli nåede de tre lande til en overenskomst, som blev endelig underskrevet den 5. august. Efter behørig ratifikation trådte traktaten i kraft den 10. oktober 1963.

TRAKTATENS BETYDNING

Traktaten fortjener nærmere omtale. Traktaten har betydet et ophør af forureningen af atmosfæren, som efter afprøvningen af brintvåbnene var begyndt at blive et alvorligt sundhedsmæssigt problem. Traktaten har medvirket til en vis stagnation i udviklingen af de største kernevåben. Traktaten er endvidere et forsøg på at fastholde monopolet på de nukleare våben og er således en vigtig foranstaltning i bestræbelserne for ikke-udbredelse af kernevåbnene. Traktaten betyder videre en stagnation i udviklingen af et antimissilvåben, et våben, som kun effektivt kan videreudvikles i forbindelse med store atmosfæriske prøver.

På den anden side har traktaten betydet øgede anstrengelser for at udvide de underjordiske forsøgsrækker. Både fra amerikansk og sovjetisk side er store projekter igangsat. Skal man dømme ud fra den amerikanske forsvarsministers redegørelse for senatets udenrigskomité, synes traktatens militære virkninger imidlertid ikke store. Med det formål at bevæge senatet til at ratificere traktaten gjorde MacNamara rede for de kommende års udvidelse inden for det militære missilforsvarsvåben – fra 500 mellem- og langdistanceraketter i 1963 til 1700 omkring 1966. Den amerikanske kernevåbenstyrke var den sovjetiske overlegen. Udviklingen af de store megatonvåben var, erklærede ministeren, ingen fornuftig disposition for det amerikanske forsvar. Selv om ingen traktat forelå, ville landet ikke anvende store beløb på udviklingen af store megatonsbomber. For USA ville det være en fordel med en partiel aftale: ved en fortsat fri mulighed for alle sprængninger ville de to lande hurtigt opnå teknisk ligestilling. Når forsøgsserierne var begrænset til underjordiske sprængninger, hvor USA havde væsentlig større erfaring, og som var betydeligt vanskeligere og dyrere, kunne det sovjetiske fremskridt forsinkes.

At det amerikanske senat kunne give udtryk for en vis usikkerhed over for traktaten var kun at vente. Med det pludselige sovjetiske brud på det

frivillige atommoratorium i 1961 i erindring måtte alle sikkerhedsforanstaltninger tages i brug. Der blev således stillet i udsigt, at den amerikanske regering ville bevirke, at man var forberedt på med kort varsel at iværksætte forsøg i de nu forbudte områder, hvis Sovjetunionen skulle krænke traktaten eller opsige den. Hermed er vi inde på traktatens svagheder. Den omfatter ingen international autoritet til at modtage og behandle observationer i forbindelse med evt. kernevåbenprøver. Traktaten er en slags »atomprøvestop-moratorium«, som kun er bundet af de deltagende nationers interesse i at overholde de givne bestemmelser.

Varigheden for traktaten er fastslået til at være ubegrænset. En opsigelsesklausul med en løbetid på 3 måneder er imidlertid blevet indsat på amerikansk initiativ, idet de russiske forhandlere var af den mening, at en suveræn stat altid ville kunne opsige en traktat.

Endelig åbner traktaten mulighed for, at alle lande kan tiltræde.

TILSLUTNING TIL TRAKTATEN

I løbet af forbavsende kort tid havde de fleste lande i verden valgt at skrive under. De fleste uden dybtgående overvejelser. Vesttyskland var blandt de lande, som først efter lange overvejelser besluttede sig til at være med. Hovedproblemet var, om det ville indebære en anerkendelse af Østtyskland, når dette land tiltrådte traktaten. Forbundsrepublikkens tøven skyldtes i nok så høj grad uvilje på grund af den manglende underretning og konsultering fra amerikansk side om forhandlingerne og forhandlingsresultatet i Moskva. Også andre lande, hvis industrielle og videnskabelige kapacitet tillader en national udvikling af kernevåben, har først givet tilslutning efter en indgående vurdering af politiske fordele og ulemper ved traktaten. Dette gælder f. eks. Sverige.

Enkelte lande, Frankrig og Kina med allierede, har nægtet at deltage i traktaten. De to landes stilling kunne ikke komme som nogen overraskelse. Begge stater ønsker selvstændigt at kunne gribe ind i den internationale politiks udvikling og ønsker anerkendelse som stormagter. Frankrig har indset, at først når landet besidder et tilstrækkelig effektivt forsvar med de moderne masseødelæggelsesvåben, er en helt selvstændig udenrigspolitik mulig. Skønt Frankrigs og Kinas stilling til atomprøvestoptraktaten set fra et nationalt synspunkt i sammenhæng med disse landes politiske situation efter den anden verdenskrig er fuldt ud forståelig, er deres vægring en alvorlig svækkelse for traktaten. Der var tidligere gjort et forsøg fra sovjetisk side for at holde misteltenen i ed: Sovjetunionen havde betinget sig Frankrigs tilslutning for at underskrive en atomprøvestoptraktat. Opgivelsen af dette krav må bl. a. ses i lyset af udviklingen af forholdet mellem Kina og Sovjetunionen.

TOTALT ATOMPRØVESTOP?

Kun en gunstig politisk situation, et sammentræf af kendte og ukendte faktorer, kunne skabe grundlaget for en traktat om indstilling af kernevåbenforsøg. Kun den simpleste og mindst krævende løsning var mulig. Det totale stop lader endnu vente på sig. At det skulle blive en realitet i den nærmeste fremtid er særdeles tvivlsomt. Muligheden inden for dette felt synes udelukket langt frem i tiden. Ikke desto mindre opfordrer traktaten til at fortsætte forhandlingerne frem til et totalt stop. Indtil nu har ingen af de tre oprindelige underskrivere vist den mindste interesse for at tage et initiativ i den retning. I april i år kunne den indiske forhandler i Genève konstatere, at ingen forhandlinger havde været ført om underjordiske kernevåbenprøver, og at konferencedeltagerne ingen rapport havde modtaget om fremgangen i atommagternes forhandlinger. Spørgsmålet var, om der overhovedet havde fundet forhandlinger sted. Indiens repræsentant sluttede med at foreslå et nærmere samarbejde på det videnskabelige område, særlig med henblik på inspektion. Med dette krav er vi tilbage i udgangspunktet. Først af alle påviste Indien i sin tid farerne ved de store kernevåbensprængninger. Indien spørger nu, om de underjordiske sprængninger er så ufarlige, som det hidtil er blevet hævdet, og kræver forhandlinger indledt. Men der vil endnu gå en rum tid, inden de lange forhandlinger om det totale stop – som vil blive overordentligt komplicerede – vil blive en realitet.

III. *Almindelig og fuldstændig nedrustning*

BAGGRUND

Forhandlingerne på det helt generelle plan har ingen udsigt til en bedre skæbne.

De forhandlende magter har som hovedmål afsluttelsen af en traktat, omfattende almindelig og fuldstændig nedrustning. Almindelig i henseende til omfanget af deltagende stater og fuldstændig i henseende til rustningsniveauet for deltagerstaterne, som skal holdes på et minimum. Bag denne overvældende målsætning, som fører tanken hen på folkeforbundets forestillinger om en fuldstændig afrustet verden, står Sovjetunionen, som i efteråret 1959 fremsatte en plan om fuldstændig nedrustning gennemført i en 4-årig periode.

Vestmagterne stillede sig ikke afvisende over for omfattende planer, og dagen før den store sovjetiske plan forelå et engelsk forslag, som forudsatte en detailleret og omfattende nedrustningsproces. Men den sovjetiske 4-årsplan, som tilmed koncentrerede den største del af nedrustningen på ganske kort tid og var uden tilstrækkelig kontrol, måtte vestmagterne betragte med

dyb mistillid. Parallellen til Litvinovs folkeforbundsforslag fra 1930'erne var åbenbar. Men tiden viste, at vestmagterne måtte tillempe deres forslag til det sovjetiske. Af forhandlingstekniske og propagandistiske grunde måtte De forenede Stater ligeledes formulere en plan for almindelig og fuldstændig nedrustning. De to landes generelle positioner over for nedrustningsproblemet kan nu uden vanskeligheder aflæses i traktatudkastene af 15. marts (Sovjetunionen) og 18. april (USA) 1962. En række mindre ændringer i disse udkast er foretaget – i det følgende skal de kort omtales – men hovedsynspunkterne ligger fast.

ER FORSLAGENE UTOPI?

Den engelske repræsentant i Genève bemærkede for nylig under forhandlingerne, at han, da han over for en bekendt forklarede, at han deltog i nedrustningsforhandlingerne, blev mødt med følgende bedske bemærkning: Det forekommer mig, at den slags mennesker ser på nedrustning, som vi ser på himlen, alle ønsker at komme der, men ingen er ivrige for at forhaste sig på at nå frem. Bemærkningen er rammende, fordi nedrustningsforhandlingernes mål: den almindelige og fuldstændige nedrustning, må forekomme alle politisk tænkende mennesker at være utopi, fuldstændig urealisabel i dag. På trods af denne erkendelse foreligger der både fra vestlig og østlig side detailleret udtænkte planer om, hvorledes nedrustningen tænkes at skride frem skridt for skridt, og en betydelig del af Genèveforhandlingerne benyttes til at drøfte disse forslag og ændringer. Det kan forekomme overflødigt at beskæftige sig så indgående med planer af denne art, planer, som magterne for eget vedkommende kunne ønske iværksat, men som på den anden side er fremsat i bevidstheden om, at de næppe vil kunne blive ført ud i livet. Hensigten med denne gennemgang har da også været at give indtryk af den tænkning, den strategiske opfattelse, som ligger bag de fremsatte forslag. Det bliver klart, at nedrustningen kun inden for et meget snævert område har en vis uberoenhed. En række nærliggende faktorer spiller ind: sikkerhedspolitik, rustningspolitik, uden- og indenrigspolitik etc.

FORSLAGENES LIGHEDSPUNKTER

Ikke desto mindre viser en sammenligning af de to planer også betydelig overensstemmelse i struktur og indhold. Disse overensstemmelser går tilbage til den sovjetisk-amerikanske fælleserklæring af 20. sept. 1961, som kædede opnåelsen af almindelig og fuldstændig nedrustning sammen med effektive ordninger til fredens opretholdelse og fastlæggelse af pålidelige fremgangsmåder for fredelig bilæggelse af tvister. Staterne må ved slutnin-

gen kun råde over militære styrker, hvis opgave det er at opretholde indre ro og orden samt at kunne stille tropper til rådighed for en FN fredsstyrke. Programmet skal gennemføres i faser. Efter hver fase skal den foretagne proces undersøges, og først efter at enighed er opnået om en virkelig gennemførelse af de aftalte foranstaltninger, skal næste fase påbegyndes. Endelig skal den militære magtbalance opretholdes under hele processen, som skal gennemføres under streng international kontrol. Ligheden mellem de to planer skyldes endvidere, at planerne på mange punkter har overensstemmende disposition. Nedrustningsprocessen skal forløbe i 3 faser, hver fase skal afsluttes inden for en bestemt tidsgrænse, begge indeholder nedrustningsforanstaltninger i henseende til nuklear og konventionel bevæbning, væbnede styrker, militærproduktion, militære baser og etablissementer, militære udgifter, reduktion af risikoen for krig og et fredsbevarende maskineri. Begge planer er enige om, at nedrustningsprocessen fra den første begyndelse til afslutningen skal finde sted under streng international kontrol, og en international nedrustningsorganisation skal etableres inden for De forenede Nationers rammer for at udføre kontrol og verifikation af nedrustningsforanstaltningerne.

MODSÆTNINGER

På trods af lighederne er forskellene fundamentale. Helt afgørende er fordelingen mellem faserne. Bredt sagt foreslår Sovjetunionen meget drastiske reduktioner i første og i anden fase, særlig med hensyn til kernevåben og fremføringsmidlerne dertil, hvorimod De forenede Stater forsøger en jævn fordeling gennem hele processen.

PROCESSENS LÆNGDE

De mest markante modsætninger er følgende:

Med hensyn til længden af nedrustningsprocessen foreslår Sovjetunionen 5 år – mod tidligere 4 år; i hovedsagen 2 år for hver af de to første faser og 1 år for 3. fase. Den amerikanske plan forudser ingen samlet længde for hele forløbet, men den anslås til at være 9 à 10 år. Planen fordrer 3 år for de to første faser og lader muligheden åben for sidste fase.

TROPPER

Den sovjetiske plan foreslår i 1. fase en troppereduktion til 1,9 mill. (tidl. 1,7) og 1 mill. i 2. fase for de to supermagters vedkommende. I disse tal er includeret civilt ansat personel. De tilsvarende amerikanske tal er 2,1 mill. i første og 1,5 i anden fase. Heri er ikke medregnet de civilt ansatte, som først skal overgå til andet arbejde i 3. og sidste fase, og som for USAs vedkommende er opregnet til at omfatte 1,2 mill. mand.

FREMFØRINGSMIDLER

Hvad angår fremføringsmidler for kernevåben ønsker den sovjetiske plan en fuldstændig eliminering af disse i første fase. Imidlertid har Sovjetunionen ved de to sidste FN-generalforsamlinger tilbudt at lade et stærkt begrænset antal fremføringsmidler: interkontinentale missiler, antimissilmissiler og luftværnsmissiler urørt af nedrustningen – som foreslået i 1962 – indtil slutningen af 2. fase, men et år efter – til slutningen af 3. fase. Heroverfor står det amerikanske forslag om en gradvis reduktion på procentbasis følgende reduktionen af alle andre typer rustninger: 30 % i første fase, 35 % i anden og resten i sidste fase.

KERNEVÅBEN

For selve kernevåbnenes vedkommende foreslår den sovjetiske plan ødelæggelse af alle kernevåben i 2. fase, men har tilbudt at overføre denne foranstaltning til 1. fase. Dette tilbud tilgodeser krav fra dele af den neutrale gruppe, men betyder en yderligere afstand fra det vestlige standpunkt. Skønt det ikke klart er tilkendegivet, må man formode, at et tilsvarende stærkt begrænset antal kernevåben bevares til afslutningen af hele nedrustningsprocessen parallelt med fremføringsmidlerne.

Den amerikanske plan forudser bevarelsen af terrorbalancen, den gensidige afskrækkelse til 3. fase. 1. fase er rettet mod produktionen af spalteligt materiale til militært brug, som skal standses, og som i et vist omfang skal overføres til fredelige formål. I 2. fase reduceres kernevåbnene til et antal, som nærmere kan aftales, for helt at forsvinde i 3. fase.

KONTROL

Sovjetunionens standpunkt er her ganske konsekvent: kontrol og verifikation kan kun finde sted i de tilfælde, hvor der er tale om, at der sker en faktisk nedrustning, altså ødelæggelse af våben, hjemsendelse af troppestyrker etc. Sovjetunionen ønsker ikke at give tilladelse til inspektion, som omfatter de tilbageblevne våben. Kun på et enkelt område har den sovjetiske politik kunne afvige fra princippet: over for den foreslåede nukleare paraply, det stærkt begrænsede antal missiler, som først skal fjernes i 3. fase. I marts 1963 tilkendegav Sovjetunionen, at den var villig til – i forbindelse med nedrustningsforslaget – at acceptere en international kontrol med disse tilbageblevne raketter. Imidlertid kunne denne kontrol kun finde sted på de nærmere angivne raketbaser, og der ville ikke være mulighed for at konstatere, hvorvidt disse var de eneste raketter, eller om der fandtes skjulte reserver eller hemmelige baser.

Det amerikanske synspunkt er, at en inspektion af de tilbageblevne våben er overordentlig vigtig for derved at kunne forhindre en illegal våbenbeholdning. USA har foreslået en progressiv zoneinspektionsordning, som forudsætter en inddeling af de enkelte landområder i geografiske zoner, som gradvist åbnes for inspektion, efterhånden som nedrustningen skrider frem. Balancen under processen fremkommer ved, at modparten har ret til at udpege det område, som skal inspiceres. Det er tanken, at det skal aftales, hvor mange zoner der skal være tilgængelige i de tre faser. Når en zone først en gang er blevet åbnet for inspektion, vil den fortsat kunne inspiceres uden videre. Den umiddelbare reaktion fra sovjetisk side på dette forslag var en udtalelse om, at et sådant forslag ville lede til et internationalt system af legaliseret spionage. Den sovjetiske nedrustningspolitiks umiddelbare mål: et maximum af nedrustning og et minimum af kontrol triumferede også her, og der synes for øjeblikket ingen mulighed for, at parterne skulle kunne arbejde videre med forslaget.

SANKTION

Det amerikanske forslag tager sigte på oprettelsen af en international FN-styrke i anden fase, hvorimod Sovjetunionen hidtil ikke har ønsket nogen stående international styrke, men alene muligheden for, i en given situation, at sammenkalde nationale styrker, som på forhånd skulle være udset til formålet. Imidlertid tyder en nylig ændring i den sovjetiske politik på, at de to parters synspunkter skulle nærme sig hinanden.

BASER PÅ FREMMED OMRÅDE

Sovjetunionen kræver fjernelse af alle militære baser på fremmed område, opløsning af forsvarspagter og tilbagetrækning af fremmede tropper i første fase. Ved genåbningen af Genèvekonferencen i 1963 gik Sovjetunionen et skridt videre ved – som en partiel foranstaltning – at foreslå forbud mod fremmede baser for Polarisubåde. Forudsætningerne syntes at være den umiddelbart forud afsluttede Nassauaftale med forslagene om oprettelse af en multilateral atomstyrke. Endvidere foresloges forbud mod strategiske missiler på fremmed område og tilbagetrækning af alle atomsprænghoveder og alle fremføringsmidler for disse våben, som er på fremmed territorium.

Gennemførelsen af disse foranstaltninger ville ødelægge det nuværende vestlige forsvar, hvis strategi netop i høj grad er baseret på et globalt system af baser og på multinationale forsvarsorganisationer. I det amerikanske forslag ses bort fra en skarp distinktion mellem fremmede og na-

tionale baser, og det foreslås, at nedlæggelsen af baser påbegyndes i første fase og afsluttes i tredje fase, med undtagelse af de baser, som måtte være nødvendige for de enkelte lande for at opretholde ro og orden.

FORHANDLINGERNE

Efter denne skematiske oversigt vil det være hensigtsmæssigt på en bredere front at skildre debatten mellem de forhandlende parter om den almindelige og fuldstændige nedrustning. En af følgerne af Cubakrisen var en intensivering af forhandlingerne om partielle forhandlinger og en forskydning af tyngdepunktet fra at gælde hele nedrustningsprocessen til i særlig grad at omfatte første fase. Der har endog fra amerikansk side været talt om at dele 1. fase i tre afdelinger. Et udslag af dette tyngdepunktsskifte er forsøgene på at frigøre enkelte foranstaltninger fra det samlede nedrustningsprogram for derved – som en partiel foranstaltning – at lette en mulig gennemførelse. Imidlertid betyder dette ikke, at dialogen om de omfattende projekter er ophørt. Den synes blot tilbagetrængt, men kan til tider optræde med fuld styrke, særlig fra Sovjetunionens side.

En hyppig beskyldning fra sovjetisk side er påstanden om vestlig obstruktion af forhandlingerne. Vestmagterne hævdes at lægge vægt på spørgsmål som opretholdelse af den nukleare balance, kontrolproblemet og etableringen af et fredsbevarende maskineri, hvorimod nedrustningsproblemerne lades urørt, eller udtrykt på en anden måde: USA ønsker kontrol, ikke over nedrustningen, men over rustningerne. Dette vil i praksis anbringe kontrol før nedrustning og gå imod det russiske hovedsynspunkt, at der kun kan tillades så megen kontrol, som nedrustningens omfang berettiger til. Man kan tale om to hovedmodsætninger: den sovjetiske radikale fremgangsmåde, som giver en hurtig, effektiv og omfattende nedrustningsproces, som i sig selv – *idet* den gennemføres – er tillidsskabende. Heroverfor den diamentralt modsatte vestlige opfattelse, hvorefter processen skal ske gradvist, gennemføres fase for fase, idet der langsomt opbygges en tillid, som kan danne grundlag for hele planens fuldførelse.

Det vigtigste konkrete punkt i denne del af forhandlingerne har været debatten om kernevåbnene og fremføringsmidlerne. En sammenligning mellem de to landes synspunkter viser afgørende forskelle. For USA er det vigtigt at beholde magtbalancen baseret på kernevåben så længe som muligt i nedrustningsprocessen. Fra amerikansk side er som nævnt foreslået en procentvis nedrustning, som omfatter alle former for rustninger. På denne måde undgås den vanskelige definition af fremføringsmidler for kernevåben, som i realiteten vil ramme en mængde materiel, som hurtigt kan ændres til militært brug. Her tænkes på skibe, fly, køretøjer m. m. For Sovjetunionen er ønsket så hurtigt som muligt at få fjernet både frem-

føringsmidler og kernevåben. De sidste sovjetiske forslag om bevarelsen af en nuklear paraply – den canadiske repræsentant har i denne forbindelse nævnt 100 missiler – fremtræder som en russisk anerkendelse af den gensidige afskrækkelses stabilitet. Det understreges imidlertid fra sovjetisk side, at der kun er tale om en tilnærmelse for at lette forhandlingerne. Skønt principielt positivt indstillet har vestmagterne ikke kunnet acceptere tanken, som fra sovjetisk side kun har været fremsat uden detaillerede angivelser. Hyppige forespørgsler har ført til gentagelser og krav om, at planen skulle tiltrædes med en principiel anerkendelse i sin ufuldstændige form, hvorefter detaillerne, når positivt tilsagn forelå, kunne udformes. Denne fremgangsmåde har været benyttet adskillige gange af Sovjetunionen og har foranlediget en amerikansk forhandlingsdeltager til at sammenligne forholdet med manden, som i princippet ikke var modstander af ægteskabet, men som på den anden side ønskede at se pigen først. Det, som USA først og fremmest ønsker oplyst, er antallet af missiler, som skal bevares, betingelser for kontrol, undersøgelse af indvirkningen på hele nedrustningsprocessen og forbindelsen til nedrustningen for kernevåben.

IV. *Partielle nedrustningsforslag*

Det har allerede været nævnt, at hvis man sammenligner forhandlingerne før og efter Cubakrisen, står forhandlingerne om almindelig og fuldstændig nedrustning i højere grad i centrum før de kritiske oktoberdage i 1962 end efter. Det er ikke muligt at påvise en brat kursændring, men tendensen viser en øget interesse for de *partielle* foranstaltninger, arrangementer, som kan gennemføres uden at være afhængig af en generel nedrustningsaftale. Man må antage, at en politik, som sigter mod saglige og realistiske mål, begynder at øve en vis indflydelse på forhandlingsgangen. Ganske vist har 18-magts nedrustningskonferencen som mål opnåelsen af en traktat om almindelig og fuldstændig nedrustning, men resultaterne i 1963 og de løbende forhandlinger viser en mindsket interesse for dette mere utopiske mål.

OPRETTELSE AF ET OBSERVATIONSPOSTSYSTEM

Der kan være grund til nærmere at belyse de forslag, som drøftes. For flere emner gælder det, at både Sovjetunionen og De forenede Stater har fremlagt forslag inden for samme område. Dette gælder således forslaget om oprettelsen af et observationspostsystem, ønsker om ikke-spredning af kernevåben og forslaget om at gøre den partielle aftale om atomprøvestop total. Det sidste problem er allerede blevet omtalt. Tanken om oprettelsen af et observationspostsystem – gensidig placering af poster, sta-

tioneret på strategisk vigtige steder for at forhindre overraskelsesangreb – går tilbage til 1958, hvor en særlig indkaldt teknisk kyndig konference i Genève arbejdede med problemerne. Noget konkret forhandlingsresultat gav forhandlingerne ikke – og de blev relativt hurtigt afbrudt, idet man fra amerikansk side udelukkende var indstillet på rent tekniske drøftelser, medens de sovjetiske forhandlere ønskede ansvarlig, politisk drøftelse.

At konferencen ikke var helt forgæves viser den kendsgerning, at en række af disse forslag har dannet grundlag for senere drøftelser. Det kan måske umiddelbart undre, at Sovjetunionen er talsmand for et observationspostarrangement, en foranstaltning, som umiddelbart må opfattes som værende i modstrid med en af de vigtigste doktriner i nedrustningssagen: ingen kontrol uden nedrustning. Det sovjetiske standpunkt er da også det, at ganske vist er det muligt, ja endog nødvendigt at etablere arrangementer, som kan reducere truslen om et overraskelsesangreb, men betingelsen må være, at gennemførelserne kombineres med visse partielle, egentlige nedrustningsforanstaltninger. Fra sovjetisk side har tanken gentagne gange fået konkret udtryk og senest ved Khrushchevs tale den 19. juli 1963, hvori han fremhævede det nødvendige i at etablere kontrolposter i lufthavne og i større havne samt ved jernbane- og vejknudepunkter.

Men kan observationsposter i kernevåbnenes tidsalder virkelig have nogen væsentlig betydning, kan de udfylde den funktion, som de tildeles, at forhindre et overraskelsesangreb? Forudsætningen er, at der indgår konventionelle styrker i angrebet. Det er indlysende, at ved et angreb med lang- eller mellemdistanceraketter alene kan de foreslåede poster ikke være af nogen som helst værdi. For Europas vedkommende vil et sådant isoleret angreb imidlertid næppe have større troværdighed. En forudsætning for et kernevåbenangreb vil efter al sandsynlighed være, at det følges op af et massivt konventionelt angreb, og forberedelserne til et sådant angreb vil netop kunne spores af de opstillede kontrolposter.

Grundlaget for drøftelserne er et system baseret på *faste* observationsposter, det vil sige, at staben af observatører har et stærkt begrænset geografisk virkeområde. En tidligere amerikansk indstilling krævede mobile poster for at forhøje effektiviteten, men De forenede Stater er nu rede til drøftelser på basis af faste observatører. Fremdeles må forslaget forekomme at være acceptabelt for vestmagterne, ja, det synes endog at indebære åbenlyse fordele. Det sovjetiske territorium ville for første gang blive åbnet for kontrol, og dermed ville isen være brudt i et særdeles vanskeligt problemkompleks. Denne sovjetiske indrømmelse og delvise opgivelse af en hemmeligholdelse og en tillukkethed, som i lang tid har spillet en væsentlig rolle i forholdet til den øvrige del af Europa, ville imidlertid være utænkelig uden en modydelse. Med skarp konsekvens kræves til gengæld en militær udtynding af det centraleuropæiske område. Problemerne omkring

konsekvenserne af dette og lignende krav vil senere blive belyst. Det er tilstrækkeligt her at nævne, at Frankrig og Forbundsrepublikken indtager en temmelig kølig holdning, præget af den helt elementære frygt for, at Centraleuropa skal være foregangsområde og forsøgsobjekt for afspændings- og nedrustningsforanstaltninger. Derimod er den amerikanske og engelske stillingtagen præget af en vis velvilje, uden at man dog har accepteret det sovjetiske krav. I amerikanske regeringskredse har man nævnt muligheden af, at en aftale om observationsposter kunne være det næste større skridt efter atomprøvestoptraktaten.

Imidlertid er forhandlingerne endnu på et meget forberedende stade, og fra ingen af siderne har man villet konkretisere sine forslag. Elementer af fælles interesse viser, at en aftale på længere sigt må regnes som en mulighed.

IKKE-ANGREBSPAGT

Som kontrolpostsystemet kan afsluttelsen af en ikke-angrebspagt mellem NATO og Warszawapagten ikke betragtes som nogen egentlig nedrustningsforanstaltning, men forslaget hører ikke desto mindre blandt de hyppigst fremførte under forhandlingerne i 18-magtskonferencen i Genève, skønt det kun føres i felten af Sovjetunionen og dens allierede, i den seneste tid imidlertid også af en række neutrale stater. Også i sin oprindelse er forslaget sovjetisk. 3 år efter oprettelsen af Warszawapagten, i juni 1958, fremførte ministerpræsident Khrushchev i et budskab til den amerikanske præsident, at tiden var moden til en pagt mellem verdens to største militæralliancer.

I erkendelse af forslagets propagandamæssige værdi har Sovjetunionen med stigende intensitet benyttet dette med en effekt, som leder tanken hen på Catos legendariske Karthagoudtalelser. Forslaget fik konkret form ved forelæggelsen af et udkast til en pagt i februar 1963 ved genoptagelsen af møderne i 18-magtskonferencen. Endnu har forslaget ikke været genstand for egentlig behandling på konferencen, men er indgået i de mere eksklusive øst-vestdrøftelser. Således var afsluttelsen af en ikke-angrebspagt en betingelse under de indledende drøftelser i Moskva i juli 1963 mellem De forenede Stater, Storbritannien og Sovjetunionen om atomprøvestoptraktaten for en sovjetisk tilslutning af traktaten. At Sovjetunionen opgav dette krav resulterede ikke i nogen formindskelse endsige opgivelse af bestræbelserne for at gennemføre ikke-angrebspagten.

Den vestlige stilling til problemet har været præget af en vis forståelse og velvilje. I den vestlige fredsplan af 1959 indgik elementer af en ikke-angrebspagt. Imidlertid skulle denne aftale ledsages af politisk enighed om en række øst-vestlige problemer, i første række Berlinproblemet. Fra tid til

anden har det fra officiel amerikansk side været tilkendegivet, at man var venligt indstillet over for en overenskomst indgået mellem de to militæralliancer. Således udtalte præsident Kennedy i efteråret 1961 »that it would be helpful if NATO and the Warsawpact engaged in a commitment to live in peace with each other«. Mere direkte hed det i præsidentens brev til ministerpræsident Krushchev under Cubakrisen den 27. oktober 1962, at den amerikanske regering ville være forberedt på, »to discuss a detente affecting NATO and the Warsawpact«. Også den engelske regering har ved flere lejligheder udtrykt sin erkendelse af gavnligheden af afsluttelsen af en ikke-angrebspagt. Endvidere har den tidligere NATO generalsekretær, den belgiske udenrigsminister Spaak, i den senere tid lagt en meget uforbeholden positiv indstilling for dagen, en kendsgerning, som understreges kraftigt fra sovjetisk side.

Når vestmagterne under Genèveforhandlingerne ikke har indladt sig på nogen egentlig drøftelse af det sovjetiske forslag, er grunden den, at vestmagterne ikke kan slutte op om nogen enig, entydig politisk linie. Den officielle vestlige argumentation under forhandlingerne har været, at forpligtelser om ikke at fremme sine politiske mål med aggressive midler allerede indeholdes i FN-pagten, som således overflødiggør en pagt på et snævrere grundlag. Endvidere fremhæves det, at 18-magtsnedrustningskonferencen ikke er det rette forum til drøftelse af dette problem, dels på grund af de omfattende politiske problemer, som knytter sig til forslaget, og dels på grund af, at ikke alle involverede stater deltager i forhandlingerne.

Bag disse officielle tilkendegivelser ligger de mere direkte motiver, som i særlig grad forfægtes fra fransk og tysk side. En traktat vil sætte lighedstegn mellem de to pagter og dermed forflygtige NATOs karakter af at være en forsvarsalliance rettet mod eventuel sovjetisk aggression. En traktat kunne betyde, at der opstod en falsk tryghedsfornemmelse i den vestlige verden. Videre kunne en traktat betyde en normalisering af situationen i Europa, en anerkendelse af status qvo, hvorved løsningen af de centraleuropæiske problemer ville blive henvist til en fjern fremtid. Endelig ville Østtyskland som Warszawapagtmedlem kunne opnå en international status, som ville være i direkte modstrid med den hidtidige vestlige politik i dette spørgsmål.

Heroverfor står den kendsgerning, at Sovjetunionen tilsyneladende tillægger traktaten overordentlig stor betydning. Officielt står en ikke-angrebspagt som et vigtigt politisk mål. Det understreges, at værdien af en traktat netop ligger der, hvor der findes en aggressionstrussel, eller hvor mulighederne for en sådan er til stede. Formålet med traktaten er at skabe en slags mekanisme, ikke alene for den fredelige udvikling af internationale kriser, men også for at forhindre dem i at opstå. Hvilke motiver ligger

for Sovjetunionen ud over interessen i dette – politisk set måske ikke særligt centrale – problem?

Traditionen i russisk historie for ordrige og omfattende proklamationer og forslag – uden garantier – og med delvist utopisk sigte lader sig ikke fornægte. Der går en lige linie fra zarens brev til statsoverhovederne i Europa, som førte til Haagerkonferencen i 1899, til ministerpræsident Krushchevs brev til statsoverhovederne i verden fra årsskiftet 1963/64 om at give afkald på krig for at opnå politiske mål. Det altomfattende nedrustningsforslag fra 1958 og ønsket om indgåelsen af en ikke-angrebspagt kan ses under samme synsvinkel. Endvidere kan man ikke se bort fra, at der i Sovjetunionens realpolitiske motiver indgår erkendelsen af, at vesten ikke kan føre nogen entydig politik. En følge heraf er det øgede krav om traktatens realisation. En fuldbyrdet traktat vil sandsynligvis også kunne være et våben i den sino-sovjetiske konflikt. Endelig har Sovjetunionen en åbenbar interesse i at fastlåse den nuværende situation i det centraleuropæiske område. En sådan udvikling ville være en vej mod den længe annoncerede fredstraktat med Østtyskland.

Vil Sovjetunionen fortsat fremhæve ikke-angrebspagten som en afgørende, spændingsnedbrydende indledning til videre afspændingsforanstaltninger, synes vestmagterne – ifølge en voksende vestlig opinion – at måtte indtage en mere fleksibel holdning for ikke yderligere at fremme Sovjetunionens propagandamæssige fordel, som bl. a. giver sig udtryk deri, at en række neutrale lande allerede fuldt har tilsluttet sig tanken. Sovjetunionen på sin side synes at have forstået vestmagternes vanskeligheder med hensyn til Østtysklands status, og har antydet, at der måtte kunne findes acceptable løsninger, som ikke skulle indebære en anerkendelse af det østtyske styre. Imidlertid har Sovjetunionen derimod stillet sig afvisende over for det vestlige krav om, at en traktat måtte forudsætte visse garantier i Centraleuropa.

Når både Frankrig og Forbundsrepublikken stiller sig så afvisende, at det i praksis vil være overordentlig vanskeligt at overbevise de to lande om betimeligheden af en sådan pagt – er hovedårsagen – som for kontrolposternes vedkommende – at de to lande mener, at gennemførelsen vil kunne betyde ændringer i centraleuropas stilling som politisk og strategisk vil påvirke den franske og tyske position og dermed hele den vestlige alliance.

ATOMFRI ZONER

Centraleuropa spiller ligeledes en betydelig rolle ved forhandlingerne om oprettelse af atomfrie zoner, men problemet er tillige af globalt omfang. Også dette område i nedrustningssektoren har været direkte berørt af Cuba-

krisen. Begivenhederne i det caribiske hav var en inspiration til, at Latinamerika blev foreslået som atomfri zone, men det lykkedes ikke at føre sagen igennem før ved FN-generalforsamlingen i 1963, som vedtog en resolution om forslaget. Endnu har det imidlertid kun været muligt at etablere én garanteret og anerkendt atomfri zone, området omkring sydpolen, idet 12 interesserede magter, heriblandt atommagterne, i 1959 afsluttede Antarktistraktaten, som fastslog, at området kun måtte benyttes til fredelige formål. Bestræbelserne har kun sat sig frugt i vedtagelsen af vage FN-resolutioner, som i sig selv ikke antages at indebære nogen forpligtelse for medlemsstaterne. Dette gælder således forslagene om Afrika fra 1961 og som nævnt om Latinamerika. De øvrige forslag, vedrørende Centraleuropa, Nordeuropa, Balkan, Middelhavet, Det mellemste Østen, Stillehavet og Det fjerne Østen har ikke kunnet hæve sig over forslagsstadiet.

I sig selv behøver en atomfri zone – altså et område, hvor der ikke på nogen måde må findes kernevåben – ikke at være nogen nedrustningsforanstaltning, men blot være en fastfrysning af en eksisterende situation. Dette gælder f. eks. de to nævnte FN-resolutioner. I tilfælde af, at den øst-vestlige militær magtbalance i området ikke bliver berørt af, at en atomfri zone etableres, vil der være et vist interessefællesskab mellem supermagterne til at fremme en sådan udvikling. Bestræbelserne for at bevare de nuværende atommagters monopol tilgodeses, idet der lægges en øverste grænse for de involverede staters militære udviklingsmuligheder. Ligger området uden for den egentlige øst-vest konflikt, bliver en overenskomst ikke alene mere kontrollabel, men også mere sandsynlig.

Endnu har de fælles interesser ikke været så store, at traktatmæssigt garanterede zoner har kunnet tilvejebringes. Problemet synes i øjeblikket ikke at have større aktualitet uden for Europa. Men når vi nærmer os det europæiske område, kompliceres forholdet i betydelig grad. En analyse af de her fremkomne forslag vil vise, hvor stor en rolle sikkerhedspolitikken spiller. En væsentlig grund til fremkomsten af Rapackiplanen – hvis første version er fra 1957 – som ville etablere et atomfrit område i Centraleuropa, var at hindre Forbundsrepublikken i at erhverve sig kernevåben – direkte eller indirekte. Dette forhold fremgår i øvrigt klart af forslagsstillerens begrundelser. I denne forbindelse er det også vigtigt at inddrage Østtyskland, som hverken Sovjetunionen, Tjekkoslovakiet eller Polen ønsker at se atombevæbnet. Et aggressivt Tyskland er fortsat Sovjetunionens store frygt. Sikkerhedspolitiske overvejelser har ligeledes ligget til grund for det sovjetiske forslag om Middelhavet som atomfrit område fra 1963. Forslaget må ses som et konkret modtræk mod den amerikanske regerings beslutning om at forlægge et antal polarisubåde til dette område. Også Balkanforslaget har sin sikkerhedspolitiske begrundelse: et modtræk mod den daværende etablering af mellemdistanceraketter i Italien og Græken-

land. Forslaget om Norden som atomfrit område må ses under samme synsvinkel, idet den sovjetiske understøttelse af forslaget dog beror på *muligheden af* en atombevæbning af de nordiske lande.

Som det fremgår, er Sovjetunionen den aktive forkæmper for atomfrie zoner overalt i verden. Det sovjetiske standpunkt tilgodeser fuldt ud, at de enkelte statsgrupper har specielle problemer og hensyn. Vigtigst er, at staterne enes om en regional ordning, som udelukker kernevåben. Senest er Sovjetunionen gået så vidt som at opfordre til, at individuelle lande for eget vedkommende erklærer deres område for atomfrit. Det er karakteristisk for den sovjetiske holdning, at den i særlig grad ønsker atomfri zoner, hvor det klart afvises fra vestmagternes side: i verdenspolitikkens mest følsomme områder, først og fremmest i Centraleuropa.

I de officielle tilkendegivelser fra De forenede Stater og Storbritannien fremsættes som hovedsynspunkt, at oprettelsen af sådanne zoner må vises imødekommenhed. Visse betingelser skal imidlertid overholdes: *at* enighed eller overvejende enighed er til stede mellem staterne i området, *at* den bestående magtbalance opretholdes, *at* aftalen indeholder bestemmelser, som sikrer, at den overholdes, og endelig, *at* atomfrie zoner ikke oprettes i områder med større militær konfrontation mellem stormagterne.

Som det vil ses, står Sovjetunionen i dette spørgsmål på sit generelle standpunkt: ønsket om generelle og radikale *nedrustnings*foranstaltninger, her bl. a. udtrykt i kravet om en faktisk militær udtynding af Centraleuropa. Det vestlige standpunkt vil højst tillade en fastfrysning af status qvo.

FASTFRYSNING AF KERNEVÅBEN

Dette standpunkt går igen i det amerikanske forslag fra januar 1964 om at undersøge mulighederne for at foretage en kontrolleret fastfrysning af antallet og arten af strategiske og defensive nukleare fremføringsmidler. Forslaget viderefører en fastfrysningslinie i nedrustningsforhandlingerne, som i første omgang har været De forenede Staters. Udtrykt i den sovjetiske fraseologi: ønsket om rustningskontrol frem for nedrustning. Indholdet af dette forslag går ganske enkelt ud fra bevidstheden om det vanskelige i at iværksætte en egentlig nedrustningsforanstaltning og fra forestillingen om, at standsningen af rustningskapløbet på et bestemt niveau – en kontrolleret fastfrysning – må være politisk og teknisk inden for mulighedernes rækkevidde.

Fastfrysningstanken har imidlertid i de senere år ikke været Sovjetunionen ganske fremmed. Under tremagtsforhandlingerne i efteråret 1963 i New York har tanken fra østlig side været fremført i forbindelse med militærbudgetterne. Af betydning er endvidere det nylige polske initiativ – som dog endnu ikke har været fremført på Genèveforhandlingerne –

som foreslår en separat fastfrysning af atombevæbningerne i Polen, Tjekkoslovakiet og i de to Tysklande. Planen indebærer, at disse fire magter forpligter sig til hverken at producere eller at modtage kernevåben, og at Sovjetunionen og De forenede Stater samtidig undlader at forøge deres atomare potentiel i området. Kontrollen, som kun skal omfatte atomsprænghoveder, skal udføres af et kontrolorgan, sammensat af repræsentanter for NATO og Warszawapagtlandene, som skal placere poster ved transportveje til området. Kontrolorganisationen skal oprettes specielt med dette formål for øje og skal ikke kombineres med eller gøres afhængig af oprettelsen af det omtalte observationspostsystem, hvis vigtigste funktion er at forhindre konventionelle angreb.

Det engelske Labourparti har nylig i et nedrustningsforslag nævnt muligheden af et arrangement svarende til det polske, som er blevet kendt under navnet: Gomulkaplanen. Der skal dog efter det engelske forslag ikke etableres nogen selvstændig kontrol. Denne skal overlades til observationspostsystemet.

Imidlertid har de vestlige officielle reaktioner på fastfrysningsplanerne i Centraleuropa ikke været positive.

Ved bedømmelsen af mulighederne for fastfrysningstankens realisation er to problemer helt afgørende: kontrolproblemet og magtbalanceproblemet. Fra amerikansk side tænkes den internationale kontrol i denne forbindelse at være langt mere omfattende end den kontrol, som et observationspostsystem skulle udøve, et forhold, som klart er kommet frem i debatten om det amerikanske forslag. Set ud fra Sovjetunionens nuværende holdning i kontrolspørgsmålet vil en accept af en sådan kontrol betyde en helt afgørende ændring i den hidtil førte politik. Det er endvidere tvivlsomt, om Sovjetunionen i lyset af den løbende debat om den øst-vestlige magtbalance, særlig hvad angår strategiske våben, som skulle tildele De forenede Stater den militære overlegenhed, vil kunne acceptere en effektivt kontrolleret fastfrysning af den gældende militære og teknologiske situation.

IKKE-UDBREDELSE AF KERNEVÅBEN

Derimod synes der at være en sammenfaldende interesse for de to magter i at træffe forholdsregler, der hindrer yderligere udbredelse af kernevåben. Både Sovjetunionen og De forenede Stater har da også officielt understøttet tanken og har tiltrådt den såkaldte irske resolution fra FNs 16. generalforsamling, som udgjorde det første alvorlige initiativ i denne sag. Problemet på dette område er ikke i første omgang kontrol, men vedrører fortolkningen af, hvad der forstås ved ikke-udbredelse. Vestmagterne skelner mellem to former: den *politiske spredning*, som vil medføre, at flere selvstændige atommagter opstår (i kraft af egen produktion eller i kraft af

tilførsel fra en atommagt), en spredning, som må undgås, og *den geografiske spredning,* som finder sted, hvor en atommagt deponerer kernevåben hos allierede, dog uden at kontrollen over disse våben opgives, en spredning, som skulle kunne tillades. Sovjetunionen kan ikke anerkende denne sondring, men mener, at en aftale om ikke-udbredelse af kernevåben må omfatte alle former for videregivelse eller spredning af kernevåben. Forslagene om oprettelsen af en multilateral atomstyrke har yderligere skærpet modsætningerne. Det afgørende punkt synes her at være Forbundsrepublikkens indirekte atombevæbning. Frygten for Tyskland gør sig stadig gældende, og landet synes at spille en rolle i den sovjetiske strategi som en potentiel agressor. Generelt kan siges, at denne forestilling atter og atter gør sig gældende på nedrustningsforhandlingerne. Forbundsrepublikken fremstår som Prügelknabe for hele den vestlige politik. I kraftige vendinger fordømmes den multilaterale atomstyrke, men først og fremmest rettes angrebet mod den vesttyske politik. På samme måde fordømmes den fransk-tyske traktat, som hævdes udelukkende at have militære motiver – men Vesttyskland må bære hovedskylden. Den polske forhandlingsleder udtrykte den østlige holdning for nylig ved at kalde Vesttyskland »der Geist, der stets verneint«.

Situationen synes i juli 1964 at være nået et højdepunkt ved den sovjetiske note til en række NATO-stater, som udtrykte trussel om kernevåbenkrig, hvis Forbundsrepublikken skulle få adgang til kernevåben gennem den påtænkte multilaterale atomstyrke. Det er et spørgsmål, om den sovjetiske henvendelse skal tillægges større betydning. Det er således uvist, om Sovjetunionen eventuelt ville opsige atomprøvestoptraktaten i tilfælde af, at den sammensatte NATO-styrke vil blive en realitet. Optimistiske iagttagere mener at vide, at Sovjetunionen ikke vil gribe til sådanne drastiske skridt.

ANDRE PARTIELLE FORANSTALTNINGER

Ud over de nævnte forslag foreligger der en række mindre forslag til partielle foranstaltninger, som fremdeles er til debat i 18-magtsnedrustningskonferencen. Både Sovjetunionen og De forenede Stater har rejst spørgsmålet om ødelæggelse af bombefly. Det amerikanske forslag omfatter karakteristisk nok et nærmere bestemt antal ældre bombefly, for De forenede Staters vedkommende af typen B-47 og for Sovjetunionens vedkommende TU-16, altså fly, som står for udrangering. B-47 maskinen skulle således være trukket tilbage i 1966. Det er blevet foreslået, at destruktionen skulle omfatte måske 20 om måneden i 2 år. Ved denne foranstaltning vil bl. a. være undgået, at flyene skulle komme mindre magter i hænde. I modsætning hertil er det sovjetiske forslag helt radikalt: ødelæggelse af

samtlige bombefly, en foranstaltning, som efterhånden skulle kunne formindske faren for en nuklear krig i betydelig grad, og som ville være forholdsvis simpel at gennemføre og kontrollere. Set fra et sovjetisk standpunkt er det amerikanske forslag dikteret af militærpolitiske hensyn, og skulle det gennemføres, måtte det ske unilateralt. At det sovjetiske forslag er helt uacceptabelt for USA, som har baseret en stor del af sin afskrækkelsesstyrke på det strategiske luftvåben, turde være indlysende.

Sovjetunionen har endvidere foreslået en reduktion af militære budgetter, oprindeligt et fransk forslag. Reduktionen skulle omfatte 10 til 15 procent og skulle kunne verificeres efter ganske enkle principper. Forslaget er tænkt som en fortsættelse af den unilaterale nedskæring af militærbudgetterne, som begge supermagter nylig har gennemført. Det sovjetiske forslag understøttes af alle østblokstaterne og desuden af den neutrale gruppe. Vestmagterne er interesserede i forslaget, men mener, at det i sin nuværende udformning mere er en deklaratorisk foranstaltning, idet den kun med vanskelighed kan verificeres effektivt. I øvrigt er praksis for postering for beløbene til militært formål vidt forskellig i de forskellige politiske systemer.

Endelig foreligger der fra amerikansk side forslag om et fuldstændigt produktionsstop for spalteligt materiale og en betydelig overførelse af dette materiale til fredelige formål, et forslag, som nu står som en udbygning af Johnson-Khrushchev overenskomsten fra foråret. Sovjetunionen har tidligere afvist de amerikanske forslag som betydningsløse. I forbindelse hermed kan nævnes forslaget om inspektion af atomreaktorer, som imidlertid afvises fra sovjetisk side som værende inspektion uden nedrustning.

Sovjetunionen er på den anden side fremkommet med forslag til drastiske partielle foranstaltninger, som virkelig omfatter en nedsættelse af rustningerne, idet der gentagne gange er nævnt mulighederne af tilbagetrækning af fremmede tropper og reduktion af de væbnede styrker. Forslagene er fra vestlig side blevet afvist på grund af manglende kontrolforanstaltninger og p. gr. a. ændring i magtbalancen.

MAGTBALANCE . KONTROL . TILLID

Netop disse to faktorer – magtbalance og kontrol – er uomgængelige i enhver nedrustningsdebat. Men som situationen ser ud i dag og i den nærmeste tid, synes standpunkterne, hvad disse faktorer angår, umiddelbart ikke at hælde mod hinanden. Fremdeles lyder kravet fra vestlig side: at kontrollen ikke blot skal omfatte den faktiske nedrustning, men skal også kunne fastslå, om det aftalte niveau for våben og styrker overskrides, og om der foregår nogen illegal produktion af våben. Det sovjetiske svar er lige så givet: en sådan kontrol vil udarte sig til spionage. De neutrale landes posi-

tion er her ikke på linie med hinanden, enkelte følger nærmest det sovjetiske, andre det amerikanske standpunkt. Måske kommer det svenske standpunkt en realistisk holdning til spørgsmålet nærmest: Skal nogen fremgang i forhandlingerne finde sted, skal det være ved foranstaltninger, som nok kræver kontrol, men som gennemføres ved ganske enkle metoder. Kontrollen må have et maksimum af effektivitet, men et minimum af omkostninger og mandskab og af elementer, som forårsager irritation. Den situation må undgås, hvor byrderne til kontrolmaskineriet erstatter de nuværende rustningsbyrder.

Til det svenske standpunkt kunne føjes: først ved et maksimum af tillid opnås et maksimum af nedrustning. Så længe tilliden ikke er til stede, vil rustningerne ikke kunne standses endsige reduceres.

Det vil være forkert at hævde, at regeringerne i deres politik, som den giver sig udtryk i Geneve, ikke til fulde er klar over den tilsyneladende uoverstigelige modsætning mellem forhandlingernes nuværende stade og målet: udkastet til en fuldstændig og almindelig nedrustningsaftale og – set fra et andet synspunkt – modsætningen mellem de relativt små og ubetydelige rustningskontrollerende overenskomster og de stadigt accelerende rustningsbestræbelser. Det er denne modsætning, som en amerikansk forhandler har kaldt et paradox, den modsætning, som ligger i de stigende rustninger på begge sider, som kræver stadigt øgede omkostninger, og hvis resultat er forøget fare for begge sider i stedet for øget sikkerhed. At den amerikanske forhandler her i sin argumentation har bevæget sig ud i retning af fornægtelse af terrorbalancen som stabiliserende faktor tjener kun til at belyse modsætningen. Der er ikke desto mindre i øjeblikket kun lidet, der tyder på en forestående aftale, hvorimod der på længere sigt er mulighed for en videreførelse af de unilaterale foranstaltninger på gensidig basis.

VIGTIGSTE KILDER:

Verbatim Records. Conference of the Eighteen-Nation Committee.

Documents on Disarmament. United States Arms Control and Disarmament Agency.

Documents Relating to the Conference of the Eighteen-Nation Committee on Disarmament. Her Majesty's Stationery Office.

Nuclear Test Ban Treaty. Hearings before the Committee on Foreign Relations United States Senate. 88th Congress, 1st session.

Beretning til folketinget angående De forenede Nationers plenarforsamlinger.

INTERESSEGRUPPERNE OG DET POLITISKE DEMOKRATI

IVER HORNEMANN MØLLER

1.

I dag vil kun få bestride, at folketinget bør have den øverste politiske magt her i landet og herunder også herredømmet over fordelingen af de økonomiske goder mellem befolkningsgrupperne. Dette kan forekomme selvfølgeligt. Imidlertid synes dette århundredes stærke vækst i interessegruppernes [1]) antal og aktivitet at indebære en alvorlig trussel mod det parlamentariske demokrati. Således siger blandt andre Bertel Dahlgaard [2]), »at samtidig med den betydelige velstandsstigning og en ikke ringe økonomisk udligning fører den stadig tiltagende udbygning af erhvervs- og lønmodtagerorganisationerne til stærke indbyrdes interessemodsætninger og til modsætninger i forhold til staten, modsætninger, som efterhånden indeholder en trussel mod den økonomiske og samfundsmæssige balance«.

Af og til fremsættes sådanne påstande om interesseorganisationernes indflydelse på det politiske demokrati. I styrke og udformning er der nuancer, men talsmændene synes alle at nære angst for, at de organiserede interessegrupper skulle have tilkæmpet sig en sådan magt, at de ved forskellige former for pression kan spille afgørende ind på de politiske beslutninger.

For blot 100 år siden var der ingen, der bekymrede sig om interessegruppernes indflydelse på de folkevalgte organers afgørelser. Nok eksisterede der interessegrupper, men disse var dårligt eller ofte slet ikke organiserede, og da det kun var teknisk muligt at organisere sig lokalt, blev landsbyen og sognet den typiske og mest udbredte form for interessegruppe. Den var dog for svag til at kunne tiltvinge sig nogen videre politisk indflydelse. Men med industrialiseringens øgede arbejdsdeling og statsmagtens

[1]) Davis B. Truman definerer i »The Governmental Process«, Knopf, New York 1958, en interessegruppe som en gruppe af personer, hvis medlemmer på et mere eller mindre bredt felt har samme opfattelse. Er interessegruppen organiseret, kaldes den en interesseorganisation; hvis interesserne er stærkt differentieret og organisationsprocenten høj, bliver resultatet, at mange tilhører flere interesseorganisationer, og at der dannes fraktioner inden for hovedorganisationen.

[2]) Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 21.11.61., optrykt i Nationaløkonomisk Tidsskrfit 1962, 1.–2–hæfte.

vækst skabtes forudsætningerne for mange og stærke interessegrupper og dermed for styrkelsen af den professionelle solidaritet på bekostning af den geografiske.

Arbejdsdelingen medførte en differentiering af interesserne, og samtidig betød de stadige ændringer i produktionsteknikken så åbenlyse farer for indkomstforringelse, at nødvendigheden af kollektiv modstand hurtigt blev indset. Hertil kom, at statsmagtens stadig stigende regulering af det økonomiske liv og det øgede antal opgaver, som den påtog sig, gjorde det naturligt, at de organiserede interessegrupper vendte sig mod den for derigennem at få varetaget sine interesser. Kommunikationsmidlernes udvikling gjorde det teknisk muligt at gennemføre organisationsprocessen.

Men organiserede én gruppe sig, måtte de andre følge med for ikke at komme indkomstmæssigt bagefter. Det viste sig nemlig hurtigt, at den organiserede gruppe var et meget velegnet middel til at varetage medlemmernes økonomiske interesser. Organisationsprocessen fik derved den selvforstærkende karakter, som vi kender i dag.

2.

Der synes at være to hovedformål med en interessegruppes pression: dels at sikre sig indtægtsmæssige fordele, i hvilket tilfælde den alene optræder som en indkomstorganisation, og dels at sikre lovgivningens udformning i overensstemmelse med interessegruppens ideologiske synspunkter.

Fra landbrugsforhandlingerne i 1961 har man et af de tydeligste eksempler på den rene indkomstpression. Landbrugsordningerne fremkom formelt som et resultat af forhandlinger mellem regeringen og landbrugsorganisationerne, men i realiteten lagde de sidstnævnte ved en leveringsstandsning et meget stort pres på regeringen og påvirkede derved stærkt forligsbestemmelsernes udformning, og resultatet blev, at folketingets mulighed for at påvirke lovforslagets udformning bagefter praktisk taget var lig nul.

Det forekommer også, som om lavtlønstillægget var betingelsen for, at Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund kunne bakke op bag helhedsløsningen, og der synes ligeledes i dette tilfælde at være tvivl om, hvor frit regeringen stod i de efterfølgende forhandlinger med de øvrige økonomiske og politiske grupper, efter at helhedsløsningen var blevet til i samarbejde med fagbevægelsen.

Skolelovenes udformning er et klart eksempel på ikke-indkomstmæssig pression. Således tydeliggjorde en række landkommuners delvise boykot af 1937-loven, at det for fremtiden ville være overordentlig vanskeligt at lave en skolelov uden støtte fra de kredse, der traditionelt bakker op bag Venstre. Dette partis tilsagn blev derfor en afgørende forudsætning for 1958-lovens vedtagelse.

3

Det er i debatten blevet fremført [3]), at stærke interesseorganisationer ikke vil betyde nogen fare for folkestyret, såfremt de forskellige interesser er organiseret i blot nogenlunde samme omfang og styrke, idet de da vil kunne holde hinanden i skak, og under et omtrent lige stærkt pres fra de forskellige sider skulle magtbalancen i folketinget da ikke blive forrykket. Imidlertid synes dette postulat at forudsætte, at der inden for den lovgivende forsamling findes en *tilsvarende* balance i styrkeforholdet mellem de fraktioner (partier eller grupper), der repræsenterer de enkelte interessegruppers synspunkter.

Denne forudsætning er sjældent opfyldt. Det er vel derfor ikke helt urealistisk, når Arne Lund [4]) hævder, at »der ikke længere i folketinget er nogen ligevægt mellem partier, som støtter lønmodtagernes krav, og partier, som umiddelbart føler et ansvar for erhvervslivets konkurrenceevne. Socialdemokraterne støtter arbejdere og menige handels- og kontorfunktionærer, Venstre støtter landbrugets interesser på hjemmemarkedet, og konservative bejler til tjenestemændene og de ledende funktionærer, og risikoen for, at disse tre partier gennem kompromiser så at sige bevilger hinandens tilhængere lønforhøjelser samtidig med, at de alle går ind for folkepensionisternes interesser, er derfor større, end den tidligere har været«.

Ligeledes er der til dem, der fremhæver interessegruppernes betydning i det politiske liv, blevet sagt [5]), at der i dette land er grænser for de midler, interesseorganisationerne tager i brug for at gennemføre deres krav. I modsætning til andre lande, som f. eks. Finland og Frankrig, skulle de hjemlige interesseorganisationer udvise så megen respekt for de lovgivende organer, at de ikke iværksætter aktioner, der direkte truer den parlamentariske forsamling.

Denne påstand er dog kun delvis rigtig, og dette ses igen af situationen omkring landbrugsforliget i 1961: efter at forhandlingerne mellem landbrugets »kompensationsudvalg« og landbrugsministeren var brudt sammen, gennemførte landbruget en leveringsstandsning, og formanden for L. S. meddelte, at der i de enkelte slagteri- og mejerikredse var nedsat observationsudvalg, som skulle opnotere og indberette alle, der viste illoyal holdning under leveringsstoppet, og at disses fremtidige stilling som leverandører herefter ville blive afgjort på de nærmest følgende generalforsamlinger.

På trods af landbrugsministerens udtalelse om, at ingen regering kan

[3]) Bl. a. af Erling Olsen i et foredrag i Nationaløkonomisk Forening 9.12.1958, optrykt i Nationaløkonomisk Tidsskrift

[4]) Nationaløkonomisk Tidsskrift 1963, hæfte 5–6.

[5]) Se anførte artikel af Erling Olsen.

indlade sig på at forhandle under trusler, fik landbruget ved den hurtigt efterfølgende genoptagelse af forhandlingerne gennemført næsten alle deres krav.

4

Det kan for udenforstående ofte være vanskeligt at afgøre, hvornår og i hvilket omfang regering og folketing har ligget under for pres fra interesseorganisationernes side. Men langt vanskeligere er det at danne sig et overblik over, hvor mange – sikkert samfundsgavnlige – lovforslag, der ikke bliver fremsat, fordi de i deres hele idé går imod forankrede interessegruppesynspunkter. Outrerede eksempler herpå er den fortsatte eksistens af den traditionelle sygekasseordning, den langsomme omlægning af landbrugsstrukturen og opretholdelsen af en forældet kommunestruktur.

I forsøgene på at forklare samspillet mellem interesseorganisationerne og de politiske myndigheder nævnes ofte, at en vis pression nødvendigvis må følge med de økonomiske bidrag til de politiske partier. Nogen egentlig dokumentation af denne påstand kan vel ikke foretages; man synes nærmest at holde sig til den »kendsgerning«, at økonomiske tilskud uden en eller anden form for klausuler er utænkelige. I fortsættelse heraf siges det, at en offentliggørelse af partiernes regnskaber vil give uindviede en mulighed for at skønne over de politiske partiers økonomiske afhængighedsforhold.

Selv om der måtte være en del rigtigt i den påstand, at de ydede bidrag ledsages af en mere eller mindre utilsløret form for pression, der – om ikke fuldstændigt kan diktere partiernes stilling – så dog delvis kan bestemme styrken af deres indsats i konkrete anliggender, må det dog stadig gælde, at man kan have en naturlig interesse i at støtte de partier, der traditionsmæssigt taler ens synspunkter. Dette argument må tillægges en vis vægt, ikke mindst for arbejderbevægelsens vedkommende, hvor den politiske og faglige gren oprindeligt og traditionsmæssigt har været snævert forenet om samme målsætninger og til en vis grad kan betragtes som to sider af samme sag. Noget tilsvarende kan vel næppe siges om Dansk Arbejdsgiverforenings forhold til partiet Venstre.

Som påpeget bl. a. af Erling Olsen [6], »er den omfattende mørklægning af interesseorganisationernes virksomhed farlig, fordi den økonomiske politik på denne måde bliver et anliggende for en snæver kreds, som unddrager sig demokratiets kontrol«. Og det er ydermere betænkeligt, at folketinget ved forskellige forsøg på at tage interesseorganisationerne med på råd indirekte bidrager til denne udvikling. I Det økonomiske Råd, i Produktivitetsudvalget og i Arbejdsmarkedsrådet har man således afstukket rammerne for organisationernes arbejde, men overladt til dem selv at fylde

[6]) Se anførte tidsskrift.

disse ud, og selv om ingen vil underkende organisationernes betydelige rådgivende indflydelse i disse organer, er det dog farligt, at denne virksomhed ikke er offentlig. Det skal imidlertid anføres, at mørklægningen er karakteristisk for en stor del af det politiske liv og intet særegent for interesseorganisationerne.

5

Man kan nu sammenfatte med følgende: accepteres påstandene om de organiserede interessegruppers betydelige politiske indflydelse og deres ret omfattende mørklægning af det politiske liv, og lægges dertil den stigende organisering af befolkningsgrupperne, kan heraf følge, at udviklingen går mod en korporativ statsdannelse. Det er svært at sige, hvor langt man kan være nået i den retning, men en del af svaret ligger måske gemt i besvarelsen af de næste spørgsmål, nemlig hvor mange ændringer der måtte indtræde i den gruppe af personer, der – selv med betydelige forskydninger i folketingets sammensætning – træffer de økonomisk-politiske afgørelser.

6

Men intet er dog så galt, at det ikke er godt for noget; interesseorganisationernes informative og uddannelsesmæssige arbejde og de store arbejdsbyrder overtaget fra administrationen bør således føres på regnskabets kreditside. Dertil kommer så for erhvervsorganisationerne oprettelsen af salgs-, eksport- og produktivitetsfremmende organer, der skal tjene til at assistere medlemmerne i disses bestræbelser på at klare sig under en fri økonomi.

Ved en opregning af interesseorganisationernes fortjenester bør man også medtage erhvervsorganisationernes betydningsfulde indsats under rationeringsøkonomien i tiåret 1939–48. Politikerne gav op over for opgaven med at anvise retningslinier for produktionens og forbrugets fordeling og overlod problemerne til centraladministrationens embedsmænd, der søgte støtte for deres dispositioner hos erhvervenes organisationer, som atter var afskåret fra at anvise andre retningslinier end dem, der bestod i at bygge på de bestående virksomheder og disses andel af produktionen og omsætningen i det sidste »normalår« før reguleringens indførelse.

Endelig kan det nævnes, at hvad den politiske indflydelse angår, er der tale om en gensidig påvirkning mellem interesseorganisationerne og de politiske myndigheder. Interesseorganisationerne følger således i nogen grad politikernes ønsker.

Det er således ubestrideligt, at interesseorganisationerne har indlagt sig en lang række fortjenester, men alligevel synes der at stå det hovedindtryk tilbage, at interesseorganisationernes politiske indflydelse er så stor, at man kunne have grund til at rejse spørgsmålet: bør man ikke søge at begrænse interesseorganisationernes politiske magt?

7

Det er imidlertid langt lettere at påpege det demokratisk uheldige i interessegruppernes politiske indflydelse end at anvise veje til problemets løsning, for slet ikke at tale om at placere ansvaret for den stedfundne udvikling. Det sidste må man dog lade falde, fordi et forsøg herpå er ret meningsløst, og til syvende og sidst er berøringspunkterne med de politiske myndigheder så talrige og den gensidige repræsentation så udstrakt, at det er håbløst at placere dette ansvar.

Det vil være naivt at forvente, at interesseorganisationerne selv vil medvirke til at reducere deres politiske indflydelse og tage samfundshensyn ud over, hvad der er foreneligt med deres egne interesser. Det kan derimod konstateres, at der hos mange – både hos personer med og uden politisk ansvar – er en stigende forståelse af, at den hidtidige udvikling må bringes til ophør. Betænkningen af 1956 om »Samarbejdsproblemer i Danmarks økonomiske politik« må ses som et første forsøg i denne retning og etableringen af Det økonomiske Råds formandskab som en videreudvikling heraf.

Det må imidlertid anses for berettiget at stille spørgsmålet: Er dette den rigtige vej? Lovens ordlyd, hvorefter Det økonomiske Råd »skal bidrage til at samordne de forskellige økonomiske interesser«, åbner ganske vist mulighed for, at formandskabet kan holde sig til det rent faktiske. Men alligevel har dets udspil – især omkring helhedsløsningen – indeholdt politiske vurderinger, som regeringen dog fandt meget velkomne, fordi den mente at have brug for en sådan rygdækning, når disse rent politiske afgørelser skulle træffes[7]). Det er dog principielt betænkeligt, at man overlader politiske vurderinger til sagkyndige råd; folketinget må ikke give mistanke om at ville skubbe det politiske ansvar fra sig.

Der er i det hele taget fremsat meget få forslag til begrænsning af interessegruppernes politiske indflydelse. Bortset fra tanken om tvungen voldgift, der jo kun sigter på hovedorganisationernes overenskomstforhandlinger, og det hollandske pris- og lønsystem, der ligeledes kun har et økonomisk sigte, er det den tidligere franske konseilspræsident Pierre Mèndes France's forslag, der må tiltrække sig størst opmærksomhed. I stedet for at oprette nye organer, der under dække af en eller anden tilsyneladende streng saglig formålsparagraf skal dæmme op for interessegruppernes stigende pres, ønsker han at give dem et direkte politisk medansvar. Derfor foreslår han i sin bog »La république moderne«[8]) Senatet erstattet med et kammer bestående af repræsentanter for de sociale og erhvervsmæssige befolkningsgrupper. Hver borger får hermed en dobbelt repræsentation »til l'assemblée Nationale stemmer han efter sin almindelige politisk-ideologiske

[7]) Et synspunkt fremhævet bl. a. af Poul Meyer i en kronik i Information d. 6.3.1963.
[8]) Paris 1962.

overbevisning, og i l'assemblée Economique er han repræsenteret efter profession og social placering.« Men l'assemblée Economique består foruden den vertikale socio-professionelle repræsentation også af en horisontal geografisk repræsentation sammensat af arbejdere, tjenestemænd, landbrugsdrivende m. v. fra de forskellige regioner, for kun derved kan man sikre, at alle nationale synspunkter kommer til udtryk, og alene derigennem kan man gøre sig forhåbninger om en afbalancering af de mange interesser.

Mendès France er naturligvis helt klar over, at der vil opstå store problemer ved at finde acceptable kriterier for de forskellige interessegruppers repræsentation, men at spørgsmålet er delikat forhindrer jo ikke, at det forsøges løst, og som mulige grundprincipper foreslår han dels antallet af medlemmer i hver gruppe og dels de enkelte gruppers bidrag til bruttonationalproduktet. Men han nævner også den mulighed, at der ved mandatfordelingen kan lægges vægt på gruppernes ansvar for produktionens størrelse og sammensætning, hvilket vil styrke virksomhedsledernes og de overordnede funktionærers position.

Det volder Mendès France bekymringer, at konsumenterne i modsætning til producenterne er så dårligt organiserede. På lidt længere sigt tror han dog på en balance, hvortil der kan tilføjes, at det synes, som om Mendès France overser, at næsten enhver forbruger også er producent, hvorfor hans eventuelle tab som forbruger må opvejes af en gevinst som producent.

Mendès France har høje idealer: l'assemblée Economique vil således have en væsentlig informativ og uddannelsesmæssig betydning, interessegrupperepræsentanterne vil være tvunget til at høre hinandens synspunkter og svare på kritik, de vil være tvunget til at informere deres medlemmer om andres synspunkter og lære at betragte de økonomisk-politiske problemer ud fra et samfundsmæssigt synspunkt, og endelig vil en del af det tidligere kulissearbejde herved blive ført frem i lyset.

L'assemblée Economique behandler udelukkende de økonomisk-politiske problemer, der interesserer den. Den dømmer og beslutter, og gennem dette arbejde *bringes de modstridende interesser under gensidig kontrol.* Lykkes det på lidt længere sigt at skabe den tilstræbte balance, har man da fået en parlamentarisk repræsentation med mulighed for at udforme langsigtede politiske og økonomiske planer. Den fare kan naturligvis opstå, at de enkelte grupper gensidigt tildeler hinanden så store indkomstmæssige ydelser, at den samfundsøkonomiske balance derved bliver truet, men netop for at hindre sådanne bevillinger har l'assemblée Nationale altid det sidste ord.

Truslen om korporatisme afvises. Mendès France siger, at denne kun kan blive aktuel, såfremt den socio-professionelle repræsentation låses fast og ikke følger den stadige udvikling i befolkningens erhvervsgruppering.

Det kan være vanskeligt helt at overskue de fordele og ulemper, dette forslag indebærer. Men det er dog det hidtil mest detaillerede og konstruktive forsøg på at anvise veje til løsning af spørgsmålet om interesseorganisationernes stigende indflydelse på de parlamentariske organer, og det kunne synes rimeligt at drage det ind i den danske debat, ikke mindst på baggrund af den accentuering, som hele problemet har fået efter den sidste tids udvikling i den økonomiske politik.

8

Uden at det kan siges, at indkomstpolitikken er blevet varigt indført som et middel i den økonomiske politik, fik man dog ved helhedsløsningens gennemførelse en forsmag herpå. Der synes at herske nogen uenighed såvel om indkomstpolitikkens afgrænsning [9]), som om dens formål. Angående dette sidste fremhæver enkelte således indkomstpolitikken som et middel til at opnå en mere retfærdig indkomstfordeling, medens flertallet nøjes med i indkomstpolitikken at se et nyt instrument til ved given beskæftigelsesgrad og produktionsforøgelse at holde igen på stigninger i omkostnings- og prisniveauet.

Uafhængigt af, hvilken opfattelse man end måtte have af indkomstpolitikkens definition og målsætning og af, hvilken konkret udformning den måtte få, synes det dog allerede nu tydeligt, at indkomstorganisationerne i stigende grad kommer til at deltage i den del af den økonomiske politik, som de tidligere kun havde en indirekte indflydelse på. Derved forstærkes kravet om at give dem et medansvar og derved også spørgsmålet om deres forhold til de politiske myndigheder. Som tidligere omtalt er der ingen grund til at forvente, at indkomstorganisationernes ledere under de nuværende institutionelle rammer skal tage samfundsmæssige hensyn, der er uforenelige med deres medlemmers interesser. Skal derfor pris- og lønpolitik, avance- og udbytteregulering, landbrugsstøtte og ændringer i social- og skattepolitik under en eller anden form løses samlet, må det indebære, at indkomstorganisationerne i stigende grad anvender deres kampmidler overfor regering og folketing og langt mindre mod hinanden [10]). Og dermed bevæger vi os i retning af en korporativ statsdannelse.

Skal der også i fremtiden arbejdes med en eller anden form for indkomstpolitik, og vil man samtidig hindre den endnu stærkere politiske indflydelse, som indkomstorganisationerne derved vil få, synes spørgsmålet om at finde frem til nye institutionelle rammer om relationerne mellem indkomstorganisationerne og de parlamentariske myndigheder at presse sig meget stærkt på.

[9]) Se således Gelting og Hoffmeyer i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1963, hæfte 5–6.
[10]) Et synspunkt fremført bl. a. af Vibe-Pedersen i Økonomi og Politik nr. 3, 1963.

FORTEGNELSE OVER LITTERATURANSKAFFELSER OMHANDLENDE MODERNE HISTORIE OG STATSKUNDSKAB

Udarbejdet af konsulent ved Det Kongelige Bibliotek
cand. mag. KNUD VOHN

FORKORTELSER:

AmL:	The American Library, American Embassy, København.
ArA:	Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.
ArS:	Arbejds- og Socialministeriets Bibliotek, København.
Fo:	Folketingets Bibliotek.
KB:	Det kongelige Bibliotek, København.
KG:	Det Kongelige Garnisons Bibliotek, København.
MaB:	Marinens Bibliotek, København.
Udm:	Udenrigsministeriets Bibliotek, København.
UB1:	Universitetsbibliotekets 1. afdeling, København.
UnSa:	Institut for Samtidshistorie og Statskundskab, København.
Å:	Statsbiblioteket, Århus.
ÅU:	Århus universitet, Århus.

1. BIBLIOGARFI:

Bibliographie sur la Pologne. Pays – Histoire – Civilisation. Warzawa 1963.

Braham, Randolph L. & *Mordecai M. Hauer,* Jews in the Communist World. A Bibliography 1945/1962. New York 1963.

Clark, Thomas D., Ed., Travels in the New South: A Bibliography. Vol. I: The Postwar South, 1865–1900: An Era of Reconstruction and Readjustment. Vol. II: The Twentieth-Century South, 1900–1955: An Era of Change, Depression, and Emergence. Norman 1962. XVI + 301 + XIII.

Davidson, Basil, Guide to African History. London 1963. 93. UB1.

Liu, Kwang-Ching, Americans and Chinese. A Historical Essay and a Bibliography. Cambridge, Mass. 1963. XI + 211 s.

Mossé, Robert & *Potier, Michael,* Bibliographie d'économique politique, 1945–1960. Paris 1963.

Mugridge, Donals H. (comp.), The Presidents of the United States 1789–1962. A Selected List of References. Washington 1963.

Musiker, Reuben (comp.), Guide to South African Reference Books. Grahamstown ^{3}1963.

Siddiqui, Akhtar H. The Economy of Pakistan. A Select Bibliography 1947–1962. Karachi 1963.

Spitz, Allan A. & *Edw. W. Weidner* (comp.), Development Administration: An Annotated Bibliography. Honolulu 1963.

Zelinsky, Wilbur, A Bibliographic Guide to Population Geography. (University of Chicago, Department of Geography Research Papers, no. 80). Chicago 1962.

2. STATS- OG SAMFUNDSKUNDSKAB:

Akzin, Benjamin, State and Nation. London 1964. 214 s.

Alford, Robert R., Party and Society. The Anglo-American Democracies. London, 1964, XXIII+396 s.

Black, Cyril E. & *Thomas P. Thornton* (eds.), Communism and Revolution. The Strategic Uses of Political Violence. Princeton, N. J., 1964. IX+467 s.

Brogan, D. W. & *D. V. Verney,* Political Patterns in Today's World. London 1963.

Carter, Violet Bonham, The Impact of Personality in Politics. London 1963.

Corry, J. A. & *Henry J. Abraham,* Elements of Democratic Government. New York, [4]1964.

Dallin, Alexander (ed.), Diversity in International Communism. A Documentary Record, 1961–1963. New York 1963. XLIV+867 s.

Deane, Herbert A., The Political and Social Ideas of St. Augustine. New York 1963.

Ermacora, Felix, Handbuch der Grundfreiheiten und der Menschenrechte. Wien 1963.

Field, G. C., Political Theory. London [2]1963.

Hederberg, Hans, En liberal attitud. Stockholm 1963.

Hegel, Fr., Hegel's Political Writings. Transl. b. T. M. Knox with an Introduction Essay by Z. A. Pelczynski. Oxford 1964.

Hinze, Otto, Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen. (Gesammelte Abhandlungen Band I). Göttingen [2]1962.

Hoefnagels, Harry, La sociologie face aux »problémes sociaux.« Textes et études philosophiques. Bruges 1962.

Hood, F. C., The Divine Politics of Thomas Hobbes. An Interpretation of Leviathan. Oxford 1964.

Janne, Henri & *Jean Morsa,* Sociologie et politique sociale dans les pays occidentaux. Bruxelles 1962.

Jean-Jacques Rousseau, Quatre aspects de l'homme et de l'œuvre. Contribution de l'Université de Neuchâtel & l'année Rousseau 1962. Neuchâtel 1962. 90 s.

Jenks, C. Wilfred, Law, Freedom and Welfare. London 1963.

Kreisky, Bruno, Die Herausforderung. Politik an der Schwelle des Atomzeitalters. Düsseldorf 1963. 188 s.

Künzli, Arnold, Das entfremdete Paradis. Der Kommunismus auf dem Wege zur Wirklichkeit. Köln 1963. 166 s.

Lakoff, Sanford A., Equality in Political Philosophy. Cambridge, Mass., 1964. XI+270 s.

Leser, Norbert, Begegnung und Auftrag. Beiträge zur Orientierung im zeitgenössischen Sozialismus. Köln 1963. 257 s.

McPhee, William N., Formal Theories of Mass Behavior. London 1963.

Marko, Kurt, Sic et non. Kritisches Wörterbuch des sowjetrussischen Marxismus-Leninismus der Gegenwart. (Veröffentlichungen des Ost-Europa-Institutes München, 18). Wiesbaden 1962.

Moodie, A. E., Geography behind Politics. London 1963.

Mudd, Stuart (ed.), The Population Crisis and the Use of World Resources (World Academy of Art and Science, 2). The Hague 1964.

Polsby, Nelson W., Community Power and Political Theory. (Yale Studies in Political Science, 7). New Haven 1963. 144 s.

Reed, Edward (ed.), Challenges to Democracy: The Next Ten Years. New York. VI+245 s.

Schack, Herbert, Wirtschaftsleben und Wirtschaftsgestaltung. Die Grundlagen der Wirtschafts- und Sozialphilosophie. Berlin 1963.

Schelsky, Helmut, Einsamkeit und Freiheit. Hamburg 1963.

Schottky, Richard, Untersuchung zur Geschichte der staatsphilosophischen Ver-

tragstheorie im 17. und 18. Jahrhundert. (Hobbes – Locke – Rousseau – Fichte). München 1962. X+398 s., diss.

Schramm, Wilbur (ed.), The Science of Human Communication. New York 1963.

Sigmund, Paul E., Nicholas of Cusa and Medieval Political Thought. Cambridge, Mass, 1963. XI+335. KB & UB[1].

Snow, C. P., The Two Cultures and a Second Look. London 1964. IV+107 s. KB & UB[1].

Stankiewicz, W. J. (ed.), Political Thought since World War II. Critical and Interpretive Essays. New York 1964. XVII+462 s.

Van den Tempel, B., The Evolution of Social Systems in Europe. London 1962. 128 s.

Watkins, Frederik M., The Age of Ideology,—Political Thought 1750 to the Present. Englewood Cliffs, N. J., 1964. XI+116 s.

Wermlund, Sven Människan som samhällsvarelse. Indledning till socialpsykologin. Lund 1962.

Wiese, Leopold von, Der Mensch als Mitmensch. Bern 1964.

3. FORVALTNING:

Strömberg, H., Allmän förvaltningsrätt. Lund 1962. 220 s. KB+ArS.

Vedel, Georges, Droit administratif. 2 t. Paris, [3]1962.

4. INTERNATIONAL POLITIK:

Baudouin, Charles et al., Dialogue ou Violence? Textes des conférences et des entretiens organisés par les Rencontres internationales de Genève 1963. Neuchâtel 1963. 374 s.

Frankel, Joseph, International Relations. (Home University Library of Modern Knowledge, 251). London 1964. XVI+227 s.

Fulbright, J. William, Prospects for the West. Cambridge, Mass., 1963. XI+132 s.

Kramish, Arnold, The Peaceful Atom in Foreign Policy. New York 1963. 287 s. UnSa.

Kurzman, Dan, Subversion of the Innocents. Patterns of Communist Penetration of Africa, the Middle East, and Asia. New York 1963. X+570 s.

Odell, Peter R., An Economic Geography of Oil. London 1963.

Petersen, William, The Politics of Population. New York 1964.

Poeggel, Walter & Ingo Wagner, Die Nationale Frage in der gegenwärtigen Epoche. Leipzig 1962.

Pounds, Norman J. G., Political Geography. New York 1963.

Schuman, Frederick L., The Cold War: Retrospect and Prospect. Baton Rouge 1962. 104 s.

Steel, Ronald, The End of Alliance. America and the Future of Europe. New York 1964. VIII+148 s.

Timofejew, Timur, Das Programm der KPdSU und der Westen. Aus sowjetischer Sicht. Köln 1963. 207 s.

4.1 *International organisation:*

Bailey, Sydney D., The United Nations. A Short Political Guide. London 1963. 141 s.

Carlston, Kenneth S., Law and Organization in World Society. Urbana 1962. XII+365 s.

Langrod, Georges, La fonction publique internationale. Leyden 1963.

Schätzel, Walter, Internationales Recht. I–III. Bonn 1959-60-62.

Slater, Robert Lawson, World Religions and World Community. New York 1963.

Stoessinger, John G., Financing the United Nations System. Washington, D. C., 1964.

Thomas, Ann van Wynen & A. J. Thomas, The Organization of American States. Dallas, Tex., 1963. XII+530 s.

4.1.1. *Europæisk integration:*

Besson, Jean-François, Les Groupes Industriels et l'Europe. L'Expérience de C. E. C. A. Paris 1962. XVI+637 s.

Europa. Dokumente zur Frage der euro-

päischen Einigung. I–III. (Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für auswärtige Politik. Dokumente und Berichte. Bd. 17). Bonn 1962. KB & Å.

Europäische Wirtschaftsgemeinschaft-Kommission. Bericht an das Europäische Parlament über den Stand der Verhandlungen mit dem Vereinigten Königreich. Brüssel 1963. 114 s. ArS.

Kaltefleiter, Werner, Funktion und Verantwortung in den europäischen Organisationen. Uber die Vereinbarkeit von parlamentarischem Mandat und exekutiver Funktion. (Kölner Schriften zur Politischen Wissenschaft, Band 3). Bonn 1964, XII+176 s., diss.

Kitzinger, Uwe W., The Politics and Economics of European Integration: Britain, Europe, and the United States. (Rev. and expanded ed.). New York 1963.

Lindberg, Leon N., The Political Dynamics of European Economic Integration. Stanford 1963. XIV+367 s. KB+UnSa.

Lippmann, Walter, Western Unity and the Common Market. London 1962. 51 s.

Pinder, John, Europe against de Gaulle. London 1963. VIII+160 s.

Pinto, R., Les organisations européennes. Paris 1963. 443 s.

Rangnekar, D. K., India, Britain and the European Common Market. New Delhi 1963.

Valg, W. De, La signification de l'intégration européenne pour le développement de droit international moderne. (Aspects européens. Collection d'Études relatives à l'Intégration européenne. Série E: Droit. No. 2). Leyden 1962, 142 s. KB+Å.

Waer, David Kent, Common Market Antitrust. The Hague 1964.

4.2 *Krig og krigsførelse:*

Felix, Christopher, The Spy and his Masters. A Short Course in the Secret War. London 1963. 287 s. KG.

Knorr, Klaus & Thornton Read. Limited Strategic War. New York 1962. 258 s. KB & KG.

Lovell, Stanley P., Of Spies and Strategems. Englewood Cliffs, N. J., 1963. 191 s. KG.

Orlov, Alexander, Handbook of Intelligence and Guerilla Warfare. Ann Arbor, Mich., 1963. 187 s. KG.

Waskow, Arthur I., The Limits of Defence. New York 1962. 119 s. KG.

4.3 *Fredsbevarelse:*

Larson, Arthur (ed.), A Warless World. New York 1962. XIII+209 s.

Merton, Thomas, Breakthrough to Peace. New York 1962. 253 s.

Possony, Stefan T., Strategie des Friedens. Sicherheit und Fortschritt im Atomzeitalter. Köln 1964. 221 s.

4.4 *Udviklingslandene:*

Arnold, H. J. P., Aid for Developing Counstries: a comparative study. Chester Springs 1962. 159 s.

Bairoch, Paul, Révolution industrielle et sous-développement. Paris 1963.

Boettcher, Erik (hrsg.), Ostblock, EWG und Entwicklungsländer. Stuttgart 1963.

Curle, Adam, Educational Strategy for Developing Societies. A Study of Educational and Social Factors in Relation to Economic Growth. London 1963.

Galbraith, John Kenneth, Economic Development. Cambridge, Mass., 1964.

London, Kurt (ed.), New Nations in a Divided World. The International Relations of the Afro-Asian States. New York 1963. XV+336 s.

Mair, Lucy, New Nations. London 1963.

Zimmermann, L. J., Arme und reiche Länder. Köln 1963.

5. MODERNE HISTORIE:

Bennet, Geoffry, Coronel and the Falklands. London 1962. 192 s. KG.

Bolin, Sture, Världskriget och Versaillesfreden. Stockholm 1964. 169 s.

Collier, Basil, Barren Victories. Versailles to Suez, 1918–1956. London 1964. 327 s.

Eubank, Keith, Munich. Norman, Okl., 1963. XIV+322 s.

European Resistance Movements 1939–

1945. Proceedings of the Second International Conference ... held at Milan 26–29 March 1961. London 1964.

Franz, Günther (ed.), Teilung und Wiedervereinigung. Ein Weltgeschichtliche Übersicht. Göttingen 1963. 299 s.

Gardner, Brian, The Wasted Hour. The Tragedy of 1945. London 1963. XIII+356 s.

Gehl, Jürgen, Austria, Germany, and the Anschluss 1931–1938. London 1963. XI+212 s.

Graebner, N. A., Cold War Diplomacy 1945–1960. Princeton 1962. 191 s.

Histoire juive contemporaine. Bruxelles 1964.

Lesourd, Jean-Alain & Claude Gerard, Histoire économique, XIXe et XXe siècles, 2 t. Paris 1963. 292 s.+372 s.

Livio, Robin, La grande guerre 1914–1918 en 1000 images. Paris 1963. 320 s.

Méchin, J. Benoist, Sixty Days that shook the West. The Fall of France 1940. London 1963. 560 s. KG.

Muller, Herbert J., Religion and Freedom in the Modern World. 1963.

Nef, John, A Search for Civilization. Chicago 1962. XII+210 s.

Nolte, Ernst, Der Fascismus in seiner Epoche. München 1963. 633 s, UB[1].

Plaine, Henry L. (ed.), Darwin, Marx, and Wagner: A Symposium. Columbus 1962. VIII+165 s.

Pundeff, Marin (ed.), Communist History: Its Theory and Practice. Northbridge, Calif., [2]1962. VII+361 s.

Scheurig, Bodo, Einführung in die Zeitgeschichte. Berlin 1962. 101 s.

Smith, Chester Leo, Midway 4 June 1942. London 1963, 67 s.+1 grammofonplade, UB[1].

Sweezy, Paul M., The Present as History. Essays and Reviews on Capitalism and Socialism. New York, [2]1962. 376 s. A.

Wheeler-Bennet, John W., Brest-Litovsk. London 1963. XX+478 s. UB[1].

6. EUROPA:

Berlin, Isaiah, Karl Marx. Life and Environments. (The Home University Library of Modern Knowledge, 189). London 1963.

Godechot, Jacques, Les révolutions 1770–1799. (Nouvelle Clio, l'histoire et ses problèmes, 36). Paris 1963.

Henning, Hansjoachim, Deutschlands Verhältnis zu England in Bethmann Hollwegs Aussenpolitik, 1909–1914. Köln 1962. 226 s., diss.

Kindleberger, Charles P., Economic Growth in France and Britain 1851–1950. Cambridge, Mass., 1964.

Marriott, J. A. R., A History of Europe, 1815–1939. (Methuen History of Medieval and Modern Europe, VIII). London 1963.

Molnár, Miklós, Le déclin de la première internationale. La Conférence de Londres de 1871. Genève 1963. 258 s., diss.

Praeger, Theodor, Wirtschaftswunder oder keines? Zur politischen Ökonomie Westeuropas. Wien 1963.

6.1. *England, Skotland og Irland:*

Anglesey, Marquess of, One-Leg. The Life and Letters of Henry William Paget, First Marquess of Anglesey, 1768–1854. London 1961. 428 s.

Aziz, K. K., Britain and Muslim India. A Study of British Public Opinion vis-a-vis Development of Muslim Nationalism in India, 1857–1947. London 1963. IX+278 s.

Benemy, F. W. G., The Queen Reigns: She does not rule. London 1963. 182 s.

Blythe, Ronald, The Age of Illusion. England in the Twenties and Thirties, 1919–1940. London 1963. 293 s.

Brett-James, Antony (ed.), General Wilson's Journal, 1812–1814. London 1964. 240 s.

Burn, W. L., The Age of Equipoise. A Study of the Mid-Victorian Generation. London 1964. 340 s.

Caulfield, Mas, The Easter Rebellion. London 1963. 391 s.

Davison, R. B., West Indian Migrants. Social and Economic Facts of Migration

from the West Indies. London 1962. 90 s. A.

Deane, Phyllis & W. A. Cole, British Economic Growth 1688–1959. London 1962. XVI+348 s. UB[1].

Denning's Report, Lord. London HMSO, 1963.

Dickie, John, The Uncommon Commoner. A Study of Sir Alec Douglas-Home. London 1964. XV+224 s.

Dow, J. C. R., The Management of the British Economy 1945–1960. London 1964.

Eddy, J. P., Justice of the Peace. London 1963.

Edwardes, Michael, The Last Years of British India. London 1963. XI+250 s.

Emden, Cecil S., The People and the Constitution. Being a History of the Development of the People's Influence in British Government. (Oxford Paperbacks no. 42.) London 1962. 340 s. A.

Fyfe, David Maxwell, Political Adventure. The Memoirs of the Earl of Kilmuir. London 1964.

Heuston, R. F. V., Lives of the Lord Chancellors 1885–1940. Oxford 1964. XXIII+ 632 s.

Hill, Andrew & Anthony Whichelow, What's Wrong with Parliament? Harmondsworth 1964. 102 s.

Hopkins, Harry, The New Look. A Social History of the Forties and Fifties in Britain. London 1963. 512 s.

Jackson, John Archer, The Irish in Britain. London 1963. XVI+208 s.

Jansson, Heribert, Drottning Victoria. Stockholm 1963. 255 s. UB[1].

Johnston, Joseph, Why Ireland needs the Common Market. Cork 1962.

Keynes, John Maynard, Essays in Biography. (New Ed. with 3 Additional Essays). Ed. by Geoffrey Keynes. New York 1963.

Lambert, Royston, Sir John Simon 1816–1904 and English Social Administration. London 1963. 669 s.

Lee, J. M., Social Leaders and Public Persons. A Study of County Government in Cheshire since 1888. Oxford 1963. XI+261 s.

Lovell, Colin Rhys, English Constitutional and Legal History: A Survey. New York 1962. XII+589 s.

McKenzie, R. T., British Political Parties. The Distribution of Power within the Conservative and Labour Parties. (Mercury Books, nr. 32)). London [2]1964. XV+694 s. KB+UB[1].

Malthus, T. R., Occasional Papers of T. R. Malthus on Ireland. Population and Political Economy. Ed. by Bernard Semmel. (Burt Franklin Essays in History and Social Science, no. 1). New York 1963.

Mansergh, Nicholas (ed.), Documents and Speeches on Commonwealth Affairs 1952–1962. London 1963. 796 s. UnSa.

Mitchell, B. R., Abstract of British Historical Statistics. Cambridge 1962. 513 s. KB+A.

Mitchell, Joan, Crisis in Britain, 1951. Nottingham 1963.

Monger, George, The End of Isolation. British Foreign Policy, 1900–1907. London 1963. VI+343 s.

Parliament. A Survey. London [2]1963.

Redford, Arthur, Labour Migration in England 1800–1850. Ed and rev. by W. H. Chaloner. Manchester [2]1964, XX +209 s.

Sissons, Michael & Philip French (eds.), Age of Austerity. London 1963. 349 s.

Smith, Dudley, Harold Wilson. A Critical Biography. London 1964. 224 s.

Sparrow, W. J., Knight of the White Eagle. A Biography of Sir Benjamin Thompson, Count Rumford (1753–1814). London 1964. 302 s.

Spring, David, The English Landed Estate in the Nineteenth Century. Its Administration. Baltimore 1963. VI+216 s.

Steinberg, S. H., A New Dictionary of British History. London 1963.

Strachey, John, The Strangled Cry and other Unparliamentary Papers. London 1962. 256 s.

Watson, G. (ed.), Radical Alternative. Studies in Liberalism by the Oxford Liberal Group. London 1962. 190 s.

Webb, Sidney and Beatrice, The Development of English Local Government

1689–1835. With an Introduction by George Clark. London 1963. XIII+194 s. UB[1].

Wilson, Harold, Purpose in Politics. Selected Speeches by Harold Wilson. London 1964. X+270 s.

Wilson, Norman, The British System of Government. Oxford 1963. VII+249 s.

6.2 *Tyskland, Østrig og Schweiz:*

Adalbert Prinz von Bayern, Die Herzen der Leuchtenberg. Chronik einer napolionisch-bayerisch-europäischen Familie. München 1963. 385 s.

Adler, H. G., Hermann Langbein & Ella Lingens-Reiner (hrsg.), Auschwitz. Zeugnisse und Bereichte. Frankfurt am Main 1962. 423 s. Å.

Arnold, Friedrich (ed.), Anschläge. Deutsche Plakate als Dokumente der Zeit, 1900–1960. Ebenhausen b. München 1963.

Balfour, Michael, The Kaiser and his Times. London 1964. XII+524 s. UB[1].

Ball-Kaduri, Kurt Jacob, Das Leben der Juden in Deutschland im Jahre 1933. Frankfurt am Main 1963.

Bengtson, John Robert, Nazi War Aims: The Plans for the Thousand Year Reich. (Augustana Library Publications, no. 30). Rock Island, Ill., 1962. XI+155 s.

Bertaux, Pierre, La vie quotidienne en Allemagne au temps Guillaume II en 1900. Paris 1962. 254 s. UB[1].

Brenner, Hildegard, Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus. Hamburg 1963. 288 s. UB[1].

Clute, Robert E., The International Legal Status of Austria, 1938–1955. Hague 1962.

Deuerlein, Ernst, Deutschland nach den Zweiten Weltkrieg, 1945–1955. I. Teil. (Handbuch der Deutschen Geschichte, Bd. IV, Abschnitt 6). Konstanz 1963.

Deutsche Politik. Tätigkeitsbereicht der Bundesregierung. 1962–. Hrsg. von dem Press- und Informationsamt der Bundesregierung. Bonn 1963. KB+UnSa.

Domarus, Max, Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945. Kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen. Band II: Untergang 1939–1956. München 1963. VIII+1318 s.

Flechtheim, Ossip K. (ed.), Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band I–III. Berlin 1964.

Gisevius, Hans Bernd, Adolf Hitler, Versuch einer Deutung. München 1963. 565 s. KB & Å.

Goeppinger, Horst, Die Verfolgung der Juristen jüdischer Abstammung. Villingen 1963.

Grossmann, Kurt R., Die unbesungenen Helden. Zeugnisse der Menschkeit aus Deutschlands dunklen Tagen. Hamburg 1964.

Haselmayr, Friedrich, Diplomatische Geschichte des Zweiten Reichs von 1871–1918, 4–6. München 1961–1963. UB[1].

Heiber, Helmut, Joseph Goebbels. Berlin 1962.

Hemberger, Horst et al., Rüstungswirtschaft in Westdeutschland. Probleme der Militarisierung der Wirtschaft Westdeutschland. Berlin 1963. 233 s.

Henderson, W. O., Studies in German Colonial History. Chicago 1962. XIII+150 s.

Hertzmann, Lewis, DNVP. Right-Wing Opposition in the Weimar Republic. 1918–1924. Lincoln, Neb., 1963. VII+263 s.

Heuss, Theodor, An und über Juden. Aus Schriften und Reden (1960–1963), zusammengestellt u. hrsg. von Hans Lamm. Düsseldorf 1964.

Holbik, Karel & Henry Myers, Postwar Trade in Divided Germany. The Internal and International Issues. Baltimore 1964.

Janssen, Karl-Heinz, Macht und Verblendung. Kriegszielpolitik der deutschen Bundesstaaten, 1914–1918. Göttingen 1963. 342 s.

Kaegi, Werner, Europäische Horizonte im Denken Jacob Burckhardts. Drei Studien. Basel, 1962. 187 s. Å.

Külz, Helmut R. (hrsg.) & *R. Naumann,* Staatsbürger und Staatsgewalt, 1–2. Karlsruhe 1963.

Lenzer, Gertrud A. M., Staatsbürgerliches

Verhalten im kommunalen Bereich. Eine soziologische Untersuchung der politischen Anteilnahme in einer bayerischen Marktgemeinde. München 1962. XI+199 s., diss.

Leppa, Konrad, Generalfeldmarschall Walter Model. Von Genthin bis vor Moskaus Tore. Bd. I. Nürnberg 1963. 172 s. KG.

Lindt, Andreas, Protestanten-Katholiken-Kulturkampf. Zürich 1963.

Matthias, E. & R. Morsey. Die Regierung des Prinzen Max von Baden. Düsseldorf 1962. 699 s.

Michaelis, Herbert, Der Zweite Weltkrieg. Teil I. (Handbuch der Deutschen Geschichte, Bd. IV, Abschnitt 5). Konstanz 1963.

Nieder, Heinrich L., Die französische Fremdenlegion. Légion Étrangère und die Auswirkungen ihrer Anziehungskraft auf Deutsche; Einer sozialwissenschaftliche Studie. Nürnberg 1964. 131 s., diss.

SBZ von A bis Z. Ein Taschen- und Nachschlagebuch über die sowjetische Besatzungszone Deutschlands. Bonn ^{3}1963.

Schmid, Anton Ernst, Die Bundessubventionen an den Kanton Aargau. Wesen Darstellung und Kommentar für die Jahre 1938–1958. Freiburg 1963. 132 s., diss.

Schramm, Wilhelm von, Aufstand der Generale Der 20. Juli in Paris. München 1964. 261 s.

Schwarz, Stefan, Die Juden in Bayern im Wandel der Zeiten. München 1963.

Smith, Alson J., A View of the Spree. New York 1962. XIV+305 s.

Smith, Jean Edward, The Defense of Berlin. Baltimore 1963. XI+431 s.

Steinbach, Bernhard, Die politischen Freihei der Beamten unter der konstitutionellen Monarchie in Preussen und in Deutschen Reich. Bonn 1962. 100 s., diss.

Trampe, Gustav, Reichswehr und Presse. Das Wehrproblem der Weimarer Republik im Spiegel von »Frankfurter Zeitung«, »Münchener Neueste Nachrichten« und »Vorwärts«. München 1962. 170 s., diss.

Turner, Henry Ashby jr., Stresemann and the Politics of the Weimar Republic. Princeton, N. J., 1963. VII+287 s.

Ulbricht, Walter, Das neue ökonomische System der Planung und Leitung der Vokswirtschaft in der Praxis. Berlin 1963.

Weber, Wilhelm & H. Zogelmann, Österreichs Finanzpolitik 1945–1961. Wien 1962.

Werner, Leopold, Die österreichischen Bundesverfassungsgesetze Wien ^{2}1963.

Whiteside, Andrew Gladding, Austrian National Socialism before 1918. The Hague 1962. VIII+143 s.

Wilhelm, Louise, Matthias Erzberger im Deutschen Reichstag 1903–1914. München 1962. 178 s., diss.

Winter, Eduard, Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformationskatholizismus, 1740–1848. (Beiträge z. Geschichte d. religiösen u. Wissenschaftl. Denkens, Bd. 1). Berlin 1962.

Zahn, Gordon C., German Catholics and Hitler's War. A Study in Social Control. London 1963. VI+232 s.

6.3 *Benelux:*

Ascherson, Neal, The King Incorporated. Lopold II in the Age of Trusts. London 1963. 310 s. UB^{1}.

Labarre de Raillicourt, D., Louis Bonaparte (1778–1846), Roi de Hollande. Paris 1963. 489 s. UB^{1}.

Vlekke, Bernard H. M., Evolution of the Dutch Nation. New York 1963.

6.4. *Frankrig:*

Andrews, William G., French Politics and Algeria. New York 1962. IX+217 s.

Berge, François, Le Sous-secrétariat et les sous-secrétaires d'État aux colonies. Paris 1962. 91 s.

Castillon du Perron, Marguerite, Louis-Philippe et la Révolution française. 2 vols. Paris 1963. 410+392 s.

Charlton, D. G., Secular Religions in France. London 1963.

Chastenet, Jacques, Histoire de la Troi-

sième République, 7. Le drame final, 1938–1940. Paris 1963. 347 s. UB[1].

Faure, Edgar & L. Trotabas, L'État. (Encyclopédie française, Tome X). Paris 1964.

Fougeyrollas, Pierre, La conscience politique dans la France contemporaine. Paris 1963. 337 s.

Furniss, Edgar S., De Gaulle and the French Army – A Crisis in Civil-Military Relations. New York 1964.

Kapferer, Reinhard Rochus, Die Verfassung der IV Französischen Republik. Die Grundlagen ihrer Entstehung dargestellt an der politischen Situation Frankreichs in den Jahren 1940–1946. Heidelberg 1963. VII+166 s., diss.

Kurtz, Harold, The Empress Eugénie, 1826–1920. London 1964. XIII+407 s.

Lovie, Jacques, La Savoie dans la vie française de 1860 à 1875. (Collection des Cahiers d'Histoire, publ. p. les Univ. de Clermont, Lyon et Grenoble, 6). Paris 1963.

Pelloux, Robert, Le citoyen devant l'état. (que sais-je, 665). Paris 1963.

Pickles, D., Algeria and France. From colonialism to cooperation. London 1963.

Plumyéne, J. & R. Lasierra, Les fascimes français 1923–1963. Paris 1963. 319 s.

Sanguinetti, Alexandre, La France et l'arme atomique. Paris 1964. 122 s.

Sulzberger, C. L., The Test. De Gaulle and Algeria. New York 1962. 228 s.

Volkert, Heinz Peter, Die Präsidentschaft der V. Republik Frankreichs. Mainz 1963. XII+168 s., diss.

Watt, Richard M., Dare call it treason. New York 1963.

6.5 *Italien, Spanien og Portugal:*

Cavour, Camillo, Epistolario, t. I (1815–1840). Bologne 1962. XXXVII+577 s.

Clough, Sephard B., The Economic History of Modern Italy. New York 1964.

Hales, E. E. Y., The First Vatican Council. Houston, Tex., 1962. 40 s.

Hergel, Horst Hans, Industrialisierungspolitik in Spanien seit Ende des Bürger-Krieges. (Die industrielle Entwicklung, Abt. A, Bd. 7). Köln 1963.

Kirkpatrick, Sir Ivone, Mussolini; a Study of a Demagogue. London 1964. 669 s.

Petrie, Charles, King Alfonso XIII and His Age. London 1963. 247 s.

Russell, Odo, The Roman Question. Extracts from the Dispatches of Odo Russel from Rome 1858–70. (By) Noel Blakiston. London 1962.

Sánches, José M., Reform and Reaction. The Politico-Religious Background of the Spanish Civil War. Chapel Hill 1964. XII+241 s.

Thierry, Jean-Jaques, La vie quotidienne au Vatican au temps de Léon XIII à la fin du 19. siècle. Paris 1963. 215 s. UB[1].

6.6. *Østeuropa og Balkan:*

Caire, Guy, L'économie Yougoslave. (Écon. et civilisation, 4). Paris 1962.

Hamm, Harry, Albania – China's Beachhead in Europe. London 1963. XI+176 s. UB[1].

Hiscocks, Richard, Poland. Bridge for the Abyss? An Interpretation of Developmens in Post-war Poland. London 1963.

Kot, Stanislaw, Conversations with the Kremlin and Dispatches from Russia. Translated and Arranged by H. C. Stevents. London 1963. XXX+285 s.

Maccartney, C. A., Hungary, a Short History. (Edinburgh University Publications in History, Philosophy and Economics, no. 13). Edinburgh 1962.

Spector, Sherman P., Rumania and the Paris Peace Conference. New York 1962. 368 s.

Starościak, Jerzy, Problemes de la codification du droit administratif en Pologne. (Academie Polonaise des Sciences Centre Scientifique a Paris-Conférences-Fasc. 26). Warszawa 1962.

Sugar, Peter F., Industrialization of Bosnia-Hercegovina 1878–1918. Seattle 1963.

Suranui-Unger, T., Studien zum Wirtschaftswachstum Südosteuropas. Stuttgart 1964.

Zauberman, Alfred, Industrial Progress in

Poland, Czechoslovakia, and East Germany 1937–1962. London 1964.

Zawodny, J. K., Death in the Forest: The Story of the Katyn Forest Massacre. Indiana, u. a. 235 s.

Zinner, Paul E., Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918–1948. London 1963. XI+264 s.

6.7. *Rusland:*

Almedingen, E. M., The Emperor Alexander I. London 1964. 253 s.

d'Astier, Emmanuel, Sur Staline. Paris 1963. 221 s. UB[1].

Carr, Edward Hallett, Socialism in One Country, 1924–26. 3, 1–2. (A History of Soviet Russia, 7–8). London 1964. XII +1050 s. UB[1].

Chuikov, Vasili I., The Beginning of the Road. The Story of the Battle for Stalingrad. Trans. by Harold Silver. London 1963. 388 s.

Fainsod, Merle, How Russia is Ruled. Cambridge, Mass., [2]1963. IX+684 s.

Hough, Richard, The Potemkin Mutiny. Englewood Cliffs, N. J., 1963. 190 s. UB[1].

Kaznacheev, Alexander, Inside a Soviet Embassy: Experiences of an Russian Diplomat in Burma. Philadelphia 1962. 250 s.

Krupnyckyj, Borys, Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1917. Wiesbaden 1963. XII+307 s. UB[1].

Lenin, V. I., What is to be done? Translated by S. V. and Patricia Utechin, ed. by. S. V. Utechin. Oxford 1963. VIII+ 213 s.

Mazour, Anatole G., Tsarist Russia and Communist. New York 1962. X+995 s.

Mosely, Philip E. (ed.), The Soviet Union, 1922–1962. A Foreign Affairs Reader. London 1963. 501 s. UnSa.

Novak, Joseph, Homo Sowjeticus. Der Mensch unter Hammer und Sichel. Bern 1962. 410 s.

Sullivant, Robert S., Soviet Politics and the Ukraine 1917–1957. New York 1962. 438 s. Å.

Walkin, J., The Rise of Democracy in Pre-revolutionary Russia. Political and Social Institutions under the Last Three Czars. New York 1962. 320 s.

Weber, Adolf, Sowjetwirtschaft heute. Berlin 1962.

7. MELLEMØSTEN:

Arnold, José, Golden Swords and Pots and Pans. (King Sa'ud of Saudi Arabia). London 1964. 239 s.

Atatürk, 1881–1938. UNESCO, Comm. Nat. Turque, 1963.

Baer, Gabriel, Population and Society in the Arab East. London 1964.

Cremeans, Charles D., The Arabs and the World. Nasser's Arab Nationalist Policy. New York 1963. XIII+336 s.

Elston, D. R., Israel. The Making of a Nation. London 1963.

Eren, Nuri, Turkey Today- and Tomorrow. An Experiment in Westernization. London 1963. 276 s.

Glubb, John Bagot, The Great Arab Conquest. London 1963. 384 s. KG.

Ingrams, Harold, The Yemen. Imams, Rulers & Revolutions. London 1963. XI+164 s.

Kanev, Itzhak, Society in Israel and Social Planning. Tel-Aviv 1962.

Kingsbury, Robert C., An Atlas of Middle Eastern Affairs. Maps by Norman J. G. Pounds. London 1964.

Longrigg, Stephen H., The Middle East. A Social Geography. London 1963.

Lotan, Joel (ed.), A Kibbutz Adventure. London 1963.

Nolte, Richard H., The Modern Middle East. New York 1963. XVI+218 s.

Payne, Robert, The Splendour of Israel. London 1963.

Safran, Nadav, The United States and Israel. Cambridge, Mass., 1963.

Schaafhausen, Irma, Entwicklung durch Selbsthilfe am Beispiel Israel. (Schriften des Hamburgischen Weltwirtschafts-Archiv, nr. 20). Hamburg 1963.

Spencer, William, Political Evolution in the Middle East. Philadelphia 1962. XII+440 s.

Thesiger, Wilfred, The Marsh Arabs. London 1964.

Ullmann, Arno (hrsg.), Israels Weg zum Staat. München 1964.

8. ASIEN OG AUSTRALIEN:

Aberle, David F., Chahar and Dagor Mongol. Bureaucratic Administration 1912–1945. New Haven 1962.

Arndt, H. W. & *W. M. Corden* (eds.), The Australian Economy. Melbourne 1963.

Bacot, Jacques, Introduction à l'histoire de Tibet. Paris 1962.

Bailey, F. G., Politics and Social Change. Orissa in 1959. Berkeley 1963. XVIII+241 s.

Bennett, John W. & *Iwao Ishino,* Paternalism in the Japanese Economy. Anthropological Studies of Oyabun-Kobun Patterns. Minneapolis 1963.

Bersihand, Roger, Geschichte Japans von den Anfängen bis zur Gegenwart. Stuttgart 1963. 668 s. UB[1].

Brecher, Michael, The New States of Asia. A Political Analysis. London 1963. XIV+226 s.

Cheng, J. C., Chinese Sources for the Taiping Rebellion 1850–1864. 1963.

Clark, C. M. H., A History of Australia, 1. From the Earliest Times to the Age of Macquarie. London, Melbourne 1962.

Clubb, O. E., jr., The United States and the Sino-Soviet Bloc in Southeast Asia. Washington 1962. 173 s.

Davidson-Houston, J. V., Yellow Creed, The Story of Shanghaj. London 1962.

Eberhard, Wolfram, Social Mobility in Traditional China. Leiden 1962.

L'Empire du Bakchich. Paris 1962.

Geertz, Clifford, Peddlers and Princes: Social Change and Economic Modernization in two Indonesian Towns. Chicago 1963.

Lang-Sims, Lois, The Presence of Tibet, Study of Problems raised by Tibet's unwilling Emergence from Seclusion. London 1963.

Liu, Kwang-ching, Anglo-American Steamship Rivalry in China, 1862–1874. Cambridge, Mass., 1962. 218 s.

Maki, John M., Court and Constitution in Japan. Selected Supreme Court Decisions, 1948–60. Seattle 1964.

Mao Tse-tung, Selected Military Writings. Peking 1963.

Mason, Philip (Philip Woodruff, pseud.), The Men who Ruled India. 2 vols. New York [2]1963.

Neumann, William L., America Encounters Japan. From Perry to MacArthur. Baltimore 1963. IX+353 s.

Pons, Françoise, Un cas de developpement sans inflation: Le Japon. Paris 1963.

Potter, John Deane, A Soldier must Hang. The Biography of an Oriental General (Yamashita). London 1963. 210 s. KG.

Price, Charles A., Southern Europeans in Australia. London 1963.

Reeve, W. D., The Republic of Korea. A Political and Economic Study. London 1963. IX+197 s.

Schram, Stuart R., Documents sur la théorie de la »révolution permanente« en Chine. Idéologie, dialectique et dialectique de réel. (Maison des sciences de l'homme. Materiaux pour l'étude de la Chine moderne et contemporaine. Textes IV). Paris 1963. XLIX+65 s.

Sharp, Andrew, The Discovery of Australia. Oxford 1963.

Silcock, T. H. & *E. K. Fisk* (ed.), The Poltical Economy of Independent Malaya. A Case-Study in Development. Berkeley, Calif., 1963.

Taylor, George E., The Philippines and the United States: Problems of Partnership. New York 1964. X+325 s.

Teuffen, Dietrich Hans, Die östliche Welt. Asien zwischen Steinzeit und Gegenwart. Baden-Baden 1962. 800 s.

Thorner Daniel & *Alice,* Land and Labour in India. London 1962.

Trotsky, Leon, Problems of the Chinese Revolution. New York [2]1962.

Von Mehren, Arthur Taylor (ed.), Law in Japan. The Legal Order in a Changing Society. Cambridge, Mass., 1963.

Walinsky, Louis J., Economic Development in Burma 1951–1960. New York 1962.

9. AFRIKA:

Abbas, Ferhat, Guerre et révolution d'Algérie, 1. La nuit coloniale. Paris 1962. 237 s. UB[1].

Abraham, W. E., The Mind of Africa. Chicago 1962. 206 s.

Biebuyck, Daniel (ed.), African Agrarian Systems. London 1963. XIII+406 s.

Bretton, H. L., Power and Stability in Nigeria. The Politics of Decolonization. New York 1962. 208 s.

Brockway, A. Fenner, African Socialism. London 1963.

Brzezinski, Zbigniew (ed.), Africa and the Communist World. Stanford 1963. 272 s.

Coombs, Douglas, The Gold Coast, Britain and the Netherlands, 1850–1874. London 1963.

Danan, Y. M., La vie politique à Algier de 1940 à 1944. (Bibliothéque de droit public, 53). Paris 1963. 346 s.

Doughty, Oswald, Early Diamond Days. London 1963.

Drysdale, John, The Somali Dispute. London 1964. 183 s.

The Economic Development of Kenya. (The International Bank for Reconstruction and Development). Baltimore 1963. XV+380 s.

Elias, T. Olawale, Government and Politics in Africa. London [2]1963. 308 s. KB+UnSa.

Fyfe, Christopher, Sierra Leone Inheritance. London 1964. XI+352 s.

Galbraith, John S., Reluctant Empire. British Policy on the South African Frontier 1834–1854. Berkeley 1963. X +293 s.

Graft-Johnson, J. C. de, An Introduction to the African Economy. (Delhi School of Economics. The University of Delhi. Occasional Papers no. 12). London, 1962. KB & Å.

Grattian, C. Hartley, The Southwest Pacific since 1900. (University of Michigan History of the Modern World). Ann Arbor, Mich., 1963.

Hartmann, H., Enterprise and Politics in South Africa. Princeton, N. J., 1962. 101 s.

Herold, J. Christopher, Bonaparte in Egypt. London 1963. 424 s. KB & Å.

Hialey, O. M. Lord, The Republic of South Africa and the High Commission Territories. London, 1963. VII+ 136 s.

Jeśman, Czelaw, The Ethiopian Paradox. London 1963. 82 s.

Johann, A. E., Afrika gestern und heute. Europas dunkle Schwester. Gütersloh 1963.

Jones, G. I., The Trading States of the Oil Rivers. A Study of Political Development in Eastern Nigeria. London 1963. IX+262 s.

Kariuki, Josiah Mwangi, »Mau-Mau« Detainee. The Account by a Kenya African of His Experiences in Detention Camps 1953–1960. London 1963. XXIII+188 s.

Kaufmann, Herbert, Afrikas Weg in die Gegenwart. Das grosse Afrika-Sachbuch. Braunschweig 1963.

Kingsnorth, G. W., Africa South of the Sahara. London 1963. VII+160 s. UB[1].

Leubuscher, Charlotte, The West African Shipping Trade, 1909–1959. Leyden 1963. 109 s.

Lewin, Julius, Politics and Law in South Africa. Essays on Race Relations. New York 1963. 115 s.

Louw, Eric H., The Case for South Africa. New York 1963. 189 s. UB[1].

Melady, Thomas Patrick, Profiles of African Leaders. New York 1962. XII+ 186 s.

Merwe, H. J. J. M. van der, Black Africa – wither? Johannesburg 1963. XV+264 s. UB[1].

Niane, Djibril Tamsir & J. Suret-Canale, Histoire de l'Afrique occidentale. 1962.

Oduho, Joseph & William Deng, The Problems of the Southern Sudan. London 1963. 60 s.

Oliver, Roland & Gervase Mathew, History of East Africa. Vol. I. London 1963. XIII+500 s.

Parsons, Robert T., The Churches and Ghana 1918–1955. Leiden 1963.

Passin, H. & K. A. B. Jones Quartey (eds.)

Africa – The Dynamics of Change. Ibadan 1963.

Post, K. W. J., The Nigerian Federal Election of 1959. London 1963. XI+518 s.

Powdermaker, H., Copper Town; Changing Africa. The Human Situation on the Rhodesian Copperbelt. New York 1962. 391 s.

Segal, Ronald, Into Exile. London 1963. 319 s.

Spencer, John (ed.), Language in Africa. Cambridge 1963. VII+167 s.

Stahl, Kathleen M., History of the Chagga People of Kilimanjaro. (Studies in African History, Anthropology, and Ethnology nr. II). The Hague 1964. 294 s.

Suggate, L. S., Africa. New York [7]1964.

Timmler, M., Die wirtschaftliche und politische Bedeutung der panafrikanischen Konferenzen (Accra, Tunis, Addis Ababa, Tanger). Köln 1962. 55 s.

Zartman, J. William, Problems of New Power: Morocco. New York 1964. XI+276 s.

10. AMERIKA:

10.1 *USA og Canada:*

Banfield, Edward C. & *James Q. Wilson,* City Politics. Cambridge, Mass., 1963. 362 s.

Barach, Arnold B., USA, and its Economic Future. Graphics by Rudolf Modley. A Twentieth Century Fund Survey. New York 1964.

Blake, N. M. The Road to Reno: a History of Divorce in the United States. New York 1962. 269 s.

Booker, Simeon, Black Man's America. Englewood-Cliffs, N. J., 1964. 230 s.

Brettauer, Alfred E., Amerikanische Geschichte in der Sicht Deutscher Historiker der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. München 1960. 195 s., diss.

Brogan, D. W., American Aspects. London 1964. X+195 s.

Buchanan, A. Russell, The United States and World War II. Vol. I–II. (The New American Nation Series). New York 1964. XVII+296 s., IX+328 s.

Buchanan, Thomas G., Who killed Kennedy? London 1964. 192 s.

Burns, James Macgregor & *Jack Walter Peltason,* Government by the People. The Dynamics of American National Government. New York [4]1962.

Burtness, Paul S. & *Warren U. Ober* (eds.) The Puzzle of Pearl Harbor. Evanstone, Ill., 1962. IX+244 s.

Butor, Michel, Mobile. Etude pour une représentation des États-Unis. Paris 1962. 335 s. Å.

Cassedy, James H., Charles V. Chapin and the Public Health Movement. Cambridge, Mass., 1962. 310 s. Å.

Clapp, Charles L., The Congressman – His work as he sees it. Washington 1963.

Craig, Gerald M., Upper Canada. The Formative Years 1784–1841. London 1963. XXV+315 s.

Dimock, Marshall E., The New American Political Economy. A Synthesis of Politics and Economics. New York 1962. 306 s. Å.

Divine, Robert A., The Illusion of Neutrality. The Struggle over the Arms-embargo Issue in the Years of the New Deal. Chicago 1962.

Donelan, Michael, The Ideas of American Foreign Policy. London 1963. 272 s.

Dresner, Samuel H., The Jew in American Life. New York 1963.

Dulles, Allen, The Craft of Intelligence. New York 1963. VIII+277 s.

Ekirch, Arthur A., The American Democratic Tradition: A History. New York 1963. XIII+338 s.

Emery, Edwin, The Press and America: An Interpretative History of Journalism. Englewood, Cliffs, N. J., [2]1962. X+801 s.

Ezell, John Samuel, The South since 1865. New York 1963. X+511 s. KB & UB[1].

Froman, L. A., People and Politics: An Analysis of the American Political System. Englewood Cliffs, N. J., 1962. 114 s.

Gara, Larry, A Short History of Wisconsin. Madison 1962. VIII+287 s.

Gatell, Frank Otto, John Gorham Palfrey and the New England Conscience. Cambridge, Mass., 1963. X+337 s.

Gelfand, Lawrence E., The Inquiry. American Preparations for Peace, 1917–1919. New Haven, Conn., 1963. XIV+387 s.

Gilpin, Robert & *Christopher Wright* (eds.), Scientists and National Policy-Making. New York 1964. VIII+307 s.

Green, Harold P. & *Alan Rosenthal*, Government of the Atom: The Integration of Powers. New York 1963. 273 s.

Greer, Scott, Metropolitics: A Study of Political Culture. New York 1963. XIII+207 s.

Harvey, William H., Coin's Financial School. Ed. by Richard Hofstadter. Cambridge, Mass., 1963. VI+253 s.

Hewlett, Richard G. & *Oscar E. Anderson*, A History of the United States Atomic Energy Commission. Vol. I: The New World, 1939–1946. University Park, Penn., 1962. XV+766 s.

Hochfield, George, Henry Adams. An Introduction and Interpretation. (American Authors and Critics Series, AC 5). New York 1962. 150 s. Å.

Holmes, Oliver Wendell, The Occasional Speeches of Oliver Wendell Holmes. Compiled by Mark DeWolfe Howe. Cambridge, Mass., 1962. 178 s. Å.

Hughes, Emmet Johs, The Ordeal of Power. A Political Memoir of the Eisenhower Years. London 1963. VIII+372 s. UB[1].

Hutchinson, William T. & *William M. E. Rachal* (eds.), The Papers of James Madison. Vol. I–II. Chicago 1962.

Jackson, Donald (ed.), Letters of the Lewis and Clark Expedition, with Related Documents, 1783–1854. Urbana, Ill., 1962. XXI+728 s.

Isaacs, Harold R., The New World of Negro Americans. London 1963. XVIII+366 s.

Kilpatrick, Franklin P. et al., The Image of the Federal Service. Washington 1964.

Kilpatrick, Franklin P. et al., Source Book of a Study of Occupational Values and the Image of the Federal Service. Washington 1964.

Klein, Philip Shriver, President James Buchanan: A Biography. University Park, Penn., 1962. XVIII+506 s. KB & Å.

Kofmehl, Kenneth, Professional Staffs of Congress. West Lafayette, Ind., 1962. 282 s.

Lane, Edgar, Lobbying and the Law. Berkeley 1964.

Lasky, Victor, The Man J. F. K. and the Myth. New York 1963. 653 s.

Lebergott, Stanley, Manpower in Economic Growth: the American Record since 1800. New York 1964. XII+561 s.

Lee, Charles (ed.). The State of the Nation: Retrospect and Prospect. Philadelphia 1963. 131 s.

Leuchtenburg, William E., Franklin D. Roosevelt and the New Deal, 1932–40. New York 1963. XIV+393 s. UB[1].

Levy, Leonard W., Jefferson & Civil Liberties. The Darker Side. Cambridge, Mass., 1963. XV+225 s.

Leyburn, James G., The Scotch-Irish. A Social History. Chapel Hill 1962. 377 s. Å.

McAdams, Alan K., Power and Politics in Labor Legislation. New York 1964 X+346 s.

McCrath, John J., Church and State in American Law. Cases and Materials. 1962.

Mackesy, Piers, The War for America 1775–1783. London 1964. XX+565 s. UB[1].

Mullenbach, Philip, Civilian Nuclear Power: Economic Issues and Policy Formation. New York 1963. 407 s. Å.

Nichols, Roy F., The Stakes of Power, 1845–1877. New York 1962. X+246 s.

Niebuhr, Reinhold & *Alan Heimert*, A Nation So Conceived. New York 1963. 155 s.

Padover, Saul K., To Secure These Blessings: The Great Debates of the Constitutional Convention of 1787, Ar-

ranged According to Topics. New York 1962. 464 s.

Pogue, Forrest C., George C. Marshall. Education of a General, 1880–1939. London 1964. 447 s.

Pratt, Julius W., Cordell Hull, 1933–1944. Vol. I–II. (The American Secretaries of States and their Diplomacy, Vol. XII–XIII). New York 1964. XVI+448 s., VI+391 s.

Quierk, Robert H., An Affair of Honor: Woodrow Wilson and the Occupation of Veracruz. Lexington 1962. VI+184 s.

Rice, Arnold S., The Ku Klux Klan in American Politics. Washington 1962. VI+150 s.

Roland, Charles P., The Confederacy. Chicago 1962, XIV+218 s. UB¹.

Roth, Cecil, On the Study of American Jewish History. 1963.

Rothbard, M. N., Americas Great Depression. Princeton 1963.

Saloutos, Theodore, The Greeks in the United States. Cambridge, Mass., 1964. XIV+445 s.

Schmeiser, D. A., Civil Liberties in Canada. London 1964, XVIII+302 s.

Shenton, James P., The Reconstruction. A Documentary History, 1865–1877. New York 1963. 314 s.

Silva, R. C., Rum, Religion, and Votes. 1928 Re-examined. University Park, Penn., 1962. 76 s.

Sperber, Hans & Travis Trittschuh. American Political Terms. An Historical Dictionary. Detroit 1962.

Strong, Josiah, Our Country. Ed. by Jurgen Herbst. Cambridge, Mass., 1963. XXVI+265 s.

Studenski, Paul & Herman E. Krooss, Financial History of United States. Fiscal, Monetary, Banking, and Tariff, including Financial Administration and State and Local Finance. New York ²1963. X+605 s.

Swisher, Carl Brent, The Growth of Constitutional Power in the United States. Chicago 1963. VIII+261 s. UB¹.

United States Military Academy. The West Point Atlas of the Civil War. New York ²1962. 308 s. AmL.

Van der Linden, Frank, The Turning Point: Jefferson's Battle for the Presidency. Washington, D.C., 1962. X+371 s.

Wallace, W. Stewart, The Macmillan Dictionary of Canadian Biography. Toronto 1963. VIII+822 s. UB¹.

Wertimer, Theodore A., The Coming of the Age of Steel. Chicago 1962. XVI+330 s.

Williams, Oliver P. & Charles R. Adrian, Four Cities. Philadelphia 1963. 334 s.

Wright, Esmond, Fabric of Freedom, 1763–1800. New York 1963. XIII+298 s.

Ziegler, Benjamin Munn (ed.), The Supreme Court and American Economic Life. Evanstone, Ill., 1962. XI+273 s.

10.2 *Latinamerika:*

Guerra y Sánchez, Ramiro, Sugar and Society in the Caribbean. An Economic History of Cuban Agriculture. New Haven, Conn., 1964.

Joslin, David, A Century of Banking in Latin America to Commemorate the Centenary in 1962 of The Bank of London & South America Limited. London 1963. XI+307 s.

Kahle, Günter, Grundlagen und Anfänge des paraguayischen Nationalbewusstseins. Köln 1962. 362 s., diss.

MacGaffey, Wyatt & Clifford R. Barnett, Cuba: Its People, its Society, its Culture. (Survey of World Cultures, 10). New Haven 1962.

Mitchell, Harold, Europe in the Caribbean. The Policies of Great Britain, France and the Netherlands towards their West Indian Territories. Edinburgh 1963. XI+211 s., diss.

Morón, Guillermo, A History of Venezuela. London 1964. 268 s. UB¹.

Munro, Dana G., Intervention and Dollar Diplomacy in the Caribbean, 1900–1921. Princeton, N.J., 1964. IX+553 s.

Osborne, Harold, Bolivia. A Land Divided. London ³1964.

Pendle, George, A History of Latin America. Harmondsworth 1963. 249 s. UB[1].

Rickards, C., Caribbean Power. London 1963.

Robock, Stefan H., Brazil's Developing Northeast. A Study of Regional Planning and Foreign Aid. Washington D. C., 1963.

Schmitt, Karl M. & David D. Burks, Evolution or Chaos. Dynamics of Latin American Government and Politics. London 1963. XII+308 s.

Seers, Dudley et al., Cuba. The Economic and Social Revolution. Chapel Hill 1964. XX+432 s.

Smart, Charles Allen, Viva Juárez. A Biography. New York 1963. 444 s.

Springer, Hugh W., Reflections on the Failure of the first West Indian Federation. (Occasional Papers in International Affairs, 4). Cambridge, Mass., 1962. 66 s.

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

Den økonomiske udvikling i Storbritannien

I

Arbejdet i det nationale udviklingsråd (N. E. D. C.), som nedsattes i 1962 (jvf. Økonomi og Politik 1963, nr. 1, side 33), har bragt et nyt element ind i Englands økonomiske politik. Vækstproblematikken, som rådet hidtil har koncentreret sig om, har vundet indpas. I den første rapport fra rådet (der sammen med rådets anden rapport er nærmere omtalt i det nævnte nr. af Økonomi og Politik) opstilledes en 4 % årlig tilvækst i nationalproduktet i faste priser som et mål for udviklingen i den engelske økonomi, og man forsøgte gennem en stort anlagt erhvervsundersøgelse – for hvilken der redegøres i rapporten – at belyse mulighederne for at opnå denne vækstrate. Man forsøgte således at få klarhed over, hvad denne gennemsnitlige vækstrate ville implicere for de enkelte erhverv med hensyn til produktion, arbejdskraftbehov og investeringer, ligesom man forsøgte at kombinere det indsamlede talmateriale med den eksisterende statistik for at skabe et konsistent billede af hele økonomien i perioden 1961–1966. Derved kom også implikationerne for den offentlige sektor, betalingsbalancen og det samlede forbrug med. Vækstraten på de 4 % er ikke grebet helt ud af luften; den er på den ene side væsentlig større, end den man har haft igennem 50'erne, men på den anden side ikke så stor, at det på forhånd måtte anses for umuligt at nå op på den.

Det er næsten på forhånd klart, at et så omfattende regnestykke må være behæftet med en ganske væsentlig usikkerhed, og ved beregningerne er der undertiden anvendt ret grove metoder. På trods heraf mener rådet, at det er berettiget at konkludere, at den nævnte vækstrate ikke er umulig, og at man i hvert fald har fået opmærksomheden rettet mod en række faktorer, som kan hæmme eller umuliggøre en hurtigere vækst. Det hævdes også, at selve det, at man begynder at tænke i vækstbaner og opstiller et mål, i sig selv virker i den rigtige retning. Under alle omstændigheder er det en kendsgerning, at 4 % vækst siden offentliggørelsen af rådets rapport er blevet et erklæret mål for den økonomiske politik, og at mange investeringsplaner, private såvel som offentlige, er blevet revideret i lys af rådets undersøgelser. Endvidere har man ved oprettelsen af rådet og det

dertil knyttede sekretariat skabt en institutionel ramme, hvor de organer, der er ansvarlige for udviklingen, kan diskutere problemerne og dermed skabe mulighed for en vis langsigtet planlægning.

Når vækstproblemerne er kommet så stærkt i forgrunden, må det ses på baggrund af den utilfredsstillende vækst igennem 50'erne. I denne periode er England sakket bagud i forhold til landene på kontinentet, og da rådet blev nedsat, var man inde i en regulær stagnationsperiode; højkonjunkturen i 1958–59 afløstes i 1960 af en periode med meget lav vækstrate, og arbejdsløsheden var fra midten af 1961 og frem til begyndelsen af 1963 stadig stigende. Årsagerne til den lave vækstrate i 1950'erne er formentlig flere, men én af dem er den relativt langsomme vækst i den engelske eksport og snævert sammenhængende hermed den »stop-go«-politik, som betalingsbalancevanskelighederne nødvendiggjorde. Englands eksport af industrivarer (der tegner sig for omkring 80 % af den samlede eksport) er gennem det meste af perioden vokset langsommere end den samlede verdenseksport, således at Englands andel af verdenshandelen med industrivarer har været stadig faldende. Det er naturligt at søge årsagen hertil i manglende konkurrenceevne, og dermed føres man over i omkostningsniveauet og i indkomstpolitiske betragtninger. Det er givet, at man fra starten anså de indkomstpolitiske overvejelser for at være det nationale udviklingsråds primære opgave, men på grund af fagforeningernes modstand valgte man at gå mere forsigtigt til værks og starte med vækstproblematikken. Selv om rådet nævner flere vækshæmmende faktorer såsom manglende faglig og geografisk mobilitet, manglende evne og vilje til at indføre de mest effektive produktionsmetoder, ineffektiv administration af erhvervsvirksomhederne og manglende interesse for de rigtige kvaliteter og for salgsfremstød i udlandet, har det hele tiden ligget i luften, at løn- og prisstigninger er et centralt punkt, og i rådets tredje rapport om vækst [1]) kommer det helt eksplicit frem, at for stærke pris- og indkomststigninger kan umuliggøre en hurtigere vækst.

Hvis det er indkomstpolitiske overvejelser, der har været det væsentligste motiv bag rådets oprettelse, kan dets hidtidige arbejde forekomme at være en stor omvej. Det er imidlertid ikke en helt korrekt karakteristik. Ganske vist har indkomstpolitikken i dag en mere central plads i rådets overvejelser, end tilfældet var i starten, men vækstundersøgelserne har givet anledning til en intens indsats på en lang række andre områder som f. eks. regionaludvikling, undervisning og fremskyndelse af de tekniske fremskridt. På regionaludviklingsområdet har rådets arbejde sat sig spor i lovgivningen. Arbejdet med disse andre vækstproblemer er i øvrigt ved at blive intensiveret gennem nedsættelse af en række komiteer for de enkelte erhverv med repræsentation fra disse. Gennem denne snævre kontakt med

[1]) The Growth of the Economy, H. M. S. O. Marts 1964.

erhvervene håber man at få et endnu bedre kendskab til de faktorer, som virker hæmmende for væksten, og at skabe en forståelse i erhvervene for de problemer, som må løses, hvis vækstraten skal forøges. Vækstproblematikken er således et selsvtændigt arbejdsområde ved siden af indkomstpolitikken; og man kan meget vel hævde, at der er et nært slægtsskab. En hurtig vækst gør det lettere at føre indkomstpolitik, og en effektiv indkomstpolitik fremmer væksten.

I den ovenfor nævnte tredje vækstrapport fra det nationale udviklingsråd gør man status over udviklingen i det år, der er forløbet siden offentliggørelsen af den første rapport. Og der er sket en afgørende ændring. I løbet af 1963 kom England ind i en ny, stærk ekspansion. For året som helhed blev vækstraten noget under 4 %, men den har været stærkt stigende igennem året. I årets 4. kvartal lå bruttonationalproduktet således ca. 5,5 % over det tilsvarende kvartal året før. Denne udvikling er fortsat i den forløbne del af 1964, og for året som helhed regner man med en samlet efterspørgselsstigning på godt 6 %. Dette implicerer en vækstrate på væsentligt mere end de 4 %, der er sat som mål, og spørgsmålet er, om dette er muligt. I modsat fald vil efterspørgselsstigningen give sig udslag i stigende priser og lønninger og i en forværring af betalingsbalancen. Der er udbredt enighed om, at risikoen for en sådan udvikling er stor, og finansminister Maudling har erklæret, at den økonomiske politik nu må indrettes på at bringe efterspørgselsstigningen ned på omkring 4 % uden derved at standse opgangen; »expansion without inflation«. Budgettet for finansåret 1964/65, der vedtoges i april i år, er et beskedent skridt i denne retning.

Udviklingen i 1963 har således gradvist ændret problemstillingen i den økonomiske politik. Dette er imidlertid ikke ensbetydende med, at vækstproblemerne er forsvundet. I den nævnte tredje rapport fra udviklingsrådet peges på den omstændighed, at den kraftige stigning i produktionen til dels er et resultat af en bedre udnyttelse af resourcerne. Beskæftigelsen synes ganske vist ikke at være steget meget, og der er således sket en ganske væsentlig produktivitetsstigning, men denne kan efter rådets mening næppe holdes i den nærmest kommende tid. Hertil kommer, at selv om industriinvesteringerne og eksporten er steget – og fortsat stiger – ret kraftigt, er vækstraten i disse to komponenter af den samlede efterspørgsel siden 1961 lavere end den, 4 % vækstmålet implicerer ifølge rådets første beregninger. Især eksportudviklingen kan give anledning til bekymringer. Det forspring i konkurrenceevnen, som England måtte have fået i kraft af den relativt rolige løn- og prisudvikling her siden 1961 sammenlignet med udviklingen i det øvrige Europa, kan hurtigt forsvinde. I Italien og Frankrig, hvor løn- og prisstigningerne har været kraftigst, er der taget skridt til stabilisering, og i hvert fald for Frankrigs vedkommende ser det ud til at skulle få den tilsigtede virkning. Rådet udtaler derfor også, at den nuværende

udvikling i England mod et stærkt efterspørgselspres indebærer et ansvar for alle, som har indflydelse på pris- og indkomstdannelsen. Hvis efterspørgselspresset medfører prisstigninger, og hvis prisnedsættelser, hvor det er muligt, undlades, indebærer det risiko for en forværring af Englands konkurrenceevne og dermed for, at det nævnte mål på 4% vækst ikke kan opnås. Denne passage i rådets rapport har direkte relation til indkomstpolitikken.

En effektiv indkomstpolitik synes at være rådets anbefaling i den nuværende situation, og den efterfølgende paragraf i rapporten kan læses som en trussel om, at hvis dette ikke lykkes, er der nærliggende fare for, at situationen fra 1961 gentages. Man går endog så langt som til at sammenligne den nuværende konjunkturopgang med konjunkturopgangen i 1958/59, der endte i 2–3 års stagnation. Ser man på udviklingen i bruttonationalproduktet fra 1961 og frem til i dag, er forløbet meget nær det forløb, man konstaterede i perioden 1957–1959. Dette er naturligvis ikke en tilstrækkelig sammenligning, og der er forskelligheder i udviklingen i de to perioder, som kan begrunde en vis optimisme. Eksporten har udviklet sig bedre i den seneste opgang, og presset på arbejdsmarkedet synes – i hvert fald indtil sommeren 1964 – at have været mindre.

Det afgørende spørgsmål i den engelske økonomi i dag er således, om udviklingen i 1963 og i den forløbne del af 1964 kan tages som tegn på, at man er kommet ind i en stabil vækst, eller om der blot er tale om en mere kortvarig konjunkturopgang. I det følgende afsnit skal udviklingen i 1963 og 1964 analyseres nærmere.

2

Årsagerne til konjunkturopgangen i 1963 var i begyndelsen en kraftig stigning i eksporten, i de offentlige investeringsudgifter og i nogen grad i det private konsum, herunder navnlig biler, for hvilke efterspørgselsstigningen satte ind allerede i slutningen af 1962. Den gunstigere udvikling i forbruget var til dels et resultat af en lempeligere finanspolitik, som indledtes i 1962. Den private investeringsaktivitet var derimod lav, hvilket skabte usikkerhed i det meste af 1963 med hensyn til opgangens varighed og styrke. I løbet af foråret 1964 er investeringsforventningerne imidlertid blevet revideret opad. Det er først og fremmest de private faste investeringer uden for industrisektoren, der har givet anledning til revisionerne. Heller ikke den kraftige lageropbygning, der har fundet sted i begyndelsen af indeværende år, var dog forudset; den er kommet tidligere og kraftigere end forventet.

Omsvinget må som nævnt tilskrives eksporten og de offentlige investeringer, hvorimod der ikke i starten udgik ekspansive virkninger fra den

indenlandske private efterspørgsel. Denne synes dog i den senere tid at være kommet med i opgangen, og som følge heraf er vurderingerne i løbet af foråret blevet mere optimistiske med hensyn til opgangens varighed, og frygten var snarere for, at den ville tage til i styrke i et sådant omfang, at den skulle slå over i en inflationær udvikling. I en rapport fra National Institute of Economic and Social Research (N.I. E. S. R.) fra februar i år anses det for sandsynligt, at den stigningstakt på 5,5 % årligt, som man nåede op på i slutningen af 1963, vil holde sig helt frem til midten af 1965. Dette implicerer en afsvækkelse af væksttempoet i løbet af 2. halvår 1964 sammenlignet med 1. halvår, hvor væksttempoet har nærmet sig 7 %.

TABEL 1

Den procentvise årlige stigning i efterspørgselen. 1958-priser.

	1961/62	1962/63	1963/64[1])	2. halvår 1963 til[1]) 1. halvår 1965 (årsrate)
Det private konsum	2,0	3,6	4,6	3,8
Det offentlige konsum	3,2	2,5	3,4	3,6
Faste bruttoinvesteringer	÷1,1	0,7	13,3	9,4
Eksport	1,1	4,5	5,4	5,9
Samlet efterspørgsel[2])	1,0	3,1	6,8	5,8

1) Forventede tal.
2) Inkluderer også lagerændringer.
Kilde: National Institute of Economic and Social Research, Economic Review febr. 1964.

Denne udvikling i den samlede efterspørgsel er efter instituttets mening ensbetydende med et efterspørgselspres, og man anbefalede regeringen at søge efterspørgselsstigningen begrænset til omkring 4,5% gennem en stramning af finanspolitikken. En sådan kom med vedtagelsen af budgettet for 1964/65, men den var væsentlig mindre end den N. I. E. S. R. – og mange andre – anså for nødvendig. I en rapport fra N. I. E. S. R., som kom efter budgetvedtagelsen, anslås det, at stramningen vil bevirke en nedsættelse af væksttempoet fra 5,5 % til 5,0 %. Den allerseneste udvikling tyder imidlertid på, at vækstraten er blevet yderligere reduceret, så den nu ligger nærmere ved 4 % end ved 5 %. Statistikken over udviklingen i de seneste måneder er naturligvis ufuldstændig og giver ikke grundlag for nogen sikker bedømmelse, men industriproduktionen synes at være stagneret, og detailomsætningstallene tyder på et mængdemæssigt fald.

Eksporten, som i 1962 kun var steget meget lidt, steg igennem 1963 væsentligt mere, end man havde ventet ved årets begyndelse. For året som helhed var stigningen 8 % i værdi og knap 5% i mængde. Årsagen hertil var først og fremmest en almindelig vækst i den internationale handel. Det frygtede tilbageslag i den amerikanske økonomi udeblev, og væksten i EEC-landene fortsatte med stort set uændret styrke. Hertil kom en væsentlig forbedring af udviklingslandenes importmuligheder som følge af de bedre

prisforhold for råvarer. Stigningen i den engelske eksport var af næsten samme størrelse som den almindelige stigning i den internationale handel, således at Englands andel af verdenshandelen kun er faldet ganske lidt fra 1962 til 1963. Dette gælder specielt for industrieksporten. Den gunstige eksportudvikling synes at være fortsat i den forløbne del af 1964, og der er – den internationale konjunktur taget i betragtning – grund til at forvente, at dette vil holde i hvert fald året ud. N. I. E. S. R. regner med en svagt faldende andel af verdenshandelen og skønner, at eksportstigningen for 1964 som helhed vil blive omkring 8% i værdi. For de første 4 måneder af 1964 under ét lå eksportværdien knapt 7 % over tallet for de tilsvarende måneder i 1963.

De offentlige investeringer er i finansåret 1963/64 steget overordentlig stærkt i forhold til foregående finansår. I det offentlige investeringsprogram, som blev fastlagt i efteråret 1963, regnedes med en total stigning på 20 % for 1963/64 og yderligere 8 % for 1964/65. De foreløbige opgørelser tyder på, at dette mål ikke vil blive nået for 1963/64, således at en del af 1963/64 programmet først vil blive udført i løbet af 1964/65. Stigningen gælder for såvel investeringerne i den nationaliserede sektor som for de øvrige offentlige investeringer.

Også det offentlige forbrug lå for finansåret 1963/64 højere end i 1962/63, men stigningsprocenten er mere moderat, end tilfældet er for de offentlige investeringer, ca. 3 %. Det forventes at ville stige lidt stærkere i 1964/65, men der kan næppe siges at udgå særligt stærke ekspansive virkninger herfra.

Som nævnt må stigningen i den samlede efterspørgsel i 1963 i det væsentlige tilskrives eksporten og de offentlige investeringer, medens den indenlandske private efterspørgsel ikke er steget meget – i hvert fald ikke i årets første halvdel. For det private forbrugs vedkommende er stigningstakten regnet i faste priser knapt 4 % mod en stigning i nationalproduktet, ligeledes i faste priser, på ca. 3 %. Denne stigning er i det væsentlige sat ind efter skattelettelserne, der fik virkning fra omkring juli. Stigningen i årets sidste halvdel er imidlertid væsentligt mindre end stigningen i de disponible indkomster og ligeledes mindre end stigningen under den sidste boom i 1959. Hertil må dog tilføjes, at udgifterne til køb af biler har været stærkt stigende allerede fra slutningen af 1962. For 1964 regnes der med en lidt mindre stigningstakt, dels fordi de disponible indkomster forventes at stige i et langsommere tempo, dels fordi forbrugerkreditten, som synes at være steget kraftigt i 1963, ikke kan forventes at stige i samme takt igen i 1964. Der er som nævnt en del usikkerhed omkring vurderingen af forbrugsudviklingen. Detailomsætningstallene tyder på et fald, hvilket stemmer dårligt med den formodede udvikling i de disponible indkomster. En væsentlig del af forbruget falder dog på varekategorier, som ikke registreres i detail-

omsætningstallene. Handelsstatistiktallene viser en stærk stigning i importen af færdige forbrugsvarer. Et så broget billede gør det vanskeligt at vurdere forbrugsudviklingen i den nærmeste tid, men det er næppe sandsynligt, at den vil virke særlig ekspansiv.

Den private investeringsaktivitet udviklede sig noget bedre i 1963 end i 1962, om end der ikke kan siges at have været tale om nogen stærk opgang. For året som helhed var stigningen i faste priser knapt 1%; i 1962 var der et fald på godt 1 %. Industriinvesteringerne, som var faldende igennem 1962, begyndte at stige i 1963, men lå for året som helhed ca. 7 % under investeringerne i 1962. Investeringerne i boligbyggeri lå derimod på et højt niveau i 1963, ca. 11 % over 1962-niveauet. Selv om investeringsaktiviteten således ikke kan siges at have været særlig ekspansiv i 1963, er der dog indtrådt en vending. Industriinvesteringerne må i 1964 påregnes at komme til at ligge 7–8 % over 1963-niveauet, og også for boligbyggeriets vedkommende må man fortsat regne med nogen stigning om end ikke så kraftig som for 1963. For lagrenes vedkommende anses det af N. I. E. S. R. for sandsynligt, at den kraftige ekspansive virkning, som i begyndelsen af året udgik fra lageropbygningen, i det store og hele er bragt til ophør.

Produktionen har i 1963 holdt trit med efterspørgslen. Bruttonationalproduktet regnet i faste priser lå efter de foreløbige opgørelser ca. 3 % over 1962-niveauet. Som nævnt er der imidlertid tale om en acceleration året igennem, og stigningstakten var i 1. halvår 1964 formentlig over 5 %. Beskæftigelsen var i 1963 næppe mere end godt 0,5 % højere end i 1962, og produktionen pr. beskæftiget er således vokset med omkring 2,5%. Arbejdsstyrken synes ikke at være steget væsentligt; tilgangen af unge fra skolerne er blevet modvirket af normal afgang af ældre, ligesom der muligvis har været en nedgang i antallet af gifte kvinder på arbejdsmarkedet. Den stigning, der har været i beskæftigelsen, hidrører derfor hovedsagelig fra en nedgang i arbejdsløsheden. Denne var ved udgangen af 1963 bragt ned på 2% fra 3,3 % ved årets begyndelse. Ved vurderingen af disse tal må det dog tages i betragtning, at arbejdsløsheden ved årets begyndelse var usædvanlig stor på grund af den strenge vinter. I den forløbne del af 1964 er ledigheden nedbragt yderligere. I juni nåede den ned på 1,5 %.

Industriproduktionen steg for året som helhed i omtrent samme takt som hele nationalproduktet, men accelerationen var meget stærk, og produktionen var i 4. kvartal 1963 ca. 8 % højere end i samme kvartal året før. Den stigning i den totale beskæftigelse, som har fundet sted fra 1962 til 1963, falder på andre sektorer end industrisektoren, først og fremmest på byggesektoren, den offentlige administration og på de øvrige tjenesteydende erhverv. Landbrug og minedrift havde fortsat faldende beskæftigelse. Industriens beskæftigelse var derimod uforandret og produktivi-

tetsstigningen derfor lidt større end det ovenfor nævnte gennemsnit for samtlige sektorer.

Stigningen i industriproduktionen har imidlertid været ledsaget af en stigning i overarbejdstimerne. Produktivitetsstigningen målt som produktion pr. arbejdstime har derfor været lidt mindre end det ovenfor anførte, hvor produktiviteten måltes som produktion pr. beskæftiget. Fra 4. kvartal 1962 til 4. kvartal 1963 steg produktionen pr. arbejdstime ca. 7 %, hvilket implicerer en stigning i det totale antal arbejdstimer på omkring 1 %.

Den stærke stigning i industriproduktionen synes ikke at være fortsat i den senere tid. Om end produktionen stadig ligger på et højt niveau – ca. 8 % over 1963 for årets første 4 måneder under et – viser de foreløbige sæsonudjævnede indeks for industriproduktionen ingen stigning i løbet af disse 4 måneder.

Den større produktion i industrien har medført nogen stigning i kapacitetsudnyttelsen, men der er stadig ret langt til den fulde udnyttelse. Ifølge en undersøgelse foretaget af N. I. E. S. R. i november 1963 vil det for industrien som helhed være muligt at udvide produktionen på de eksisterende anlæg med godt 20 %. Det er således ikke sandsynligt, at de faste anlæg vil komme til at sætte grænser for produktionsstigningen i den kommende tid.

Der er derimod en nærliggende mulighed for, at mængden af arbejdskraft kommer til at sætte en grænse og dermed for, at stabiliteten bringes i fare. De ovenfor anførte oplysninger om arbejdsstyrke og beskæftigelse er imidlertid mere skøn end eksakte oplysninger, og en vurdering af det øjeblikkelige pres er derfor vanskelig. Arbejdsstyrken opgøres som summen af de beskæftigede og de registrerede arbejdsløse. Beskæftigelsen opgøres årligt i juni måned (sidst i juni 1963), og de månedlige opgørelser, som foretages imellem juni-tællingerne, er skøn, som ofte må revideres væsentligt. Arbejdsløshedsstatistikken registrerer ikke gifte kvinder og ældre, som formentlig er beskæftigede i erhvervene i perioder med stærk efterspørgsel efter arbejdskraft. I sådanne perioder vil beskæftigelsen derfor stige stærkere, end nedgangen i arbejdsløsheden indicerer. For at medtage denne konjunkturvariation i arbejdsstyrken har N. I. E. S. R. forsøgt at etablere en sammenhæng mellem beskæftigelsestal og arbejdsløshedstal på grundlag af tidligere erfaringer. Udviklingen i 1963 passer imidlertid dårligt i denne sammenhæng. Fra 4. kvartal 1962 til 4. kvartal 1963 var nedgangen i arbejdsløsheden 68.000, og beskæftigelsen steg med omtrent samme antal mod et forventet antal på omkring 300.000. Der er to sandsynlige forklaringer på dette. Den ene er, at beskæftigelsestallene (der, indtil juni-tællingen 1964 foreligger, er meget foreløbige) er for små. Den anden er, at arbejdsstyrken ikke er steget i denne konjunkturopgang i samme omfang som tidligere.

Hvis den sidste forklaring er den rigtige, er det ensbetydende med, at arbejdskraftsituationen meget hurtigt kan blive alvorlig. Med den forventede efterspørgselsudvikling frem til midten af 1965 og med et endog optimistisk skøn over den gennemsnitlige produktivitetsstigning, vil arbejdsløshedsprocenten falde til 1,35 % medio 1965. Dette vil efter N. I. E. S. R.'s skøn ikke være muligt – så længe der ikke er opnået enighed om tilbageholdenhed over for indkomststigninger – uden en indkomststigning, der er væsentligt større end produktivitetsstigningen.

Et pres på lønningerne er begyndt at vise sig, om end udviklingen ikke på nogen måde er faretruende – endnu. Regeringens »guiding light« for lønstigninger er på 3,5 %, hvilket svarer til den produktivitetsstigning, som anses for mulig; 4 % vækst i nationalproduktet og 0,5 % i beskæftigelsen (arbejdsstyrken). I begyndelsen af konjunkturopgangen svarede lønstigningerne i industrien nogenlunde hertil; fra april 1962 til april 1963 steg »hourly earnings« med 3,7. I sidste halvdel af 1963 var stigningen imidlertid noget større: 4,5% fra oktober 1962 til oktober 1963. For den seneste tid foreligger ikke oplysninger om »hourly earnings«, men tallene for »wage rate«, der adskiller sig fra »earnings« med lønglidningen, viser, at disse i foråret lå ca. 4% over niveauet i 1963. De lønoverenskomster, der er afsluttet i forårsmånederne, har givet lønstigninger, der svarer til 4,5 % årlig stigning i »wage rates«.

Den forholdsvis rolige udvikling i lønningerne har vist sig i en tilsvarende rolig prisudvikling. Detailpriserne steg i 1963 med omkring et par procent, og de ligger i øjeblikket ca. 3 % over 1963-niveauet.

Heller ikke betalingsbalancen har indtil nu givet anledning til alvorlige bekymringer. Opgangen har ganske vist været ledsaget af en forværring af handelsbalancen, men pundets stilling er på trods heraf fortsat ret stærk. Finansminister Maudling har gentagne gange erklæret, at man, hvis det skulle vise sig nødvendigt, vil udnytte sine trækningsrettigheder i I. M. F. Dette har formentlig medvirket til, at man har undgået spekulative kapitalbevægelser imod pundet. De løbende poster på betalingsbalancen viser for 1963 som helhed en forbedring i forholdet til foregående år. Ser man på år-til-år ændringerne, er der tale om en fortsat bedring siden 1960. Ser man på bevægelsen igennem året, viser 1963 derimod en stadig forværring først og fremmest som følge af, at handelsbalancen – som i første halvår var positiv – blev negativ i andet halvår. De usynlige poster har ikke varieret meget. Nettokapitaleksporten var i 1963 noget større end i 1962, og reserverne faldt med £ 155 mill. Heraf var £ 53 mill. en nedgang i beholdningen af guld og konvertibel valuta og £ 15 mill. en stigning i sterlinggælden. Restposten (der bl. a. dækker over inkonvertibel valuta) viste en stigning på £ 50 mill. N. I. E. S. R. skønner, at det årlige underskud på de løbende poster i perioden fra begyndelsen af 1964 og frem til

midten af 1965 vil blive på £ 175–200 mill. Nettokapitaleksporten forventes at blive af omtrent samme størrelsesorden, hvilket i forbindelse med et skøn over posten »fejl og udeladelser« giver et samlet årligt træk på reserverne på omkring £ 300 mill. Forværringen af betalingsbalancen er fortsat i 1964. Opgørelsen for 1. kvartal viser et underskud på de løbende poster på £ 67 mill. I samme kvartal året før var der et overskud på £ 78 mill. En del af forværringen kan forklares ved lageropbygningen og de højere råvarepriser, men denne forklaring er næppe tilstrækkelig. Importen er i den forløbne del af 1964 steget usædvanlig kraftigt, og man kan frygte, at dette hænger sammen med en forværring af den britiske industris konkurrenceevne. I så fald kan de store importtal ikke afvises med en henvisning til lageropbygningen. Også nettokapitaleksporten var stor, og det samlede træk på reserverne var £ 69 mill. Dette svarer til en årsrate på tæt ved de £ 300 mill., der som nævnt er N. I. E. S. R.'s skøn for perioden frem til midten af 1965. De samlede reserver var ved udgangen af juni i år på knapt 1 milliard pund.

TABEL 2

Englands betalingsbalance.

I mill. £	1961	1962	1963	1963 1. kv.	1963 2. kv.	1963 3. kv.	1963 4. kv.	1964 1. kv.
Import (f. o. b.)	4.013	4.059	4.318	1.037	1.065	1.075	1.141	1.240
Eksport (f. o. b.)	3.883	3.991	4.274	1.053	1.084	1.014	1.123	1.122
Handelsbalance	÷130	÷68	÷44	+16	+19	÷61	÷18	÷118
Usynlige poster (netto)	+120	+170	+165	+62	+49	+33	+21	+51
Løbende poster i alt ..	÷10	+102	+121	+78	+68	÷28	+3	÷67
Langfristede kapitalbev.	+44	÷89	÷147	÷53	+5	÷28	÷71	÷91
Monetære kapitalbev. .	÷20	÷99	+155	÷25	÷23	+76	+127	+69
Kapitalposter i alt ...	+24	÷188	+8	÷78	÷18	+48	+56	÷22
Fejl og udeladelser ...	÷14	+86	÷129	–	÷50	÷20	÷59	+89

Kilde: Economic Surveys by the OECD, *United Kingdom*. Juni 1964. Stat. Annex, table VII.

3

Det er klart regeringens hensigt at forsøge at komme ud af den utilfredsstillende situation, som kendetegnede den engelske økonomi i det meste af 50'erne. Accepten af N. E. D. C.'s 4 %-vækstmål og de forpligtelser med hensyn til den økonomiske politik, det implicerer, viser dette. Hvorvidt det er muligt, er det for tidligt at udtale sig om. I en nylig udsendt publikation fra OECD om den engelske økonomi [2]) beskæftiger man sig med den engelske økonomiske politik i lys af dette mål. Det hedder heri

[2]) Economic Surveys by the OECD: *United Kingdom*. Paris, june 1964.

indledningsvis: »It is too early as yet to judge the success of the new policy of achieving sustainable growth and thus avoiding a return to »stop-go« measures but the Government is clearly aiming at a break-through to faster and steadier growth[3])«.

For at opnå en stadig og stabil vækst er det nødvendigt med en vis langsigtet planlægning og i forbindelse hermed en indsats på de områder, hvor der måtte vise sig hindringer for væksten på længere sigt. Det drejer sig her bl. a. om sådanne problemer som uddannelsessystemets afpasning efter arbejdsmarkedets krav, regionalplanlægning og i det hele taget problemerne omkring arbejdskraftens mobilitet. (Man kunne i denne forbindelse også nævne bolig- og byggepolitikken). Lovgivningen i 1963, som tager sigte på at støtte industrivirksomheder, der flytter ud til områder med høj arbejdsløshed, og Industrial Training Act fra 1964 er skridt i retning af en mere langsigtet vækstpolitik.

Et andet aspekt af den langsigtede planlægning er indkomstpolitikken. Hensynet til betalingsbalancen gør det nødvendigt for England at forbedre sin internationale konkurrenceevne. Det er en forudsætning herfor, at indkomststigningerne ikke overstiger produktivitetsstigningen. Diskussioner omkring disse problemer foregår for tiden i N. E. D. C., men der er indtil nu ikke kommet konkrete resultater. I National Incomes Commission har man fortsat undersøgelserne af afsluttede overenskomster, som regeringen har forelagt kommissionen, men denne kommissions betydning er begrænset, og dens arbejde har indtil nu kun haft en mere psykologisk virkning. Regeringens vanskeligheder med at holde lønstigningerne i den offentlige sektor inden for »the guiding light« og den senere tids lønstigninger i den private sektor viser, at der er vanskeligheder på dette punkt. Ophævelsen af bruttoprissystemet i begyndelsen af 1964 må ses som et skridt i retning af at give indkomstpolitikken et mere konkret indhold, men der er lang vej endnu. En praktisk vanskelighed er endvidere, at det engelske arbejdsmarked er meget decentraliseret såvel på arbejder- som på arbejdsgiverside.

En stabil vækst kræver imidlertid også økonomisk-politiske instrumenter, ved hjælp af hvilke man på kort sigt kan påvirke den samlede effektive efterspørgsel. Bytteforholdsændringer, lagerændringer, spekulative valutabevægelser m. v. kan nødvendiggøre mere kortsigtede indgreb for at sikre balancen. Ofte er disse kortsigtede indgreb kommet på tværs af, hvad der på langt sigt måtte anses for hensigtsmæssigt, som f. eks. når en akut uligevægt har nødvendiggjort standsning eller nedskæring af offentlige investeringer i uddannelsessystemet, vejnettet o. lign.

De offentlige investeringer må indgå i en langsigtet planlægning, og det kan ikke være hensigtsmæssigt at bruge dem som kortsigtet konjunktur-

[3]) Anf. skr. side 5.

politisk instrument. En stor del af det offentlige konsum er tjenestemandslønninger, over for hvilke det heller ikke på langt sigt kan være hensigtsmæssigt at føre stabiliseringspolitik. Indirekte afgifter har en direkte prisvirkning. Det er derfor naturligt, at man er begyndt at søge efter nye midler i konjunkturpolitikken. Man har i England fremhævet variationer i de sociale sikringsydelser som en mulighed, men denne har endnu ikke vundet tilslutning i regeringen.

Det er imidlertid ikke nok at anvende de rigtige instrumenter. Instrumenterne må også anvendes rigtigt, hvilket forudsætter en rigtig vurdering af den faktiske udvikling i økonomien. For Englands vedkommende er det blevet hævdet[4]), at de kortsigtede indgreb ofte har været baseret på en forkert vurdering af konjunkturforløbet, og at de derfor ikke har dæmpet, men snarere forstærket konjunktursvingningerne.

I den konkrete situation har regeringen benyttet sig af helt traditionelle midler. Diskontoen forhøjedes i februar fra 4 % til 5 %, og med vedtagelsen af budgettet i april foretoges en mindre stramning af statsfinanserne gennem en forhøjelse af afgifterne på tobak og spiritus. Det er regeringens håb, at dette vil være tilstrækkeligt til at sikre balancen, indtil valget er overstået.

22–8–1964

B. H.

[4]) J. C. Dow, *The Management of the British Economy 1945–60.* Camb. Univ. Press. 1964.

DEN ØKONOMISKE SITUATION I DANMARK

Den danske økonomi i 2. kvartal 1964

I de vurderinger af udviklingen i den danske økonomi, der blev fremsat ved årsskiftet, var det et gennemgående træk, at medens aktivitetsstigningen i årets første halvdel forventedes at blive forholdsvis begrænset, ville der i årets sidste halvdel indtræde en noget mere udtalt vækst og et heraf følgende pres på arbejdsmarkedet. De indtil nu fremkomne oplysninger om udviklingen i 2. kvartal tyder på, at dette omsving er indtruffet hurtigere end almindeligt ventet. For kvartalet som helhed har den gennemsnitlige ugentlige ledighed omfattet ca. 10.400 personer eller knapt 20 % færre end i 1962. I forhold til sidste år er ledigheden næsten halveret. Antallet af arbejdsløshedsforsikrede voksede i samme tidsrum med ca. 3 resp. ca. 1,5 % til ca. 780.000 personer. Ligesom i 1. kvartal skyldes faldet i den samlede ledighed hovedsagelig en stærk forbedring af beskæftigelsesfor-

TABEL 1

Den gennemsnitlige ledighed efter de ugentlige opgørelser.

1000 ledige

	Arbejdsmænd			Byggefag			Andre mænd			Kvinder			I alt		
	1962	1963	1964	1962	1963	1964	1962	1963	1964	1962	1963	1964	1962	1963	1964
1. kvartal	35,0	52,6	31,0	1,9	4,8	2,0	5,6	8,3	6,9	3,5	4,1	3,7	46,0	69,8	43,6
April ...	15,8	24,4	12,3	0,3	1,3	0,6	3,4	5,6	4,0	3,0	3,3	2,7	22,5	34,6	19,6
Maj	6,9	8,7	3,0	0,1	0,3	0,2	2,1	3,3	2,0	1,6	2,1	1,8	10,7	14,4	7,0
Juni	3,0	3,8	2,0	0,0	0,1	0,1	1,5	2,3	1,4	1,0	1,5	1,1	5,5	7,7	4,6
2. kvartal	8,6	12,3	5,8	0,1	0,6	0,3	2,3	3,7	2,5	1,9	2,3	1,9	12,9	18,9	10,4

holdene for arbejdsmændene, hvis ledighed reduceredes med ca. 33 % i forhold til 1962 og med ca. 53 % i forhold til sidste år. Oplysninger om antallet af ledige fordelt efter arbejdsløshedens art og varighed tyder på, at faldet i arbejdsløsheden alene vedrører de egentlige arbejdsløse, idet der hverken blandt de kortvarigt arbejdsløse eller blandt ældre arbejdere synes at være sket nogen meget udtalt ændring i beskæftigelsesforholdene sammenlignet med de nærmest foregående år.

Ikke mindst i byggesektoren har aktivitetsforøgelsen efterhånden ført til en mærkbar mangel på arbejdskraft, hvilket på ny har givet anledning

TABEL 2[1])

Byggevirksomheder i »Byer m. v.« 1. halvår.

1000 m²

		Påbegyndt	Fuldført	Igangværende ult. kvartalet
Beboelsesejend.	1962	1488	1128	3117
	1963	1026	1153	2859
	1964	1382	1259	3097
Erhvervsejend.	1962	892	764	1681
	1963	682	619	1760
	1964	883	781	1808
Ikke-erhvervsejend.[2]) ...	1962	216	182	805
	1963	122	137	722
	1964	236	139	828
I alt	1962	2596	2074	5603
	1963	1830	1909	5341
	1964	2501	2179	5733

1) Foreløbige tal.
2) Væsentligst institutionsbyggeri, f. eks. skoler og sygehuse.

til debat om mulighederne for at opnå en jævnere byggerytme over året og derigennem en bedre udnyttelse af byggekapaciteten (cf. nedenfor).

Som ventet har det påbegyndte etageareal i årets første kvartal ligget meget betydeligt over sidste års niveau. Forklaringen på den kraftige stigning er dels den langvarige frostperiode i begyndelsen af 1963, der i almindelighed betød en »forkortelse« af byggesæsonen, dels den førte byggepolitik, der indebar en stærk begrænsning af det offentlige (ikke-erhvervsmæssigt byggeri) og det regulerede byggeri, idet det var regeringens opfattelse, at de udskudte påbegyndelser i årets første måneder ville blive søgt gennemført, så snart vejrforholdene tillod det, hvilket ville indebære en betydelig risiko for en »overophedning« af byggevirksomheden.

Også i forhold til 1962 er der imidlertid tale om en ikke ringe stigning. For samlede påbegyndelser androg den ca. 16 %, for boligbyggeriet alene ca. 11 % og for erhvervsbyggeriet ca. 38 %. Derimod lå påbegyndelserne af ikke-erhvervsmæssigt byggeri ca. 8 % lavere end for to år siden.

Fuldførelserne lå i 1. kvartal i år på nogenlunde samme niveau som i 1962 og ca. 6 % højere end sidste år. Der er således sket en betydelig forøgelse i det samlede etageareal under opførelse, som ved udgangen af marts var på ca. 490.000 m² eller ca. 10 % større end i de to foregående år.

I løbet af 2. kvartal synes det stærke pres på byggekapaciteten dog at have aftaget lidt. Som følge af en betydelig forøgelse af det fuldførte byggeri – især for erhvervsbyggeriets vedkommende – blev det igangværende byggeri, trods en fortsat ret betydelig vækst i påbegyndelserne, re-

duceret noget. Ved udgangen af 1. halvår lå det dog et par procent højere end i 1962, og henved 8 % højere end sidste år.

Med henblik på en lempelse af det stramme arbejdsmarked – specielt inden for byggesektoren – har regeringen efter drøftelser med formandsskabet for Det Økonomiske Råd medio juni iværksat en række foranstaltninger: Man har således besluttet at udskyde ikke absolut nødvendige reparationer og al vedligeholdelsesarbejde vedr. statens bygninger til vintermånederne. Igangsættelse af nye offentlige byggearbejder udskydes fra den 1.9. til den 1.10., og nye offentlige anlægsarbejder fra den 15.9. til den 15.10. Landets kommuner er blevet anmodet om at henlægge reparations- og vedligeholdelsesarbejder til vinteren. Det er desuden besluttet at undlade genindkaldelser til forsvaret i år, ligesom man overvejer mulighederne for en hurtigere hjemsendelse af visse grupper af værnepligtige. Endelig har boligministeren og arbejdsministeren indledt forhandlinger med fagorganisationerne i byggesektoren om mulighederne for øget adgang til overarbejde.

Industriens beskæftigelse – målt ved antal arbejdstimer – har i år ligget overraskende lavt. For 1. kvartal viste det samlede beskæftigelsesindeks en nedgang på ca. 4 % sammenlignet med 1962 og på ca. 3 % sammenlignet med sidste år. Til trods herfor viser et af Statistisk Departement beregnet indeks for industriens produktion i 1. kvartal en stigning på ca. 12 % i forhold til sidste år og på ca. 13 % i forhold til 1962. Ved en vurdering af beskæftigelsesstigningen sammenholdt med produktionsforøgelsen må man tage i betragtning, at beskæftigelsesindekset er udarbejdet på grundlag af oplysninger om større industrivirksomheder, hvilket i de sidste år har medført en undervurdering af beskæftigelsesniveauet. På den anden side har der formentlig været tale om betydelige produktivitetsstigninger.

TABEL 3

Mængdeindeks for industriproduktionen 1. kvartal.

1961 gns. = 100

	1962	1963	1964
Nærings- og nydelsesmiddelind. ..	93	95	102
Tekstilind.	107	103	116
Fodtøjs- og beklædningsind.	105	97	106
Træ- og møbelind.	96	97	107
Papir- og grafisk ind.	102	108	112
Kemisk ind.	107	112	133
Sten-, ler- og glasind.	83	67	98
Jern- og metalind.	101	103	111
Transportmiddelind. excl. værftsind.	125	97	108
Anden ind.	106	104	128
I alt	100	99	111

TABEL 4

Industriens omsætning af egne varer 1. kvartal.

mill. kr.

	1962	1963	1964
Nærings- og nydelsesmiddelind.[1]) .	1051	1160	1254
Tekstilind.[1])	295	287	328
Fodtøjs- og beklædningsind.[1])	286	266	290
Træ- og møbelind.	231	236	263
Papir- og grafisk ind.	430	462	496
Kemisk ind.[1])	620	651	777
Sten-, ler- og glasind.	214	173	263
Jern- og metalind.[1])	1381	1404	1532
Transportmiddelind. excl. værftsind.	162	171	199
Anden ind.[1])	144	138	165
I alt[1])	4814	4899	5506

1) Omsætningstallene er korrigerede for de brancher, der ikke er medtaget ved beregningen af indekset for industriproduktionen.

Mere påfaldende er det, at den i sammenligning med sidste år stærke ekspansion har kunnet ske til næsten uændrede priser. Såvel totalt som for de enkelte industrier synes omsætningen af egne varer at være steget i omtrent samme tempo som produktionen. Man kan dog næppe på dette grundlag drage videregående slutninger om industriens konkurrenceevne fremover. Den ringe kapacitetsudnyttelse i de første måneder af 1963 har formentlig betydet et i forhold til produktionsomfanget relativt højt omkostningsniveau samtidig med, at den skærpede konkurrence på eksportmarkederne har vanskeliggjort prisforhøjelser på kortere sigt. Hertil kommer, at den stigning i de internationale råvarepriser, der satte ind sidste efterår, og som for en række varer synes at have nået sit højdepunkt i årets første måneder, først med nogen forsinkelse er slået igennem i det indenlandske prisniveau. I 1. kvartal var dette kun delvist tilfældet, og udviklingen i engrosprisindekset for importerede varer tyder på, at det ved udgangen af 1. halvår endnu ikke var sket i fuldt omfang.

Ved en vurdering af prisniveauets fremtidige udvikling må man desuden tage hensyn til de lønforhøjelser, der gennemførtes i marts måned, dels på grund af dyrtidsreguleringen dels i henhold til helhedsløsningens 2. trin. Tilsammen skønnes de nævnte forhøjelser at have medført en stigning i lønniveauet på 5–6 %. Der blev ikke med juli-pristallet udløst nogen dyrtidsregulering, hvorfor lønstigningerne i det kommende halve år vil være begrænset til lønglidningen. På baggrund af de generelle løntillæg fra marts kunne man formode, at denne måtte blive af beskedent omfang, men med det nuværende stramme arbejdsmarked hviler en forventning herom på et noget usikkert grundlag.

TABEL 5

Reguleringspristallet.

januar 1963 = 100

	april 1963	juli 1963	okt. 1963	jan. 1964	april 1964	juli 1964
Fødevarer	103,2	100,7	101,7	102,5	104,3	106,1
Klæder, fodtøj, vask	100,7	100,4	100,5	100,9	101,8	102,2
Brændsel, belysning	101,8	102,0	103,1	104,7	107,6	108,2
Anskaf. og vedligehold. af varige forbrugsv.	101,7	101,3	101,3	101,2	101,9	102,1
Spiritus, tobæk, fortæring ude	100,2	100,4	100,8	101,1	102,3	104,1
Transport	100,4	101,8	101,6	102,8	103,8	104,3
Forsk. varer og tjenester	101,2	102,2	102,7	104,3	106,9	107,6
Varer og tjenester i alt	101,9	101,0	101,6	102,5	104,1	105,2
Bolig	100,0	100,0	100,0	104,4	104,4	104,4
I alt	101,6	100,9	101,4	102,8	104,2	105,1

Som nævnt synes den kraftige stigning i de internationale råvarepriser ved midten af foråret at være blevet afløst af en stabilisering – dog viser priserne på enkelte varer – bl. a. visse metaller – en fortsat, om end afsvækket, vækst. Engrosprisindekset for danske varer viser en stigning gennem 1. halvår på ca. 3 %. Såvel disse oplysninger som udviklingen i reguleringspristallet og i forbrugerprisindekset tyder på, at stigningen har været koncentreret omkring relativt få varer. Lønforhøjelserne i marts synes at være registreret allerede i reguleringspristallet for april, og siden da har prisudviklingen for industrielle færdigvarer været forholdsvis rolig. Derimod er priserne på fødevarer, navnlig animalske fødevarer, samt på forskellige tjenesteydelser steget ret kraftigt. Af den samlede stigning i reguleringspristallet i 1. halvår på ca. 2,3 % vedrører ca. 1,6 % disse to grupper.

Detailomsætningen ligger fortsat meget højt sammenlignet med de to foregående år, men den betydelige mængdemæssige stigning, der prægede årets første måneder, synes at være aftaget.

Som følge af den meget høje og stigende aktivitet i den danske økonomi er også importen steget stærkt. I 1. kvartal lå den samlede vareimport omkring 20 % højere end i de to foregående år, og i 2. kvartal synes væksten nærmest at være blevet forstærket. Det gælder især råvareimporten og i de seneste måneder tillige importen af maskiner og instrumenter. For en del hænger dette sammen med lagerbevægelserne i årets første kvartal. Oplysninger om råvarelagrene ved kvartalets udgang viste således en stigning i forhold til 1963 på ca. 11 %, og medens lagrene i 1. kvartal sidste år reduceredes med ca. 12 %, var der i år kun tale om en nedgang på ca. 5 %. Den tilsvarende opgørelse i 1962 viste ult. 1. kvartal en stigning i forhold til det foregående år på ca. 15 % og en sæsonmæssig nedgang i

TABEL 6

Detailomsætningsindeks 1. halvår.

1961 gns. = 100

		Januar-februar	Marts-april	Maj-juni
Nærings- og nydelsesmidler	1962	94	108	113
	1963	105	118	124
	1964	117	125	130
Beklædning m. v.	1962	89	93	118
	1963	96	92	116
	1964	107	99	124
Andre forbrugsvarer	1962	92	104	112
	1963	92	102	108
	1964	107	108	116
I alt detailhandel	1962	93	104	114
	1963	101	110	119
	1964	113	117	127

TABEL 7

Vareimporten i 1. halvår.

mill. kr.

	1962	1963	1964
Råstoffer til landbrug	679	571	743
Råstoffer til industri	1544	1489	1876
Brændsel	842	934	1055
Forarbejdede varer	3572	3670	4639
Nærings- og nydelsesmidler	393	460	575
I alt	7030	7124	8888

løbet af kvartalet på ca. 5 %. Selv om lagerforøgelsen i år formentlig i et vist omfang har karakter af fremskyndede indkøb i forventning om en senere prisstigning, kan den næppe siges at være ekstraordinær, men må snarere tages som udtryk for en justering af beholdningerne til et forventet højere aktivitetsniveau. Importen af råvarer er da også fortsat i 2. kvartal i nogenlunde uændret omfang, og denne synes ikke at være aftaget specielt for de varer, af hvilke lagerbeholdningerne var steget særlig stærkt.

TABEL 8

Procentvis ændring i vareimporten.

	1. halvår 1962–63	3. kvt. 1962–63	4. kvt. 1962–63	1. kvt. 1963–64	2. kvt. 1963–64
Råstoffer til landbrug	– 16	– 36	26	38	22
Råstoffer til industri	– 4	2	–	30	23
Brændsel	11	– 4	8	20	5
Forarbejdede varer	3	– 4	– 1	19	33
Nærings- og nydelsesmidler	18	– 6	23	25	24
I alt	1	– 6	3	23	26

TABEL 9

Vareeksporten i 1. halvår.

mill. kr.

	1963	1964
Landbrugsvarer	3100	3225
Fiskeprodukter	244	275
Nærings- og nydelsesmidler	107	162
Olie- oliekager m. v.	145	158
Medicinalvarer	84	106
Andre kemiske produkter	209	243
Maskiner, instrumenter	1058	1107
Møbler	86	122
Andre trævarer	79	98
Tekstil og beklædning	219	288
Transportmidler	389	203
Metalvarer	184	225
Andre varer	362	510
I alt	6266	6722

Eksporten ligger fortsat højt. I alt androg den samlede eksport i 1. halvår ca. 6720 mill. kr. – en stigning i forhold til 1963 på ca. 7 %. Forøgelsen vedrører næsten udelukkende industrieksporten. der steg med godt en halv snes procent. medens landbrugseksporten næsten var uændret.

Som det var tilfældet i 1. kvartal, dækker den samlede stigning i industrieksporten også i de seneste måneder over betydelige forskelle mellem de enkelte varegrupper. Medens der for de fleste varer er tale om en meget betydelig vækst – for kemiske produkter samt jern- og metalvarer ca. 25 %, for tekstilvarer m. v. ca. 30 % og for møbler ca. 40 % – er maskineksporten, der i 1963 steg meget stærkt, fortsat stagnerende. Det markante omsving i eksportudviklingen for denne branche kan kun i begrænset omfang forklares ved stigende omkostninger og forringet konkurrenceevne. Snarere synes forholdet at være det, at den kraftigt voksende indenlandske efterspørgsel efter såvel forbrugs- som investeringsvarer nu beslaglægger en større del af den samlede produktionskapacitet, således at en række eksportordrer, der er indgået i begyndelsen af året, endnu ikke har kunnet effektueres. En af Statistisk Departement offentliggjort undersøgelse[1]) over investeringsplanerne i større industrivirksomheder – omfattende ca. 3/4 af arbejdsstyrken – viser således, at investeringerne i 1964 skønnes at blive i alt ca. 10 % højere end sidste år. For tekstilindustrien og sten-, ler- og glasindustrien forventes dog en stigning på ca. 30 %. Omvendt skulle der blive tale om et nogenlunde uændret investeringsniveau for træ- og møbelindustrien og den kemiske industri. Det samtidigt offentliggjorte konjunkturbarometer tyder ligeledes på en fortsat vækst i produktion og beskæfti-

[1]) Statistiske Efterretninger nr. 29, 1964.

gelse for de fleste industrigrene. Man må endelig tage i betragtning, at der i sammenligning med sidste år er sket en ændring i industiexportens geografiske fordeling. Medens der i samhandelen med de vesteuropæiske lande er tale om en betydelig stigning – godt 120 mill. kr. – er exporten til Østeuropa (U. S. S. R. og Polen) faldet med ca. 85 mill. kr. Også for værfternes vedkommende synes den forholdsvis ringe eksport at måtte forklares ved forsinkede leverancer. Som nævnt i forrige nr. af »Økonomi og politik« regner man med, at den samlede eksport af skibe i år vil blive af nogenlunde samme omfang som sidste år.

TABEL 10

Procentvis ændring i industrieksporten for visse hovedvaregrupper.

	1. halvår 1962–63	3. kvt. 1962–63	4. kvt. 1962–63	1. kvt. 1963–64	2. kvt. 1963–64
Olie, oliekager m. v.	4	14	15	24	÷5
Medicinalvarer	÷1	5	18	29	23
Andre kemiske produkter	24	32	13	19	26
Maskiner, instrumenter	22	7	–	2	7
Møbler	15	28	5	39	44
Andre trævarer	15	24	9	36	15
Tekstil og beklædning	21	24	12	30	33
Metalvarer	22	19	19	25	20
Transportmidler	110	229	÷40	÷29	÷58

Landbrugsproduktionen har i 1964 for de fleste varer været stagnerende eller faldende, men som følge af høje priser har der været tale om relativt betydelige stigninger i produktionsværdien. I årets første 5 måneder lå den samlede produktion ca. 3 % lavere end sidste år, medens produktionsværdien viste en stigning på ca. 11 %. Der var dog tale om betydelige forskelle mellem de enkelte varer. Særligt udtalt var de modsat rettede pris- og mængdebevægelser for okse- og kalvekød, hvor produktionsværdien trods en nedgang i mængderne på ca. 30% steg med ca. 4%. Kun for ægpro-

TABEL 11

Eksporten af landbrugsvarer i 1. halvår.

mill. kr.

	1963	1964
Svin, bacon, flæsk	807	988
Hornkvæg, okse- og kalvekød	503	477
Smør	342	341
Ost	176	186
Æg	101	48
Slagtet fjerkræ	120	124
Andre varer incl. konserves	1051	1061
I alt	3100	3225

duktionen var prisvirkningen dominerende, således at en nedgang i produktionen på et par procent medførte et fald i værdien på godt en halv snes procent. I hovedtræk har dette mønster også haft gyldighed for landbrugseksporten. I alt var der tale om en stigning i eksportværdien på et par procent.

For svinekød og flæsk har de gunstige afsætningspriser muliggjort en stigning i eksportprovenuet på ca. 25 %, medens de udførte mængder kun er steget med ca. 5 % i forhold til sidste år. Sammenlignet med årets første måneder har der ganske vist været tale om et fald i eksportpriserne, men disse synes fra omkring marts at være blevet stabiliseret på et niveau, der ligger godt en halv snes procent højere end sidste år. For levende kvæg samt okse- og kalvekød har eksportpriserne været stigende gennem 1964 og lå ved udgangen af maj ca. 50 % højere end sidste år. Takket være denne betydelige prisstigning har indtjeningen kunnet opretholdes på omtrent samme niveau som sidste år trods en betydelig nedgang i de udførte mængder – for levende kvæg på knap 20% og for kødeksporten på knapt 45%. Når de gunstige prisforhold ikke har medført en større mængdemæssig ekspansion, skyldes det dels, at den meget store eksport sidste år skete på grundlag af en vis besætningsreduktion, som nu søges udlignet. Hertil kommer, at de stigende priser rummer et selvstændigt element til en besætningsforøgelse. Smøreksporten har m.h.t. såvel mængder som priser ligget på samme niveau som sidste år. Også her synes eksportpriserne at ligge ret stabilt fremover. For ægeksporten er afsætningsvilkårene fortsat dårlige. Ved udgangen af 1. halvår var priserne knapt 20 % lavere end sidste år. Som følge heraf viser eksportprovenuet en nedgang på godt 50 % mod en nedgang på ca. 25 % i de udførte mængder.

TABEL 12

Procentvis ændring i landbrugseksporten for visse hovedvaregrupper.

	1. halvår 1962–63	3. kvt. 1962–63	4. kvt. 1962–63	1. kvt. 1963–64	2. kvt. 1963–64
Svin, bacon, flæsk	÷1	23	30	26	19
Hornkvæg, okse- og kalvekød	22	19	51	2	÷12
Smør	10	4	÷1	÷2	1
Ost	11	4	÷3	9	2
Æg	5	÷19	÷30	÷55	÷47
Slagtet fjerkræ	÷3	÷5	÷9	÷2	8

Den kraftigt stigende import og den for betydende erhvervsgrene stagnerende eksport har tilsammen betydet, at merimporten sammenlignet med sidste år er steget meget stærkt. I 1. kvartal androg den i alt ca. 812 mill. kr. og i 2. kvartal ca. 1355 mill. kr. mod ca. 387 mill. kr. resp. ca. 472 mill. kr. i 1963. Denne betydelige ændring i handelsbalancen har imidler-

tid ikke afspejlet sig i en tilsvarende forringelse af valutastillingen. I alt forbedredes valutastillingen i 1. kvartal i år med ca. 170 mill. kr. og i 2. kvartal med ca. 85 mill. kr. I samme tidsrum indgik som provenu af offentlige lån i udlandet ca. 180 mill. kr. resp. ca. 480 mill. kr. Af sidstnævnte beløb indestod ved kvartalets udgang ca. 90 mill. kr. i nationalbanken. I juli måned steg nationalbankens og de private bankers nettovalutabeholdning med yderligere 190 mill. kr., hvoraf 160 mill. kr. vedrørte langfristede offentlige lån (K. T. A. S. og I/S Midtkraft).

TABEL 13

Nettovalutabeholdningen i 1. halvår.

mill. kr.

	Beholdning ult. juni	Ændringer i løbet af 1. halvår Offt. udl. lån	Andet	I alt
Nationalbanken	3014	..	..	271
Private banker	÷395	..	..	÷15
I alt 1964	2619	722	÷466	256
I alt 1963	1433	825	÷60	765
I alt 1962	1048	337	÷503	÷166

Selv med forbehold over for nettovalutaindtjeningen vedr. turister m. v. er der næppe tvivl om, at der i den forløbne del af året er sket en meget betydelig privat gældsstiftelse i udlandet. Denne har tillige begrænset virkningen på den indenlandske likviditet af underskuddet på handelsbalancen.

Under indtryk af den kraftige forringelse af valutastillingen gennem 1. halvår forhøjede nationalbanken den 11. juni diskontoen med 1 %, således at den nu er 6,5 % eller det samme som før nedsættelsen sidste sommer. I begyndelsen af august måned blev dette indgreb fulgt op af en yderligere begrænsning i likviditeten, idet det bestemtes, at de private banker fremover – bortset fra visse særlige låneformer – kun kan rediskontere veksler eller belåne værdipapirer hos nationalbanken inden for en ramme, der for hvert kvartal svarer til en låntagning i indtil 20 dage (for oktober kvartal dog 30 dage) af en fjerdedel af vedkommende banks egenkapital. Da bankernes egenkapital under eet formentlig udgør omkring 2,3–2,4 mldr. kr. skulle dette indebære, at lånemulighederne begrænses til omkring 600 mill. kr. Til sammenligning kan anføres, at nationalbankens udlån på de nævnte værdipapirer, væsentligst vedrørende de private banker, ved udgangen af årets to første kvartaler udgjorde ca. 190 resp. ca. 345 mill. kr. Bortset fra det selektive element i kreditbegrænsningen synes der således også generelt at være tale om en stramning af likviditeten.

LANDBRUGETS STRUKTURPROBLEMER

I en redegørelse til regeringen[1]) – afgivet i maj i år – har formandsskabet for Det økonomiske Råd fremdraget nogle hovedproblemer vedrørende det danske landbrugs struktur.

Om baggrunden for landbrugets nuværende stilling hedder det i redegørelsen, at der i årene efter den 2. verdenskrig i de vestlige lande er sket betydelige forbedringer i produktiviteten inden for alle grene af landbrugsproduktionen. De forøgede produktionsmuligheder er imidlertid ikke blevet fulgt af en tilsvarende stigning i forbruget af landbrugsprodukter. Dette har medført afsætningsvanskeligheder, faldende priser og stagnation i landbrugets indtjening. En »normalisering« af denne situation, hvorved der atter skabes en sådan balance mellem priser og omkostninger, at landbrugets indtjening bringes på højde med de øvrige erhvervs, må først og fremmest indebære en betydelig reduktion af landbrugets arbejdskraft. En sådan finder også faktisk sted i betydeligt omfang i de fleste lande, men dog i et langsommere tempo end markedsforholdene tilsiger, fordi man gennem forskellige former for landbrugsbeskyttelse søger at opretholde landbrugets indkomster på et højere niveau end svarende til erhvervets indtjeningsmuligheder på et frit marked. Problemstillingen har gyldighed for alle vestlige lande, men for dansk landbrug forstærkes vanskelighederne, fordi erhvervets produktion traditionelt er tilrettelagt med henblik på en betydelig eksport.

TABEL 1

Landbrugets produktion og eksport af visse varer.

		1000 tons			
		1960	1961	1962	1963
Smør:	Produktion	167	171	167	149
	Eksport	118	120	115	103
Ost:	Produktion	113	122	114	122
	Eksport	75	77	80	77
Okse- og kalvekød:	Produktion	254	251	277	294
	Eksport	174	162	178	210
Svinekød og flæsk:	Produktion	651	670	682	695
	Eksport	456	476	496	519
Fjerkrækød:	Produktion	56	77	84	77
	Eksport	39	58	59	62
Æg:	Produktion	138	127	113	109
	Eksport	87	71	55	42

Kilde: Statistiske Efterretninger nr. 11 1964.

[1]) Strukturproblemer i dansk landbrug. En redegørelse til regeringen med særlig henblik på udformningen af en langsigtet landbrugspolitik. Maj 1964.

Behovet for en tilpasning af dansk landbrugs struktur til de ændrede vilkår vil efter formandsskabets opfattelse være bestemt af

(1) de fremtidige afsætningsforhold i udlandet
(2) den produktionstekniske udvikling
(3) afvandringen (rekrutteringsmulighederne).

(1) En vurdering af eksportmulighederne for dansk landbrug er såvel på kort som på langt sigt behæftet med en betydelig usikkerhed. Denne gælder ikke så meget udviklingen i forbruget som udviklingen i den indenlandske produktion i de traditionelle importlande. Generelt må man også fremover forvente, at stigningstakten i efterspørgselen efter landbrugsvarer vil være væsentligt langsommere end for industrielle varer og tjenesteydelser, dog med nogen forskel de enkelte varer imellem. Det er således den almindelige vurdering, at efterspørgselsforholdene for okse-, kalve- og fjerkrækød vil tegne sig noget gunstigere end for smør og flæsk, ligesom man må forvente, at efterspørgselen efter konserves og andre mere bearbejdede landbrugsvarer vil stige hurtigere end efterspørgselen efter de traditionelle produkter.

Derimod er det vanskeligt at bedømme udviklingen i den indenlandske produktion – og dermed selvforsyningsgraden – på de vigtigste eksportmarkeder. Det engelske marked, der hidtil har været frit, synes nu i højere grad at blive præget af markedsordninger, hvorved priserne stabiliseres gennem begrænsninger i de mængdemæssige tilførsler.

For fællesmarkedets vedkommende udgør de danske leverancer kun en beskeden del af det samlede forbrug inden for området. I forbindelse med den eksisterende markedsregulering, der på én gang stimulerer produktionen og hæmmer forbruget, betyder dette, at selv mindre udsving i forholdet mellem fællesmarkedets forbrug og produktion kan medføre betydelige ændringer i afsætningsmulighederne for den danske landbrugseksport.

På lidt længere sigt vil produktionsudviklingen inden for dansk landbrugs traditionelle aftagerlande efter formandsskabets opfattelse afhænge af især to faktorer: På den ene side de fremdeles betydelige muligheder for en øget produktivitet og på den anden side tempoet i afvandringen fra landbrugserhvervene. Der består den sammenhæng mellem dem, at tempoet i afvandringen af arbejdskraft vil være afgørende for, i hvilket omfang en forøget produktivitet vil resultere i en forøget produktion. Også her må man regne med en noget forskellig udvikling for de forskellige varer. Kvæghold et – især malkekvæghold et – er stærkt arbejdskrævende, hvorfor produktionen af kød og mælk vil være ret følsom over for afvandringen af arbejdskraft. Derimod antages det, at produktionen af flæsk, æg og fjerkrækød forholdsvis let lader sig »industrialisere«. Bortset fra en konstatering af, at tempoet i afvandringen fra landbrugserhvervet vil afhænge af indtje-

ningsmulighederne i landbruget på den ene side og i byerhvervene på den anden, giver redegørelsen ingen nærmere analyse af denne problemstilling.

Til de mange usikkerhedsmomenter ved en vurdering af de fremtidige muligheder for dansk landbrugseksport knytter sig endelig det stadigt åbne spørgsmål om Danmarks stilling inden for de europæiske markedsdannelser. Efter formandsskabets opfattelse må man her anlægge en forsigtig vurdering. »Ved en fortsættelse af den prispolitik, som nu føres i fællesmarkedslandene kan man dog ikke se bort fra, at det på nogle områder kan blive nødvendigt at gennemføre en produktionsregulering, således at det er tvivlsomt, om dansk landbrug selv i et udvidet fællesmarked får mulighed for fuldt ud at udnytte sin konkurrenceevne på kvalitet og pris.«

(2) Dansk landbrug har traditionelt været karakteriseret ved et stort antal selvstændige – for størstedelen ret små – brug. I årene siden 2. verdenskrig synes denne ejendomsstruktur imidlertid langsomt at blive ændret, dels ved samdrift af flere ejendomme[2]), dels ved egentlig nedlæggelse af nogle brug og dels ved, at ejerne af et betydeligt antal mindre brug nu kun driver disse som deltidsarbejde. Udviklingen kan illustreres ved nedenstående tabel.

TABEL 2

Antal landbrugsejendomme 1950–63.

Areal i ha	1950	1960	1963	Pct.vis ændring 1950–60	Pct.vis ændring 1960–63
Under 5	42.922	37.140	27.283	÷13,5	÷26,6
5–10	55.165	54.346	49.128	÷1,5	÷9,6
10–15	32.554	32.671	33.068	+0,3	+1,2
15–30	49.465	48.482	49.390	÷2,0	+1,9
30–60	21.401	19.622	20.458	÷8,3	+4,3
60–120	3.390	2.948	3.167	÷13,0	+7,4
120 og derover	938	867	899	÷7,6	+3,7
I alt	205.835	196.076	183.393	÷4,8	÷6,5

Kilde: Statistisk Arbog 1951 og 1961 samt Statistiske Efterretninger nr. 19 1964.

Medens udstykningen i den første del af perioden havde et betydeligt omfang, og samdrift kun var tilladt i begrænset omfang, er udstykningen i de seneste år næsten ophørt, og siden 1962 er der sket en væsentlig lempelse i samdriftsreglerne[2]).

Selv om en ændring i ejendomsforholdene således er i gang, »har den

[2]) Fra juni 1962 er det tilladt at nedlægge ejendomme på under 5 ha af den bedste jord, dersom jorden sammenlægges med ejendomme, der herved ikke kommer op over 12 ha af bedste jord. Sammenlægninger herudover kræver landbrugsministeriets tilladelse. Nedlægning af statshusmandsbrug kræver dog altid tilladelse. Fra januar 1963 blev der åbnet adgang til samdrift af 2 ejendomme i indtil 8 år. Til fortsat samdrift kræves landbrugsministeriets tilladelse.

tekniske udvikling hidtil i det store og hele ladet landbrugets ejendomsstruktur upåvirket, idet rationaliseringen inden for landbruget helt overvejende har haft karakter af en rationalisering af arbejdet i de enkelte bedrifter. Med de voksende investeringskrav ... bliver en rimelig udnyttelsesgrad for investeringer i materiel og bygninger imidlertid af stedse større betydning for de økonomiske resultater, der kan opnås. Da samtidig både den maskintekniske og den bygningstekniske udvikling går i retning af voksende enheder, vil mulighederne for en fortsat nedbringelse af produktionsomkostningerne gennem rationalisering og mekanisering inden for det enkelte brug blive afhængige af, at der skabes forudsætninger for den nødvendige forøgelse af den enkelte bedrifts omsætning. Hvis landbruget som helhed kun har begrænsede muligheder for at udvide sin afsætning, må en sådan størrelsesrationalisering føre til en kraftigere reduktion af det samlede antal landbrugsbedrifter end ellers påkrævet.« Hovedformålet med en strukturrationalisering må efter formandsskabets opfattelse derfor være at muliggøre en øget omsætning pr. bedrift og pr. beskæftiget. Det anføres i denne forbindelse, at medens den gennemsnitlige omsætning pr. ejendom i de seneste år har været 40.000–50.000 kr., tyder en svensk undersøgelse på, at en mindsteomsætning på 100–150.000 svenske kr. er en forudsætning for rentabel drift, hvis arbejdskraften skal aflønnes på linie med byerhvervene og den investerede kapital opgøres til genanskaffelsespriser. Redegørelsen behandler ikke dette spørgsmål nærmere i relation til dansk landbrug, men de foreliggende oplysninger om bruttoudbyttet (omsætningen) pr. ha for brug af forskellig størrelse (cf. tabel 3) lader formode, at kun omkring en femtedel af de nu eksisterende brug i 1962–63 havde en omsætning på over 100.000 kr. Hvis derfor de svenske »måltal« har gyldighed også for Danmark, vil en strukturrationalisering indebære en meget betydelig forøgelse af den gennemsnitlige ejendomsstørrelse, fra omkring 10–15 ha til 30–40 ha.

Undersøgelsen af de enkelte produktionsgrene viser iflg. redegørelsen, at nettoudbyttet for malkekvægholdet er stigende indtil en besætningsstørrelse på ca. 40 køer. Tilsvarende – endnu ikke afsluttede undersøgelser – over flæske- og fjerkræproduktionen tyder på, at stordriftsfordelene her er endnu mere udtalte end for koholdet. Endelig antages markbruget at være det område, hvor stordriftsfordelene gør sig stærkest gældende. For alle produktionsgrene er der således stordriftsfordele til stede, men der synes på den anden side ikke at være udtalte fordele ved produktion i en meget stor målestok. Selv en meget omfattende lempelse af de nugældende regler for samdrift og nedlæggelse af brug vil derfor næppe medføre godsdannelse i større omfang.

Nu er ejendomsstørrelsen kun én side af strukturproblemet, og dens anvendelighed som målestok for en rationalisering har kun mening, hvis

TABEL 3

Omsætning, omkostninger og indtjening i landbruget 1962–63.

	u. 10 ha	10–20 ha	20–30 ha	30–50 ha	50–100 ha	100 ha og derover
I. Bruttoudbytte						
Planteavl	232	314	472	587	715	1129
Husdyrhold	4093	3141	2556	2155	1821	1219
Andre indtægter	135	84	65	54	48	62
I alt	4460	3540	3093	2796	2584	2410
Udlodning fra kornudlign.fond og rationaliseringsfonden	267	146	82	69	64	65
I alt	4727	3686	3175	2865	2648	2475
II. Driftsomkostninger						
Fremmed arbejdskraft	56	214	355	440	513	597
Vareforbrug	1859	1370	1110	997	929	814
Vedligehold. og afskrivning	582	529	495	447	420	417
Andre omk.	252	200	174	147	136	133
I alt excl. ejd.skatter	2749	2312	2130	2027	1985	1904
Ejendomsskt.	98	101	113	105	96	113
I alt	2847	2413	2243	2132	2081	2017
III. Nettoindtægt af den gældfri ejendom (I÷II)	1880	1272	928	729	554	401
IV. Forrentning af investeret kapital med 5 % p. a.	429	336	314	289	259	244
V. Familiens opnåede arbejdsfortjeneste	1451	936	614	440	295	157
VI. Familiens arbejdsfortjeneste excl. fondsudlodn. og ejendomsskatter	1282	892	649	480	340	262
VII. Beregnede lønudgifter for familiens arbejde	1673	1074	742	554	368	183

produktionens sammensætning i øvrigt er nogenlunde ens for samtlige brug. Dette er vel næppe tilfældet i dag og vil langt mindre være det, såfremt den hidtidige alsidige driftsform opgives til fordel for en langt mere specialiseret produktion. En sådan ændring er allerede sket i beskedent omfang, og trods den større økonomiske risiko, der følger med en specialiseret drift, er det formandsskabets opfattelse, at denne linie bør videreføres. Som et passende mål for bedriftsstørrelsen i landbruget har man derfor som nævnt valgt ejendommens omsætning.

(3) Mellem afvandringsproblemet og den produktionstekniske udvikling består en vekselvirkning. Den relative fordyrelse af arbejdskraft i forhold til andre produktionsfaktorer har og forventes fremover at ville gøre en substitution af arbejdskraft til fordel for maskiner og redskaber rentabel – og, såfremt en efterslæbning af indkomstudviklingen i landbruget skal undgås – nødvendig. Dette indebærer som nævnt ovenfor en tilpasning af landbruget i retning af større bedriftsenheder.

På den anden side har afvandringen fra landbruget i de seneste år taget et sådant omfang, at rekrutteringen af afløsere til det nuværende antal brug i løbet af få år må blive et selvstændigt problem, hvis løsning nødvendiggør en strukturtilpasning af den føromtalte art. Fra 1950 til 1960 er antallet af medhjælpere i landbruget faldet fra ca. 214.000 til ca. 128.000, og frem til 1963 er antallet yderligere formindsket til ca. 87.000 personer.

TABEL 4

Landbrugets arbejdskraft.

(1000 personer)

Juli-tællingerne

		1950	1960	1963
Fast medhjælp:				
Børn og slægtninge:	Mænd	42.9	28.5	22.1
	Kvinder ...	26.9	11.7	7.2
	I alt	69.8	40.2	29.3
Fremmed medhjælp uden egen husstand:	Mænd	73.9	50.0	30.4
	Kvinder ...	29.6	15.0	7.2
	I alt	103.5	65.0	37.6
Fremmed medhjælp med egen husstand:	Mænd	17.7	14.4	13.3
	Kvinder ...	5.3	2.3	1.2
	I alt	23.0	16.7	14.5
I alt fremmed medhjælp		126.5	81.7	52.1
I alt fast medhjælp		196.3	121.9	81.4
Løs medhjælp		17.9	6.4	5.3
I alt medhjælp		214.2	128.3	86.7

Kilde: Statistisk Årbog.

En tilsvarende udvikling – om end mindre dramatisk – gælder for de selvstændige landbrugere. Fra 1950 til 1960 formindskedes disses antal med ca. 9000 til ca. 183.000 personer. Som det fremgår af nedenstående oversigt, har rekrutteringen af unge landmænd i perioden ikke kunnet opveje afvandringen, således at aldersfordelingen er blevet ændret mærkbart i retning af et øget antal ældre selvstændige. Til belysning af generationsproblemet nævnes i redegørelsen, at yderpunkterne i beregningerne over re-

krutteringsgrundlaget ligger på ca. 2000 og ca. 3500. Ved en gennemsnitlig brugertid på 35 år giver dette grundlag for driften af 70.000 resp. 120.000 brug. I beregningerne er der regnet med en stabilisering af medhjælperantallet på det nuværende niveau.

TABEL 5

Antal selvstændige landbrugere 1950–60.

Alder	Antal 1950	Antal 1960	Pct.vis ændring
Under 34 år	30.472	26.154	÷13,5
35–44 år	50.975	40.666	÷20,4
45–54 år	52.718	50.839	÷3,6
55 år og derover	57.841	65.129	+12,6
I alt	192.006	182.788	÷4,8

Kilde: Statistiske Efterretninger nr. 8 1964.

Medens usikkerhedsmomenterne, der knytter sig til en vurdering af de fremtidige muligheder for dansk landbrugseksport, efter formandsskabets opfattelse er så betydelige, at der ikke kan drages nogen entydig konklusion, vil den produktionstekniske udvikling og afvandringen i sig selv motivere en strukturtilpasning af det danske landbrug. Der kan imidlertid ikke »peges på nogen bestemt arealstørrelse eller en bestemt driftsform som den mest hensigtsmæssige under de fremtidige produktions- og afsætningsforhold. ... Der er ... ikke tvivl om, at der må ske en forøgelse af den gennemsnitlige arealstørrelse, ligesom der må finde en forøgelse sted af den typiske besætningsstørrelse og som hovedregel tillige en forenkling af driftsformen på den enkelte bedrift.«

I et særligt kapitel omtales de nugældende regler for erhvervelse, samdrift og nedlæggelse af landbrugsejendomme. Gennemgangen konkluderer, at mulighederne for en fri strukturtilpasning, bortset fra samdrift, er ret begrænsede, og at »en så vidtgående dispensationspraksis, som vil være nødvendig for at muliggøre sammenlægningen op gennem alle brugsstørrelser, reelt vil være ensbetydende med en ændring af formålet i den gældende lovgivning. ... En liberalisering af jordpolitikken kan ... i praksis kun gennemføres ved en yderligere lempelse af bestemmelserne om nedlægning og sammenlægning i loven om landbrugsejendomme.« Eventuelle politisk uønskede virkninger i retning af godsdannelser – der som nævnt ikke synes at kunne motiveres ud fra driftsøkonomiske hensyn – vil kunne imødegås ved en udvidelse af de nugældende regler om statens forkøbsret til landbrugsejendomme. Det er formandsskabets opfattelse, at finansieringsproblemer inden for landbruget vil lettes, såfremt det tillades aktieselskaber m. fl. at drive landbrugsvirksomhed, og at en sådan ændring i de gældende regler også bortset herfra er ønskelig.

Om de eksisterende landbrugsordninger hedder det i redegørelsen, at »Selv om støtteforanstaltningerne ikke måtte have virket afsvækkende på strukturtilpasningen, vil der dog kunne rettes den indvending mod tilskudsordningernes udformning – som også mod anvendelsen af provenuet af hjemmemarkedsordningerne – at der ikke positivt sigtes mod fremme af såvel strukturrationalisering som rationalisering af den enkelte bedrift.«

Medens man ikke har kunnet påvise uheldige virkninger på produktionen som følge af hjemmemarkedsordninger for animalske produkter, er disse klart indtruffet som følge af brødkornsordningen. Fra 1958, hvor ordningen blev indført, til 1962 er brødkornsarealerne blevet udvidet med ca. 60% og produktionen fordoblet, således at der uanset indmalingspligten er fremkommet et overskud, der med betydeligt tab for statskassen har måttet afsættes fortrinsvis som foderkorn til landmændene. Udbetalingerne fra landbrugets rationaliseringsfond – ejendomstilskud, tilskud efter koantal og tilskud til nedsættelse af priserne på kunstgødning – vurderes ikke nærmere, men det anføres, at udbetalingskriterierne er valgt mere af bekvemmelighedshensyn end ud fra overvejelser over deres økonomiske virkninger.

I et appendix behandles landbrugserhvervets nettovalutaindtjening. Det understreges, at et erhvervs nettovalutaindtjening ikke på længere sigt kan tillægges en sådan betydning, at det bør indgå i overvejelserne over ønskeligheden af en strukturrationalisering. Det afgørende i en samfundsøkonomisk rentabilitetskalkyle er ikke nettovalutaindtjeningen, men derimod aflønningen af de i erhvervet beskæftigede. Det påpeges desuden, at man ved en sammenligning mellem forskellige erhverv på den ene side må tage hensyn til såvel den direkte import som til importindholdet i de her i landet videreforarbejdede varer, der anvendes i det pågældende erhverv. Af denne direkte og indirekte import skal man ved opgørelsen af nettovalutaindtjeningen på den anden side kun medregne den andel, der vedrører eksporten.

TABEL 6

Nettovalutaindtjening i forskellige erhverv 1953 og 1958.

	Export	Direkte og indirekte råvare-importindhold i exporten		Nettovaluta-indtjening
1953	mill. kr.	mill. kr.	pct.	mill. kr.
Landbrug	3608	451	12,5	3157
Industri	2163	554	25,6	1609
Øvrige erhverv	2237	346	15,5	1891
I alt	8008	1351	16,9	6657
1958				
Landbrug	3524	564	16,0	2960
Industri	4292	1082	25,2	3210
Øvrige erhverv	3751	568	15,1	3183
I alt	11567	2214	19,1	9353

Som indledningsvis nævnt er redegørelsen udarbejdet »med særligt henblik på udformningen af langsigtet landbrugspolitik.« I relation til dette konkrete formål forekommer redegørelsen at være holdt i ret generelle vendinger. Den fremhæver ønskeligheden af mere liberale regler for erhvervelse, sammenlægning og nedlægning af landbrugsejendomme, af øget støtte til mejerirationalisering, til uddannelse og forskning samt til finansiering af strukturforbedringer, men der synes i højere grad at være tale om en opregning af problemstillinger og handlingsmuligheder end om en egentlig analyse af deres indbyrdes betydning og sandsynlige konsekvenser. Det fremgår således ikke, om en delvis løsning af de opregnede problemstillinger – eller »isoleret« løsning af visse problemer – må forekomme hensigtsmæssig i relation til den almindelige målsætning: at bringe landbrugets faktorindkomst op på niveau med byerhvervenes. En nylig publiceret undersøgelse[3]) tyder på, at dette – for så vidt angår ejendomsstrukturen – ikke er tilfældet.

[3]) G. Thorlund Jepsen: Strukturændringer i dansk landbrug. Skrifter fra Aarhus Universitets økonomiske Institut, nr. 16. Universitetsforlaget i Aarhus 1964.

10–9–1964

H. K.

POLITISK KRONIK

UDLANDET

April 1964

1. – På 25 års dagen for afslutningen af den spanske borgerkrig udtaler general Franco, at et socialt, folkeligt og repræsentativt monarki bedst svarer til tidens krav, og han oplyser, at der udarbejdes love, der skal fastsætte statschefens og regeringschefens beføjelser.

Maltas parlament vedtager med 26 stemmer mod 16 et forfatningsudkast med bestemmelser om uafhængighed, bevarelse af monarkiet og medlemskab af Commonwealth.

2. – Forbundskansler Josef Klaus, Østrig, (se 25/2) danner koalitionsregering med socialisterne. Styrkeforholdet i kabinettet mellem folkepartiet og socialisterne er uændret 6:6.

Præsident Jaoa Goulart, Brasilien, flygter til Uruguay (se 26/3). Formanden for deputeretkammeret Ranieri Mazzilli overtager midlertidigt præsidentembedet. I de flg. dage arresteres talrige kommunister og andre venstreorienterede. – 3. Præsident Lyndon B. Johnson lykønsker Mazzilli og erklærer, at det amerikanske folk med bekymring har iagttaget Brasiliens politiske og økonomiske vanskeligheder, og udenrigsminister Dean Rusk erklærer, at Goularts afsættelse har fjernet en fare for Brasilien og dets forfatning. – 11. Parlamentet vælger general Humberto Castelo Branco til præsident for den resterende del af Goularts præsidentskabsperiode (til 31/3 1966).

3. – Pravda offentliggør en tale af partisekretær Mikhail Suslov holdt 14/2 i og godkendt af det kommunistiske partis centralkomité. Talen indeholder en skarp kritik af Kina og det kinesiske kommunistparti. I de flg. dage offentliggør Pravda solidaritetserklæringer fra de kommunistiske partier i en lang række lande. – 11. Ministerpræsident Khrshchev afslutter et officielt besøg i Ungarn, hvorunder han ved flere lejligheder har gjort skarpe udfald mod Kinas kommunistiske parti, som han beskylder for at tilstræbe hegemoni i den internationale kommunistiske bevægelse. I et kommuniqué giver Khrushchev og ministerpræsident Kadar udtryk for, at den vigtigste opgave for de marxistisk-leninistiske partier er kampen for enheden i den kommunistiske bevægelse mod de kinesiske splittelsesforsøg, der har gjort stor skade. – 16. I et lykønskningstelegram til Khrushchev i anledning af hans 70 års fødselsdag forsikrer Kinas kommunistiske parti, at Kina trods meningsforskellighederne i påkommende tilfælde vil stå sammen med Sovjetunionen mod den fælles fjende. – 26. Rumæniens kommunistiske parti offentliggør en erklæring, hvori der rettes en appel til Sovjetunionens og Kinas kommunistiske partier om at indstille de offentlige kamptaler og af alle kræfter arbejde for at genoprette enheden.

Præsident de Gaulle erklærer i et brev til fyrst Norodom Sihanouk, at Frankrig støtter Cambodias ønske om en international konference (se 9/3). Han tilråder Cambodia direkte forhandlinger med Thailand og Syd Vietnam om grænseproblemerne. – 15. SEATO's råd har med 7 stemmer mod 1 forkastet Frankrigs forslag om neutralisering af Syd Vietnam. I et kommuniqué giver rådet (÷ Frankrig) ud-

tryk for håbet om, at Syd Vietnam ved egne anstrengelser og andre landes hjælp vil vinde krigen mod kommunisterne. Fyrst Norodom Sihanouk anmoder rådet om ikke mere at betragte Cambodia som tilhørende SEATO, da dette er uforeneligt med landets suverænitet og uafhængighed. – 23. Premierminister Pompidou udtaler, at da den af Frankrig ønskede neutralisering af Vietnam omfatter både Nord og Syd Vietnam, ville den medføre landets genforening.

Haitis præsident, François Duvalier, erklærer, at han betragter sig som valgt til præsident for livstid.

4. – Præsident Makarios meddeler i en skrivelse til Tyrkiets ministerpræsident Inönü, at Cypern betragter garanti- og forbundstraktaten af 1960 som ude af kraft. – 6. Inönü fastslår, at Cypern ikke ensidigt kan opsige traktaten. – 15. Makarios udtaler under et besøg i Athen, hvor han har haft samtaler med ministerpræsident Papandreou og den tidligere leder af den cypriotiske oprørsbevægelse, general Grivas, at der mellem den græske regering og ham er fuldstændig enighed om mål og midler, og at Grivas til enhver tid kan vende tilbage til Cypern og overtage kommandoen over stridskræfterne. – 20. Hårde kampe især om fæstningen St. Hilarion standses af den cypriotiske regering, og FN-styrker besætter kontrolposter mellem de to parter. Generalsekretær U Thant foreslår en plan, der skal forhindre en gentagelse af kampene og muliggøre ordnede tilstande på Cypern. – 30. Såvel præsident Makarios som vicepræsident Kütchük giver udtryk for tilslutning til U Thants plan, det samme gør den græske regering.

Efter et besøg i Haag af Indonesiens udenrigsminister Subandrio meddeles, at der mellem de to lande ikke eksisterer meningsforskelligheder, som kan hindre venskabelige forbindelser. Samtidig er underskrevet en overenskomst om teknisk samarbejde.

De diplomatiske forbindelser mellem USA og Panama genoprettes (se 9/1). – 16. Præsident Johnson oplyser, at der mellem USA og Columbien er sluttet overenskomst, hvorefter mulighederne for bygning af en slusefri kanal mellem Atlanterhavet og Stillehavet skal undersøges.

Premierminister Ibrahim Nasir gør den britiske regering ansvarlig for antibritiske demonstrationer og kræver fuld uafhængighed for Maldiverne.

6. – Bhutans ministerpræsident, Jigme P. Dorje, afgår ved døden efter et attentat.

7. – Som forberedelse til partikongressen offentliggør den nationale befrielsesfront (FLN) i Algeriet et program, hvis to teser er étpartistat og indførelse af socialisme i to etaper. – 13. Regeringen nationaliserer levnedsmiddelindustrien og kornhandelen. – 21. FLN's kongres har enstemmigt valgt præsident Ahmed Ben Bella til generalsekretær og valgt en centralkomité samt overdraget til Ben Bella selv at udnævne politbureau. Desuden har den godkendt programmet.

10. – Det amerikanske forsvarsministerium meddeler, at 7500 amerikanske soldater vil blive trukket tilbage fra Tyskland. Det drejer sig om tropper, som siden 1961 har været stationeret i Tyskland ud over det aftalte amerikanske NATO-bidrag. – 24. Forsvarsminister McNamara bebuder lukning af 63 baser i USA og andre lande.

13. – Syd Rhodesias premierminister Winston Field demissionerer p. gr. af uenighed i partiet (den rhodesiske front). – 14. danner den hidtidige finansminister, Jan Douglas Smith, der ligeledes tilhører den rhodesiske front, regering, i hvilken han selv – ligesom Field – overtager udenrigs- og forsvarsministerierne.

14. – Det amerikanske forsvarsministerium meddeler, at det amerikanske luftvåben nu råder over 540 strategiske bombemaskiner i stadig beredskab, medens det skønnes, at Sovjetunionen kun har 120 svære og måske 150 mellemsvære bombemaskiner. Desuden råder luftværnet over 750

skudklare interkontinentale raketter, medens Sovjetunionen ikke har 1/4 af dette antal, og over for USA's 192 skudklare Polarisraketter kan Sovjetunionen kun stille et begrænset antal raketter egnet til afskydning fra ubåde. – 17. Forsvarsminister, marskal Malinovski, erklærer i en artikel i Røde Stjerne, at Sovjetunionen er vestmagterne militært overlegen og vil beholde forspringet.

15. – Opstand i Hama i Syrien meldes kunst. – 25. Præsidenten i revolutionsrådet, general Amin el-Hafiz, gør FAR og Irak ansvarlig for uroligheder og strejker i Hama og andre byer. Han proklamerer en ny, midlertidig forfatning med et præsidentråd på 5 medlemmer og et kabinet med en premierminister, der er medlem af præsidentrådet, i spidsen. Revolutionsrådet skal fortsat bestå som lovgivende forsamling. – 27. Det nationale revolutionsråd opsiger forbundstraktaten med Irak af 8/10 1963.

19. – Højreorienterede laotiske officerer afsætter ved et kup i Vientiane den neutralistiske premierminister fyrst Souvanna Phouma. Efter forhandlinger mellem de tre politiske retninger (højre, neutralister og prokommunister), hvori også stormagternes ambassadører deltager, overtager Souvanna Phouma 30/4 igen regeringen og opfordrer de neutralistiske og prokommunistiske ministre til at vende tilbage til Vientiane.

Ministerpræsident Fidel Castro erklærer, at Cuba vil anvende magt, hvis de amerikanske overflyvninger ikke ophører. – 21. Præsident Johnson udtaler, at overflyvningerne er nødvendige for at kontrollere, at der ikke indføres offensive raketter til Cuba, og ethvert forsøg på at standse dem vil blive betragtet som en tungtvejende handling.

20. – Præsident Johnson meddeler, at USA vil gennemføre en væsentlig reduktion af produktionen af fissilt materiale til kernevåben. TASS meddeler, at Sovjetunionen ligeledes vil formindske produktionen af fissilt materiale til militære formål. 21/3 meddeler premierminister Sir Alec Douglas-Home, at Storbritannien for nogen tid siden har besluttet at indskrænke produktionen af plutonium til militære formål.

22. – Præsident Nyerere, Tanganyika, og præsident Karume, Zanzibar, underskriver overenskomst om oprettelse af Den forenede Republik Tanganyika og Zanzibar. Den nye forbundsstat proklameres 27/4.

25. – Ved valget i Malaya til Malaysias føderale parlament erobrer Tunku Abdul Rahmans parti, alliancepartiet, 89 af 104 mandater. Da det i forvejen i Sabah og Sarawak har fået 36 mandater, råder det i det føderale parlament over i alt 125 af tilsammen 159 mandater. Valgresultatet fortolkes som vidnesbyrd om en stærk opposition mod Indonesiens »konfrontationspolitik« over for Malaysia.

27. – Commonwealthminister Duncan Sandys erklærer i underhuset, at det er den britiske regerings mål at give Britisk Guayana uafhængighed, men det ville være uansvarligt at forlade landet i en situation, hvor der så godt som sikkert ville opstå borgerkrig mellem to racegrupper.

28. – Japan bliver medlem af OECD.

Maj 1964

1. – Ministerpræsident Khrushchev advarer USA mod at fortsætte rekognosceringsflyvningerne over Cuba, som kan få de alvorligste følger (se 19/4).

Den sydarabiske Føderation anmoder Storbritannien om forøget militær hjælp for at opretholde ro og orden i Radfanområdet, hvor oprørske stammer får støtte fra Jemen. Præsident Nasser erklærer i en 1. maj tale i Cairo, at målet er at fjerne englænderne fra alle arabiske lande. – 6. meddeler den britiske øverstkommanderende, at den øjeblikkelige fare er afværget.

Højrelederen, viceministerpræsident, general Phoumi Nosavan, meddeler, at ministerpræsident Souvanna Phouma overtager forsvarsministeriet med det formål at forene de væbnede styrker i Laos. – 17. Pathet Lao angriber den neutralistiske general Kong Lae's styrker og besætter de flg. dage alle støttepunkter på Lerkrukkesletten. – 19. Udenrigsminister Butler anmoder Pekingregeringen om at udvirke, at Pathet Lao standser fjendtlighederne, men udenrigsminister Chen Yi afviser 26/5 anmodningen. – 23. Sovjetunionen foreslår i en note til den britiske regering indkaldelse af en konference af de 14 lande, der har underskrevet Genèveoverenskomsten om Laos af 1962. – 25. En talsmand for det amerikanske udenrigsministerium udtaler, at en sådan konference kun vil være til nytte, hvis der forinden er opnået en effektiv våbenstilstand, og Pathet Laotropperne har rømmet de områder, de har besat siden 17/5. Han meddeler, at ubevæbnede amerikanske rekognosceringsmaskiner efter anmodning af den laotiske regering vil foretage flyvninger over Laos for at skaffe informationer til den internationale kontrolkommission.

2. – Philippinerne genoptager de konsulære forbindelser med Malaysia. Det understreges, at dette ikke betyder nogen diplomatisk anerkendelse af Malaysia. – 6. I Djarkarta meddeles officielt, at indonesiske frivillige snart vil blive sendt til grænsen til Nord Borneo rede til at invadere Malaysia. – 30. Det meddeles officielt, at der mellem Malaysia, Indonesien og Philippinerne er opnået enighed om at afholde et nyt topmøde i Tokio. Indonesien er gået ind på at trække sine regulære og irregulære styrker tilbage fra Sabah (N. Borneo) og Sarawak. Det er hensigten at anmode Thailand om at sende observatører, og når disse bekræfter, at tilbagetrækningen er sket, skal topmødet finde sted.

4. – Den såkaldte Kennedy-runde (forhandlinger om toldnedsættelse) begynder i Genève.

5. – Det franske udenrigsministerium meddeler, at regeringen ikke vil gribe ind for at hindre salg af franske lokomotiver til Cuba. – 6. Præsident Johnson udtaler, at USA fortsat vil insistere på, at dets allierede samarbejder med det om blokaden af Cuba, og beklager, at nogle af dem ikke gør det (se også 7/1). – 14. Det amerikanske handelsministerium meddeler, at der herefter til eksport af levnedsmidler og medicinalvarer til Cuba vil blive krævet licens.

Premierminister Inönü erklærer, at forholdet mellem Grækenland og Tyrkiet er en fare for NATO.

6. – Ved en folkeafstemning om en forfatning for et uafhængigt Malta (se 1/4) er der et flertal på ca. 10.000 for forslaget, men ca. 30.000 undlader af stemme, og ca. 9000 stemmesedler er med vilje gjort ugyldige.

7. – Tropper fra Syd Vietnam angriber en landsby i Cambodia. 9/5 beklager S. Vietnams regering grænsekrænkelsen og erklærer, at den skyldes en fejltagelse.

8. – Det kinesiske kommunistparti afviser et russisk forslag (af 7/3) om, at der til efteråret skal afholdes en verdenskonference af kommunistiske partier for at bi-

lægge den ideologiske strid mellem Kina og Rusland.

10. – Det græske kommunistiske parti, forbudt december 1947, ansøger regeringen om at blive legaliseet.

13. – Den italienske diplomat Manlio Brosio vælges til NATO's generalsekretær efter hollænderen Dirk Stikker, der fratræder p. gr. af svigtende helbred. Brosio tiltræder 1/8.

Frankrig standser finansiel hjælp til Tunesien, efter at Tunesien har eksproprieret al jord tilhørende udlændinge. 22/5 protesterer Italien mod ekspropriationen og senere Storbritannien.

Ved præsidentvalget i Panama sejrer regeringspartiets kandidat M. Robles, som til oktober afløser den nuværende præsident Chiari.

14. – Salah-el-Din-Bitar har dannet ny syrisk regering af Baathister og uafhængige. Bitar er samtidig viceformand i præsidentrådet (se 15/4), hvis formand er general Amin el-Hafiz.

Brasilien afbryder de diplomatiske forbindelser med Cuba. Herefter har kun 4 latinamerikanske lande – Bolivien, Chile, Mexico og Uruguay – diplomatiske forbindelser med Cuba.

17. – I en tale på den sudetertyske dag i Nürnberg kræver forbundstrafikminister Seebohm Sudeterland givet tilbage til sudetertyskerne. Forbundsregeringens repræsentant ved mødet, rigsindenrigsminister Höcherl, fastslår, at forbundsregeringen ikke gør krav på fremmed statsområde. – 23. Forbundskansler Erhard har over for Seebohm gjort indsigelse mod hans tale i Nürnberg, »der såvel i udlandet som i forbundsrepublikken har fremkaldt stærk modsigelse og synes egnet til at skabe mistillid til forbundsregeringens politik«.

På det franske kommunistiske partis kongres vælges Waldeck Rochet til generalsekretær i stedet for Maurice Thorez, der overtager en nyoprettet post som partipræsident. I sin afsluttende tale på kongressen angriber Thorez stærkt Kinas kommunistiske parti.

Den finskfødte Otto Kuusinen, medlem af præsidiet for det russiske kommunistiske parti, i 1939 præsident for »den demokratiske finske regering« i Terijoki og derefter til 1956 præsident for den karelske sovjetrepublik, afgår ved døden 83 år gammel.

19. – Efter forhandlinger i London mellem den britiske regering og en delegation fra Nord Rhodesia under ledelse af premierminister Kenneth Kaunda meddeler Commonwealthminister Duncan Sandys, at Nord Rhodesia 24/10 bliver uafhængig republik under navnet Zambia.

20. – Efter samtaler i Tegernsee med førende politikere inden for CDU/CSU erklærer forbundskansler Erhard, at der ikke er nogen modsætning mellem udenrigsminister Schrøders og CSU's udenrigspolitiske anskuelser. – 21. Berlins regerende borgmester, Willy Brandt, udtaler efter et besøg i USA, at man endnu ikke kan tale om en virkelig afspænding mellem Øst og Vest, men det ville være tåbeligt ikke at se en chance også for Tyskland og Europa i en eventuel afspænding.

24. – De første britiske troppeforstærkninger ankommer til Br. Guiana, der hærges af blodige raceuroligheder.

25. – Ministerpræsident Khrushchev afslutter et 14 dages besøg i Ægypten, hvorunder han har deltaget i festlighederne i anledning af færdiggørelsen af 1. etape af Assuandæmningen.

26. – Den socialdemokratiske opposition i Finland beslutter ikke at opløse gruppen og genvælger Aarre Simonen som formand (se 10/3).

Præsident Aref, Irak, og præsident Nassen, FAR, underskriver en overenskomst om virkeliggørelsen af »den fulde enhed« mellem de to lande gennem oprettelsen af et fælles præsidentskabsråd og en fælles militærkommando. I en udtalelse giver de

to præsidenter udtryk for deres bekymring over terrorregimentet i Syrien.

27. – Premierminister Jawaharlal Nehru afgår ved døden, 74 år gammel. Indenrigsminister Nanda overtager midlertidigt premierministerposten.

Et besøg i Japan af en delegation fra den øverste sovjet under ledelse af første viceministerpræsident Mikojan afsluttes. Premierminister Ikeda erklærer under forhandlingerne, at Japan ønsker en fredstraktat med Sovjetunionen på betingelse af, at Japan får de øer i Kurilerne, som det gør krav på, tilbage. Mikojan udtaler på en pressekonference 26/5, at Sovjetunionen under forhandlinger om en fredstraktat er villig til at overveje at tilbagegive øerne Shikotan og Habomai, men ikke andre.

30. – Efter et besøg af udenrigsminister Couve de Murville i Madrid meddeles, at den franske regering erkender Spaniens voksende rolle i den europæiske økonomi og forsvarspolitik. Der er truffet aftale om at forstærke det kulturelle og økonomiske samarbejde og gennemføre regelmæssige meningsudvekslinger.

Pekingregeringen afviser et krav fra Sovjetunionen om deltagelse i den 2. afro-asiatiske konference.

Juni 1964

1. – Cyperns parlament vedtager en lov om almindelig værnepligt. Vicepræsident Fazil Kütchük protesterer og nedlægger veto i henhold til forfatningen, men 4/6 indkaldes de første græske cyprioter. – 21. En repræsentant for Cyperns regering dementerer meddelelser om, at general Grivas (se 4/4) hemmeligt er ankommet til Cypern. FN's sikkerhedsråd vedtager enstemmigt at forlænge FN-operationen i Cypern i 3 måneder til 26/9. Generalsekretær U Thant har udnævnt den indiske general K. S. Thimayya til chef for FN-styrkerne efter general Gyani. – 23. Præsident Makarios indrømmer, at general Grivas har været i Cypern i en uges tid. – 24. Grivas udtaler, at han har tre formål: at skabe enighed mellem de græske cyprioter, fredelig sameksistens med det tyrkiske element, at hjælpe regeringerne i Cypern og Grækenland med at finde en retfærdig løsning, ikke et kompromis, gennem folkeafstemning.

I Honolulu mødes udenrigsminister Dean Rusk og forsvarsminister Robert McNamara med høje amerikanske embedsmænd og officerer for at drøfte situationen i Sydøstasien. – 8. Det amerikanske udenrigsministerium meddeler, at premierminister Souvanna Phouma har godkendt, at bevæbnede jagermaskiner eskorterer amerikanske rekognosceringsmaskiner over Laos (se 1/5). – 21. Det amerikanske forsvarsministerium har bekræftet, at det amerikanske våbenlager i Thailand forstærkes. Den amerikanske regering har tilkendegivet, at USA om nødvendigt vil kæmpe for at forsvare Laos mod kommunismen. – 22. Premierminister Souvanna Phouma opstiller to betingelser for at standse de amerikanske rekognosceringsflyvninger og andre forsvarsforanstaltninger: at Pathet Lao indstiller fjendtlighederne og trækker sig tilbage fra de nylig erobrede områder, og at Nord Vietnams tropper trækkes tilbage fra Laos. – 23. General Maxwell Taylor, chefen for den amerikanske generalstab, afløser Henry Cabot Lodge som amerikansk ambassadør i Syd Vietnam.

EEC's associeringsaftale med 18 afrikanske stater (undertegnet 20/7 1963 i Jaunde) samt EEC-rådets beslutning om associering af de franske og nederlandske oversøiske områder træder i kraft. – 2. Da der ikke har kunnet opnås enighed om fastsættelse af en fælles kornpris, udskyder EEC's råd afgørelsen til 15/12.

– 4. Formanden for EEC's kommission anmoder regeringerne om at overveje deres holdning, for at ministerrådet kan træffe beslutning inden sommerferien.

I Moskva underskriver USA og Sovjetunionen en konsularkonvention, hvorefter der bl. a. kan oprettes flere konsulater i de to lande.

Arabisk bliver eneste officielle sprog i Algeriet. – 15. De sidste franske tropper, bortset fra 10.000 mand i baserne Mers-el-Kebir og i Sahara, forlader Algeriet.

2. – Kongrespartiets parlamentsgruppe vælger enstemmigt minister uden portefølje Lal Bahadur Shastri (se 22/1) til leder efter Nehru. – 9. Shastri danner regering, i hvilken han selv, ligesom Nehru, overtager udenrigsministeriet og ministeriet for atomenergi. Blandt de nye ministre er Nehrus datter, fru Indira Ghandi, der bliver informationsminister.

4. – FN's sikkerhedsråd, der er indkaldt på foranledning af Cambodia, beslutter enstemmigt at sende en mission, bestående af 3 rådsmedlemmer, til Cambodia og S. Vietnam for at undersøge, hvorledes grænseepisoder mellem de to lande kan forhindres (se 7/5).

5. – Bukarest radio tilbageviser angreb i russisk radio mod den rumænske udenrigshandelspolitik og især Rumæniens stilling til Rådet for gensidig økonomisk Hjælp. – 8. Fra Genève meddeles, at Rumænien fører orienterende samtaler om optagelse i GATT. 10/6 meddeles, at den polske regering har udtalt ønske om at deltage i forhandlingerne i Kennedy-runden. Det amerikanske udenrigsministerium meddeler, at der mellem USA og Storbritannien er ført forhandlinger om salg af et atomkraftværk til Rumænien. – 15. Præsident Johnson meddeler kongressen, at han har bemyndiget Export-Import Banken til at yde kreditgaranti for udførsel til Rumænien.

N. Rhodesias lovgivende forsamling vedtager enstemmigt, at landet skal anmode om medlemskab af Commonwealth, når det 24/10 bliver uafhængig republik under navnet Zambia.

7. – Premierminister Sir Alec Douglas-Home har meddelt S. Rhodesias premierminister, Jan Smith, at han p. gr. af modstand fra nogle lande ikke vil blive indbudt til Commonwealth-premierministerkonferencen i juli. – 19. Oppositionspartiet Rhodesia National Party vedtager, at det ikke vil anerkende regeringen, hvis den ensidigt erklærer S. Rhodesia for uafhængigt, med mindre Storbritannien blander sig i S. Rhodesias indre anliggender.

8. – Den brasilianske regering har frataget den tidligere præsident og formand for det socialdemokratiske parti Juscelino Kubitchek hans senatsmandat og for 10 år de politiske rettigheder. – 16. Ca. 80 brasilianske politikere berøves de politiske rettigheder for 10 år. Siden Goularts fald er over 300, anklaget for at være tilhængere af Goulart eller for at have kommunistiske sympatier, blevet fjernet fra det politiske liv.

12. – Under et besøg i Moskva af Den tyske demokratiske Republiks præsident, Walter Ulbricht, underskriver han og ministerpræsident Khrushchev en venskabs-, gensidig bistands- og samarbejdstraktat mellem de to lande. I traktaten garanterer Sovjetunionen Den tyske demokratiske Republiks grænser, Vestberlin betegnes som en selvstændig politisk enhed, og det siges, at en fredselskende, demokratisk tysk enhedsstat kun kan skabes gennem forhandlinger mellem de to ligeberettigede suveræne tyske stater. Den vesttyske forbundsregering erklærer, at traktaten er uden virkning for Sovjetunionens forpligtelser med hensyn til Tyskland og Berlin. – 22. Ulbricht erklærer, at Østtyskland ikke er interesseret i en særlig fredstraktat for Østtyskland med Sovjetunionen. – 26. I en erklæring fastslår de 3 vestmagter, at Sovjetunionen fortsat er ansvarlig for opfyldelsen af de forpligtelser m. h. t. Tyskland, incl. Berlin, som fremgår af 4 magts overenskomsten. Det afvises, at

Vestberlin skulle være en selvstændig politisk enhed; den nære tilknytning til forbundsrepublikken vil blive bevaret. Forbundsrepublikkens krav på alene at repræsentere det tyske folk i internationale anliggender anerkendes. Den endelige fastlæggelse af Tysklands grænser må ske ved en fredstraktat for hele Tyskland, og en genforening af Tyskland ved anvendelse af selvbestemmelsesretten er et væsentligt mål for de 3 regeringer. – Sovjetunionen protesterer i en note til vestmagterne imod, at der 1/7 skal afholdes valg af forbundspræsident i Vestberlin.

15. – Congos premierminister Cyrille Adoula vælges til formand for et i december 1963 dannet moderat politisk parti, der omfatter ca. 50 mindre grupper fra 17 af Congos 21 provinser. – 24. Centralregeringen i Leopoldville meddeler, at der vil blive afholdt folkeafstemning om en ny forfatning i de kommende 14 dage. – Katangas tidligere præsident Moise Tshombe vender tilbage til Congo. 27/6 vender den tidligere præsident i Syd Kassi, Albert Kalonij, tilbage. De har i de flg. dage samtaler med præsident Kasavubu og premierminister Adoula om dannelsen af en samlingsregering. – 30. De sidste FN-tropper forlader Congo. FN's militære indsats i Congo har i de 4 år kostet godt 380 mill. dollars, uden at det er lykkedes at pacificere landet. Premierminister Adoula indgiver sin afskedsbegæring, men udnævnes af præsident Kasavubu til at stå i spidsen for et forretningsministerium, indtil der kan udnævnes en overgangsregering, som skal forberede valg.

18. – FN's sikkerhedsråd vedtager mod 8 stemmer en resolution i anledning af Sydafrikas apartheid-politik. Herefter skal en ekspertkomité af repræsentanter for de 11 lande, der er medlemmer af sikkerhedsrådet, foretage en undersøgelse af muligheder for og virkninger af forholdsregler mod Sydafrika under FN-pagten. Rapporten skal være klar til forelæggelse for sikkerhedsrådet ikke senere end 1/3 1965. Frankrig, Tjekoslovakiet og Sovjetunionen undlader at stemme. Den britiske repræsentant, der stemmer for resolutionen, fremhæver, at hans afstemning ikke på nogen måde forpligter Storbritannien til at støtte tvangsforanstaltninger mod Sydafrika.

20. – USA's senat har vedtaget lovforslaget om borgerrettigheder (se 19/6 1963), der tidligere er vedtaget i repræsentanternes hus.

21. – Topmøde i Tokio mellem præsident Sukarno, Indonesien, præsident Macapagal, Philippinerne, og premierminister Tunku Abdul Rahman, Malaysia (se 2/5) bryder sammen. Det vedtages, at der skal nedsættes en afro-asiatisk mæglingskommission, men Tunku Abdul Rahman stiller som betingelse, at de fjendtlige handlinger mod Malaysia skal ophøre, og præsident Sukarno nægter at give løfte herom.

22. – Cuba underskriver kontrakt om køb af yderligere 500 busser i England (se 5/5).

26. – Den italienske koalitionsregering under Aldo Moro (se 4/12 1963) indgiver sin afskedsbegæring, efter at deputeretkammeret har forkastet et forslag om forøget støtte til private (især katolske) skoler. Kun de kristelige demokrater stemmer for forslaget, de øvrige koalitionspartier (socialister, socialdemokrater og republikanere) undlader at stemme. – 27. Socialister, socialdemokrater og republikanere udsender erklæringer, hvori de bekræfter deres tro på en venstre-centrum koalition og meddeler, at de vil anbefale præsident Segni at opfordre Moro til at danne ny regering.

30. – Ministerpræsident Fidel Castros søster er ankommet til Mexico, hvor hun søger politisk asyl.

DANMARK

April 1964

1. – Under en diskussion i Studenterforeningen i København med formanden for Danmarks kommunistiske parti, Knud Jespersen, kræver Aksel Larsen (s. f.) som en første betingelse for samarbejde 1959-teserne, vendt mod s. f., annulleret. Aksel Larsen erklærer, at s. f. aldrig som det norske s. f. vil være med til at fælde en socialdemokratisk regering.

3. – Kirkeminister Bodil Koch suspenderer med øjeblikkelig virkning sognepræst Harald Søbye, Bloustrød, der i sin påskeprædiken har angrebet kongedømmet, kaldt sin biskop, Leer Andersen, en usling og opfordret til protestmarch mod kapitalismen og NATO.

20 strejkende cigarmagere hos Hirschsprung, som 31/3 nedlagde arbejdet i protest mod en akkord, bliver af arbejdsretten idømt bøder på 125–140 kr., men strejken fortsætter.

4. – Forbundsformand Hans Rasmussen udtaler, at spørgsmålet om økonomisk demokrati kun lader sig løse ad lovgivningens vej. Om de kommende overenskomstforhandlinger erklærer han, at arbejderne må have andel i den værditilvækst i virksomhederne, som de selv ved deres produktion er med til at frembringe, og den næste overenskomst må sikre kortere arbejdstid med fuld lønkompensation.

7. – På Industriforeningens generalforsamling advarer formanden, direktør J. C. Thygesen, mod, at det offentlige overdriver ekspansionen, og fastslår, at der stadig eksisterer en risiko for overophedning af økonomien.

8. – Folketingsmand Herluf Rasmussen har meddelt partiforeningen i Hvidovre, at han under de nuværende forhold inden for s. f. ikke ønsker at kandidere for s. f. ved det forestående folketingsvalg, men at han, hvis intet uforudset skulle indtræffe, fortsætter som medlem af s. f. og dermed af den folkesocialistiske gruppe i folketinget.

10. – Chefredaktør Jens P. Jensen, dagbladet Børsen, modtager opfordring til at lade sig opstille i Sorø amt som kandidat for Venstre ved det forestående folketingsvalg.

Arbejdsretten idømmer de strejkende Hirschsprungarbejdere (se 3/4) en ny bod på 225 kr., og samtidig bliver arbejdet erklæret frit.

11. – På Det konservative Folkepartis repræsentantskabsmøde oplyses, at partiet nu har over 125.000 medlemmer, en fremgang på 7000 i løbet af det sidste år. Folketingsgruppens formand, fhv. minister Poul Sørensen, udtaler, at samarbejdet mellem v. og k. f. er afgørende for, om der består et alternativ til de socialdemokratisk dominerede regeringer. Repræsentantskabet genvælger civilingeniør Ejnar P. Foss som partiets formand.

12. – Statsminister J. O. Krag afviser i en artikel i Aalborg Stiftstidende muligheden af en koalition af s. og s. f. og anser det for tvivlsomt, om landet efter valget kan få en flertalsregering, hvis hverken s. + r. v. eller v. + k. f. opnår flertal, og det sidste er en urealistisk mulighed.

Handelsminister Baunsgaard (r. v.) afviser regeringssamarbejde med k. f.

13. – De tre skandinaviske ambassadører i London har i noter til den britiske udenrigsminister beklaget den ensidige beslutning om nedskæring af SAS's trafikrettigheder i Prestwick (se 9/3).

14. – Fra det nordiske udenrigsministermøde i København udsendes et kommuniqué, der udtrykker dyb bekymring over den sydafrikanske regerings fortsatte uvilje mod at samarbejde med FN. I kommuniquéet tales i øvrigt om støtte til FN's fredsbetonede virksomhed, i hvilken forbindelse der peges på, at der i Danmark, Finland, Norge og Sverige arbejdes med oprettelsen af permanente beredskabsstyrker, der kan stilles til rådighed for FN, og betydningen af, at finansieringsproblemet omkring denne del af FN's virksomhed løses, understreges.

125 cigarmagere hos Hirschsprung nægter at overtage arbejdet ved de maskiner, som de strejkende (se 10/4) har forladt, og får derfor ordre til at forlade fabrikken.

15. – Statsminister J. O. Krag meddeler gruppeformændene, at regeringen har besluttet at udskrive valg til folketinget 22/9.

16. – Hofmarskallatet meddeler, at prinsesse Anne-Marie's bryllup med kong Konstantin XIII finder sted i Athen 18/9.

17. – Der opnås i arbejdsretten forlig i konflikten hos Hirschsprung (se 14/4). Arbejdet genoptages 21/4.

22 – Det udenrigspolitiske nævn godkender regeringens beslutning om at efterkomme anmodning fra FN's generalsekretær om at stille et troppekontingent på 1000 mand og en politistyrke på 40 mand til rådighed for den FN-styrke på Cypern, der er oprettet i henhold til sikkerhedsrådets resolution af 4/3.

Fhv. statsminister Erik Eriksen (v.) skriver i Berlingske Tidende, at vælgerne utvivlsomt vil finde en 5 måneders valgkamp aldeles ulidelig, og opfordrer partierne til at holde igen. Han understreger, at ethvert forsøg på at så splittelse mellem v. og k. f. på forhånd er dømt til at mislykkes.

23. – V. og k. f.'s forslag til beslutning om ophævelse af grundstigningsskylden (se 23/1) forkastes med 82 stemmer mod 65 (v., k. f. og uafh.).

Handelsminister Baunsgaard (r. v.) udtaler ved et møde i Grosserer-Societetet, at man, stående over for valget mellem kildeskat og omsætningsafgift i detailleddet som instrument til hurtig konjunkturpåvirkning, må foretrække det sidste, idet han dog mener, at det i en ikke alt for fjern fremtid vil være nødvendigt at gå over til de i fællesmarkedslandene anvendte tilvækstafgiftssystemer.

26. – Formanden for arbejdsmandsforbundet, Viggo Wivel, udtaler, at et af kravene til den næste overenskomst drejer sig om lønnen, og erklærer, at lavtlønsproblemet blev ikke løst i 1961 og 1963.

27. – Danmark anmoder Fællesmarkedets kommission om en nedsættelse af afgiften på søer.

Repræsentanter for de danske osteeksportører har sluttet aftale med Sovjetunionen om levering af 3000 t ost i løbet af sommermånederne.

29. – Ved 1. behandling af tillægsbevillingsforslaget for 1963–64 kritiserer Poul Møller (k. f.), at en række overskridelser ikke er opført i forslaget, men først dukker op, når statsregnskabet skal til endelig godkendelse.

Finansminister Poul Hansen forelægger i finansudvalget forslag om at indføre rammebevillinger for de enkelte ministerier og styrelser, således at finansudvalget ikke skal tage stilling til de mange enkeltbevillinger.

Finansminister Poul Hansen har nedsat et udvalg til at overveje en reform af reglerne om skattebegunstigelser for privat opsparing.

30. – Forslag om udskydelse af 13. alm. vurdering (se 6/3) vedtages med 123 stemmer mod 1 (den radikale Aage Fogh), medens 6 (uafh.) undlader at stemme.

LO's forretningsudvalg godkender forslaget til nye forhandlingsregler. På grundlag af økonomisk-statistisk materiale m. v. skal der fastlægges en økonomisk ramme for forhandlingerne, og der er enighed om, at det, der bliver gældende for arbejdsmarkedets lønmodtagere, også bør præge indkomstfastsættelsen for andre samfundsgrupper.

Reguleringspristallet for april viser en stigning fra januar på 1,4 points til 104 (104,2) (januar 1963 = 100).

Maj 1964

1. – Statsminister J. O. Krag erklærer i 1. maj taler, at Socialdemokratiet i god tid før valget vil offentliggøre forslag om kildeskat med bevaret skattefradragsret.

Finansminister Poul Hansen erkender, at tjenestemændene siden lønningsloven af 1958 lønmæssigt er sakket agterud for udviklingen på det private arbejdsmarked, men mener ikke, man på nuværende tidspunkt kan sige, om det til april 1965 vil være muligt fuldstændigt at opfylde tjenestemændenes krav.

Forbundsformand Hans Rasmussen vender sig mod oppositionens ønske om at skille arbejdsløshedskasserne fra fagbevægelsen.

4. – Direktør Arne Lund, arbejdsgiverforeningen, udtaler, at der i de nye forhandlingsregler (se 30/4) på to områder ligger et tilbud om en indkomstpolitik, nemlig ved fastlæggelsen af en økonomisk ramme og i appellen til andre organisationer om at tage lignende hensyn.

5. – Statsminister J. O. Krag erklærer, at de gamle tanker om permanent tvungen voldgift må falde væk, efter at arbejdsmarkedets hovedorganisationer er blevet enige om nye forhandlingsregler. Han bebuder, at regeringen i nær fremtid vil nedsætte et bolig- og byggeudvalg.

Forslaget om anlæg af en omfartsvej vest om Randers (se 4/3) vedtages enstemmigt.

8. – USA har anmodet Danmark om at yde bistand til Sydvietnam inden for rammerne af u-landsprogrammet.

Danmark protesterer over for Fællesmarkedets kommission mod fordoblingen af ekstraafgiften på æg fra tredieland og foreslår, at ekstraafgiften kun lægges på æg fra dumpinglande.

9. – Arbejdsminister Dinesen har nedsat et udvalg, der med amtmand S. Wechselmann, Næstved, som formand skal tage stilling til en række principielle spørgsmål vedrørende arbejdsløshedsforsikringen.

10. – Efter at have hørt et referat af forhandlingerne mellem forretningsudvalget og folketingsmand Herluf Rasmussen (se 8/4) beslutter s. f.s hovedbestyrelse at tage en række organisatoriske spørgsmål op til nærmere behandling.

Formanden for Den danske Toldetats Forening, toldinspektør Niels Kjærbøl, udtaler, at tjenestemændene ved de kommende lønforhandlinger er rede til at sætte hele deres styrke ind på at få genoprettet tjenestemændenes økonomiske status i forhold til andre samfundsgrupper.

13. – Nationalbankdirektør Svend Nielsen, der skulle være fratrådt 1/9, har indvilget i at fortsætte året ud.

14. – Forkommandoet for den danske Cypern-bataljon, »Dan-Com«, ankommer til Cypern.

På arbejdsgiverforeningens generalforsamling udtaler formanden, fabrikant Sv. Heineke, at den lovbestemte forøgelse af lønomkostningerne i helhedsløsningens 2. år er en medvirkende årsag til den inflationsfrygt, som igen er opstået.

Nationalbankdirektør Svend Nielsen, der ved sparekasseforeningens årsmøde opgør forringelsen af Danmarks økonomiske status over for udlandet siden slutningen af 1959 til 2,5 milliarder kr., udtaler, at vi er godt på vej ind i et nyt pres på økonomien. Det er derfor farligt at optage lån i udlandet, bortset fra lån, der indgår i statskassen og bliver der, men ikke desto mindre er der i de forløbne 4–5 måneder af 1964 optaget lån i udlandet svarende til over ½ milliard kr. I en omtale af obligationsmarkedet anbefaler han forøgelse af afdragene gennem kortere lån og højere egenkapital i boligbyggeriet.

Handelsminister Baunsgaard erkender, at der er risiko for, at dansk økonomi igen bliver overophedet, men mener ikke, at valutastillingen vil blive forringet i resten af året i samme omfang, som det er sket i de første 4 måneder.

15. – Der er nedsat et udvalg af sagkyndige, der med civilingeniør P. E. Malmstrøm som formand skal overveje foranstaltninger til rationalisering og effektivisering af byggeindustrien, mulighederne for at skaffe flere boliger og bedre fordeling af arbejdskraften (se 5/5).

Trafikminister Lindberg meddeler på et møde med Gladsaxe-Amagerkredsens folketingsmænd, at han har opgivet planerne om en udvidelse af Kastrup Lufthavn. Lufthavnsudvalget vil i stedet undersøge mulighederne for at placere lufthavnen enten på Saltholm eller på sydspidsen af Amager.

20. – Fiskeriminister A. C. Normann fremsætter forslag til lov om Danmarks fiskeriterritorium, hvorefter han bemyndiges til at fastsætte de nærmere regler herom i overensstemmelse med Londonkonventionen af 9/3 1964. Forslaget vedtages enstemmigt 3/6. Endvidere fremsætter udenrigsminister Per Hækkerup forslag til folketingsbeslutning om Danmarks ratifikation af nævnte konvention. Dette forslag vedtages enstemmigt 29/5.

LO og arbejdsgiverforeningen nedsætter et udvalg om revision af samarbejdsudvalgsaftalen.

Politiken meddeler, at Nationalbanken for at undgå diskontoforhøjelse har indført et nyt middel i sin politik over for de private banker, nemlig direktiver »under fire øjne« til de enkelte banker.

21. – Østrigs præsident, Adolf Schärf, ankommer til København på et 3 dages officielt besøg i Danmark.

Forslaget til folketingsbeslutning om en undersøgelse af politiets efterretningstjenestes virksomhed (se 5/2) forkastes med 122 stemmer mod 9 (s. f.); Gustav Holmberg (v.) undlader at stemme. Mellem justitsministeren og flertallet i det folketingsudvalg, der har behandlet forslaget, er der opnået enighed om, at der skal nedsættes et udvalg, som skal føre tilsyn med politiets efterretningstjenestes registrering og videregivelse af oplysninger.

22. – Forslaget om ændring i lov om skibes bemanding (se 25/2) vedtages med 120 stemmer mod 7 (s. f.).

Forslagene om udbygning af motorvejen vest om København (se 4/3) og om udbygning af visse hovedvejsanlæg i og ved København (se 5/3) vedtages enstemmigt, idet dog s. f. undlader at stemme om det sidstnævnte forslag.

Overborgmester Urban Hansen udtaler på en nordisk hovedstadskonference i Helsingfors, at man må se i øjnene, at ingen af de to skitseforslag om en hovedstadsordning, som gennem nogen tid har været drøftet i Hovedstadskommunernes Samråd, for tiden vil kunne gennemføres.

23. – En overenskomst, der skal sikre sejladsen på Grønland i konfliktsituationer, underskrives af de implicerede forbund og rederier.

24. – På provinsbankforeningens årsmøde meddeler nationalbankdirektør Svend Nielsen, at for de banker, der ikke udviser stor forsigtighed i deres långivning, vil en eventuel støtte fra Nationalbanken kun blive givet på vilkår, der er anderledes bekostelige for de pågældende banker end de vilkår, der er gældende i dag. Foreningens formand, bankdirektør Gunnar Holm, finder ikke, der er grund til at rette bebrejdelser mod bankerne, der ikke har ansvaret for den førte økonomiske politik, og peger på, at den spændvidde, der er opstået mellem bankernes rente og obligationsrenten, forøger lånepresset i bankerne. Han er heller ikke enig med nationalbankdirektøren, når denne ønsker en lov om variable kassereserver.

Fredspolitisk folkeparti, der er stiftet af tidligere medlem af Det radikale Venstres hovedbestyrelse, rektor Aage Bertelsen, Århus, vedtager på et hovedbestyrelsesmøde at acceptere et tilbud fra folketingsmand Anders Storgaard (se 26/3) om at anmelde partiet til det kommende folketingsvalg.

26. – På LO's repræsentantskabsmøde udtaler formanden, Eiler Jensen, at fagbevægelsen aldrig frivilligt vil gå med til permanent tvungen voldgift; man vil gøre meget for at undgå de indkomstkapløb, man flere gange har oplevet uden for fagbevægelsens kredse. Repræsentantskabet vedtager med overvældende majoritet forslaget til nye forhandlingsregler (se 30/4), der hermed er godkendt af begge parter.

27. – Folketinget vedtager enstemmigt forslag til lov om fremgangsmåden ved ekspropriation af fast ejendom (se 29/1) og forslag om ændring i lov om selvangivelsen af indkomst og formue (foranstaltninger til kontrol med selvangivelsen og om straffen for skattesvig). Endvidere færdigbehandles forslag til lov om hypotekforeninger, der vedtages med 135 stemmer mod 6 (uafh.). Ved 2. behandling er bestemmelsen om nedsættelse af løbetiden for hypotekforeningslån fra 50 til 40 år udgået af forslaget.

Finansminister Poul Hansen oplyser ved 2. behandling af tillægsbevillingsforslaget, at statens kasseoverskud for 1963–64 skønnes at være ca. 800 mill. kr. eller 300 mill. kr. mere end anslået i den økonomiske årsoversigt. Damsgaard (v.) og Thestrup (k. f.) erklærer, at deres partier ved at stemme for forslaget ikke godkender de overskridelser, der har fundet sted.

På et spørgsmål af Aksel Larsen (s. f.), om regeringen billiger den af Nationalbanken førte pengepolitik, svarer økonominister Philip bekræftende.

28. – Forslaget om fuld folkepension til alle (se 29/1) vedtages enstemmigt; de uafh. undlader at stemme. Ved 2. behandling er bestemmelsen om fradrag for udbetaling efter indekskontrakt udgået af forslaget. Endvidere færdigbehandler folketinget forslaget om ungdommens uddannelsesfond (se 24/1), der ligeledes vedtages enstemmigt; også her undlader de uafh. at stemme. Under behandlingen er det samlede årlige beløb, fonden råder over, forhøjet til 115 mill. kr., heraf 98 mill. kr., ligeligt fordelt på stipendier og lån, til studerende ved højere læreanstalter. En nydannelse i lovgivningen er statsgaranti for studielån i banker og sparekasser.

Forslaget om en kornordning for 1964–65 (se 13/3) vedtages med 72 stemmer mod 9 (s. f.), medens 68 (v., k. f., uafh. og de radikale Aage Fogh og Axel Sørensen) undlader at stemme.

Forslagene om ændring af lov om rettens pleje i Grønland (se 10/3) og af lov om folketingsvalg i Grønland (se 5/3) vedtages enstemmigt.

29. – Forslaget om oprettelse af et universitet i Odense (se 27/5) vedtages enstemmigt; 4 nordjyske venstremænd undlader at stemme. Endvidere færdigbehandles forslaget om godkendelse af handelsskoler m. v. og statstilskud til disse (se 13/3), der vedtages enstemmigt, forslaget om dybfrosne levnedsmidler (se 5/3), der vedtages mod de uafhængiges stemmer, og forslag om ændring i lov om Grønlands landsråd og kommunalbestyrelser m. v.,

der vedtages med 78 stemmer mod 48, medens 3 undlader at stemme. Uenigheden drejer sig om, hvorvidt Grønlandsrådets formand skal udnævnes at regeringen, og hvorvidt der skal oprettes et sekretariat direkte under ministeren for Grønland, hvilket v. og k. f. går imod. Endelig vedtages forslaget til folketingsbeslutning om forberedelse af en socialreform (se 12/3) gennem nedsættelse af en kommission enstemmigt. Viggo Hauch (v.) undlader at stemme, fordi der i kommissionen skal sidde repræsentanter for organisationer med snævre interesser.

Ved 1. behandling af statsrevisorernes betænkning over statsregnskabet 1962–63 fremsætter formanden for udvalget, H. Larsen (Bjerre) (s.), en alvorlig advarsel mod overskridelser, der ikke på rimelig måde er varslet gennem forfatningsmæssige kanaler.

31. – På Det radikale Venstres landsmøde trækker formanden for partiet, amtsrådsmedlem Helge Petersen, sig tilbage, og til ny formand vælges direktør Søren Bjerregaard, Århus, med 207 stemmer, medens rektor Erling Rossing får 62 stemmer. På landsmødet er med 119 stemmer mod 82 vedtaget en udtalelse, der udtrykker villighed til at fortsætte regeringssamarbejdet med socialdemokratiet på 3 betingelser: at de radikale styrkes ved valget, at s. + r. v. får flertal i det nye folketing, og at der kan opnås enighed om et tilfredsstillende socialliberalt og udenrigspolitisk arbejdsprogram. I en udtalelse om militær- og udenrigspolitikken hedder det, at de radikale stadig er af den opfattelse, at Danmark kan virke til fremme at afspænding og fred ved at stå uden for en militær stormagtsgruppering, og man kræver, at vælgerne skal høres om fortsat medlemskab af NATO efter udløbet af overenskomsten i 1969.

Dansk Kvindesamfund har på sit landsmøde vedtaget en resolution, der går mod oprettelse af et særligt kvindeparti, foreslået på mødet af fhv. folketingsmedlem Elin Appel.

Juni 1964

1. – Socialdemokratiets hovedbestyrelse og folketingsgruppe vedtager en skattepolitisk udtalelse, hvori indgår et skitseforslag om kildeskat med skattefradragsret.

2. – Folketingsmand Herluf Rasmussen (se 10/5) udmelder sig af s. f. og udtræder af folketingsgruppen, i hvilken han var næstformand, men fortsætter i folketinget indtil valget som løsgænger i valggruppe med s. f., hvorved gruppen forbliver udvalgsberettiget.

3. – Regeringen har standset kommuners og koncessionerede selskabers optagelse af lån i udlandet.

Folketinget vedtager forslag om ændring af lov om særlig indkomstskat (se 6/3). Den del af forslaget, som omhandler beskatningen af fortjeneste ved afståelse af fast ejendom, har ikke kunnet færdigbehandles. I overvejelserne af den endelige udformning skal indgå en skitse til en såkaldt frigørelsesafgift, som er fremsat af v. og k. f.

Folketinget afslutter en 2 dages politisk debat ved tillægsbevillingsforslagets 3. behandling og tager derefter sommerferie.

Et flertal i finansudvalget (s., r. v. og s. f.) tiltræder finansministerens forslag om indførelse af rammebevillinger (se 29/4). Venstre går imod princippet med rammebevillinger, og Det konservative Folkeparti vil i hvert fald ikke i øjeblikket gå med til en ændring af bevillingspraksis. Under disse omstændigheder beslutter finansministeren at udsætte sagen.

5. – Statsministeriet meddeler, at kongen har givet sit samtykke til, at prinsesse

Anne-Maries arveret til Danmarks trone bortfalder ved hendes ægteskab med kong Konstantin XIII.

6. – Aftalen mellem LO og arbejdsgiverforeningen om nye forhandlingsregler (se 30/4) underskrives.

7. – Udenrigsminister Per Hækkerup erklærer, at Danmark vil trække sine militære styrker væk fra Cypern, hvis der opstår krigslignende tilstande.

8. – Det økonomiske Råds formandsskabs rapport til regeringen om landbrugets strukturproblemer offentliggøres.

Det oplyses, at danske tjenesteydelser og leverancer til amerikanske baser i Grønland i 1963 indbragte 90 mill. kr.

Til formand for det udvalg, der skal føre tilsyn med politiets efterretningstjenestes registrering og videregivelse af oplysninger (»kartotekerne«) (se 21/5), er beskikket amtsmand A. M. Wamberg, Vejle: De øvrige medlemmer er højesteretssagfører Jon Palle Buhl, højskoleforstander, cand. polit. H. Engberg-Pedersen og rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt.

Fhv. justitsminister, landsdommer Helga Pedersen (v.), der er valgt i Sorø amt, meddeler, at hun ikke vil lade sig genopstille til folketinget.

9. – Statsminister J. O. Krag ankommer til Washington fra New York, hvor han har besøgt verdensudstillingen. I Washington har han samtaler med præsident Johnson og en række ministre og høje embedsmænd.

Industrirådet bemyndiger sin bestyrelse til at undersøge mulighederne for industriens medvirken ved bygning af en bro eller anden fast forbindelse over Store Bælt. Spørgsmålet om industrirådets eventuelle medvirken gennem en koncession eller på anden måde vil blive afgjort senere.

10. – Nationalbanken meddeler, at diskontoen fra og med 11/6 forhøjes fra 5,5 til 6,5 pct. Det tilføjes, at diskontoforhøjelsen ikke medfører nogen ændring i nødvendigheden af, at bankerne udviser tilbageholdenhed i deres långivning eller i Nationalbankens stilling til banker, der ikke gør det. Den fg. statsminister, landbrugsminister Skytte, udtaler, at regeringen har givet tilslutning til Nationalbankens beslutning, og at diskontoforhøjelsen må ses i sammenhæng med de øvrige forholdsregler, der er truffet i år, bl. a. afgiftsforhøjelserne i februar, for at sikre en passende balance i økonomien.

Landbrugsrådets præsident, folketingsmand Anders Andersen (v.) udtaler, at det ser ud til, at det økonomiske resultat i landbruget i 1963–64 vil blive det bedste i de sidste 5 år, og at der for første gang i 10 år har været en stigning i antallet af faste medhjælpere i landbruget. Fremgangen skyldes først og fremmest forbedrede priser på eksportmarkederne, men også, at det er det første regnskabsår, hvor samtlige hjemmemarkedsordninger har virket.

11. – Det sidste kompagni af den danske FN-styrke flyver til Cypern.

Arbejdsretten idømmer 349 strejkende på Skandinavisk Tobakskompagni en bod på 220 kr. (kvinder) og 245 kr. (mænd) for fortsat strejke, efter at arbejdsretten 3/6 har kendt strejken ulovlig og idømt de strejkende bod. De strejkende vedtager derefter at slutte strejken, der begyndte 1/6.

13. – Efter sin tilbagekomst fra USA (se 9/6) udtaler statsminister J. O. Krag, at ministerpræsident Khrushchevs forestående besøg er en normal og kutymemæssig genvisit.

16. – Ministerpræsident Khruschev med familie og stort følge, deriblandt udenrigsminister Gromyko, ankommer til København.

17. – Kongen modtager ministerpræsident Khrushchev på Fredensborg Slot. Khrushchev og statsminister Krag forhandler på Marienborg, hvorefter en dansk-russisk ekspertkomité træder sammen til forhand-

linger om samhandelen mellem de to lande på grundlag af 6-års rammeaftalen. Under regeringsmiddagen på Christiansborg meddeler Khrushchev, at Sovjetunionen har afgivet bestilling på 4 køleskibe fra Burmeister & Wain.

Efter diskontoforhøjelsen 11/6 har banker og sparekasser forhøjet rentesatserne for indlån på henholdsvis 3 og 6 måneders opsigelse fra 4¼ og 5¾ til 5¼ og 6¼ pct. p. a.

18. – Ministerpræsident Kruschchev aflægger besøg på 3 fynske landbrug, deriblandt landbrugsminister Skyttes og fhv. statsministe Erik Eriksens, og er bagefter landbrugets gæst ved en frokost på Dalum Landbrugsskole, hvor han udtaler, at han ikke har set noget, han behøver at tage med hjem.

19. – Ministerpræsident Khrushchev udtaler i Studenterforeningen i København, at det ikke er hans hensigt at indlede bestræbelser for at få Danmark til at melde sig ud af NATO, selv om det ville være et nyttigt bidrag til sikring af freden. Han udtaler tilfredshed med, at hverken Danmark eller Norge agter at modtage kernevåben eller fremmede tropper eller deltage i NATO's multilaterale kernevåbenstyrker. Forinden mødet i Studenterforeningen har Khrushchev besøgt Bellahøjskuet.

20. – Ministerpræsident Khrushchev besøger Burmeister & Wain og er Grosserer-Societetets gæst på Børsen. Om forhandlingerne under Khrushchevs besøg offentliggøres et fælles kommuniqué. Udenrigsminister Per Hækkerup oplyser, at det konkrete resultat af forhandlingerne hidtil er ordrerne på de 4 køleskibe. Desuden er forhandlingerne om levering af en kemisk fabrik til Sovjetunionen blevet fremmet.

Arbejdsministeren har nedsat et udvalg, der med byretsdommer C. Ove Christensen som formand skal undersøge funktionærbegrebet og drøfte funktionærernes forhandlingsret.

21. – Ministerpræsident Khrushchevs besøg i Danmark afsluttes.

22. – I et møde i det udenrigspolitiske nævn gør statsminister J. O. Krag rede for forhandlingerne med ministerpræsident Khrushchev, og udenrigsminister Per Hækkerup meddeler, at regeringen er indstillet på, når anmodning derom modtages fra FN's generalsekretær, at lade det danske troppekontingent og den danske politistyrke på Cypern være til rådighed for FN i den 3 måneders periode fra 26/6 at regne, hvormed sikkerhedsrådet har forlænget den fredsbevarende aktion.

Mellem Centralorganisationen af Metalarbejdere i Danmark og Sammenslutningen af Arbejdsgivere inden for Jern- og Metalindustrien er der sluttet aftale om midlertidig udvidelse af adgangen til afspadseringsfrit overarbejde. Aftalen udløber 31/10. Parterne har drøftet spørgsmålet om anvendelse af udenlandsk arbejdskraft, og det er aftalt, at dette spørgsmål kan tages op igen, hvis den trufne aftale ikke er tilstrækkelig til at afhjælpe arbejdskraftmangelen.

23. – Statsminister J. O. Krag udtaler om ministerpræsident Khrushchevs besøg, at det var en klar forudsætning, at der ikke kunne forhandles om ændring af Danmarks udenrigspolitik; vor udenrigspolitik står, hvor den stod.

Efter samtaler mellem statsministeren og Det økonomiske Råds formandsskab træffer regeringen en række foranstaltninger, der skal lette presset på arbejdsmarkedet. Forsvarets genindkaldelser til efteråret sløjfes, visse grupper af værnepligtiges hjemsendelse fremskyndes, og der vil i månederne juli–september blive indkaldt 1900 færre, end der samtidig hjemsendes. Arbejds- og socialministeren vil forhandle med fagforeningerne om udvidet adgang til overarbejde i byggefagene; ikke absolut nødvendige reparationer samt vedligeholdelse af offentlige bygninger udskydes til vintermånederne, og fristen for igangsættelse af nye offentlige byggearbejder udskydes fra 1/9 til 15/10.

I udkastet til handlingsprogram, der skal forelægges på Venstres årsmøde, siges det bl. a., at Venstre ønsker, at den danske regering må have fuld bevægelsesfrihed, så man kan udnytte enhver mulighed inden for de europæiske enhedsbestræbelser, som Fællesmarkedet er udtryk for.

Folketingsmand Poul Møller (k. f.) udkaster tanken om en forening til værn for borgerrettigheder.

24. – LO.s formand, Eiler Jensen, udtaler, at det er helt overensstemmende med helhedsløsningen, når tjenestemandsorganisationerne til foråret vil kræve sådanne lønforbedringer, at de kommer på linie med lønudviklingen i øvrigt.

26. – Grønlandsudvalget af 1960 afgiver betænkning og afslutter dermed sit arbejde.

Det statsministerielle udvalg, der skal undersøge mulighederne for en udflytning af statsinstitutioner og virksomheder fra København til provinsen, vil blive suppleret med jyske folketingsmedlemmer. Udvalget, der hidtil har bestået af embedsmænd, afgav 3/6 sin betænkning om den principielle side af sagen, hvorefter formanden, direktør Skat Rørdam, udtrådte.

27. – Ved Venstres årsmøde i Aalborg oplyser partisekretæren, folketingsmand Harald Nielsen, at partiet nu tæller 181.272 medlemmer, en fremgang på 241 siden sidste landsmøde. Partiets formand, fhv. statsminister Erik Eriksen udtaler, at venstre ønsker en tillægspension, der omfatter alle borgere og finansieres over skatterne.

28. – Venstres handlingsprogram (se 23/6) vedtages enstemmigt af årsmødet. Fhv. statsminister Erik Eriksen erklærer over for ønsker om ikke at afskrive muligheden for at danne en ren venstreregering, at han ikke vil lade sig binde til den svageste løsning.

PUBLIKATIONER

UDGIVET AF

INSTITUTET (FRA 1960 SELSKABET) FOR HISTORIE
OG SAMFUNDSØKONOMI

Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer ca. 1850–1913. Af Jørgen Pedersen. Gyldendalske Forlag. 1930, 389 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Sociale Studier i dansk Historie efter 1857. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1930, 189 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864–1900. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1931, 424 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848. Første Del. Af Hans Jensen. J. H. Schultz Forlag, 1931, 586 S., 4,00 Kr. (udsolgt).

Economic Conditions in Denmark after 1922. Af Jørgen Pedersen. Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi, 1931, 50 S., 1,50 Kr.

Statshusmandsbrug i Fyns Stift. Af C. Lind og Jørgen Pedersen. Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi, 1933, 44 S., 1,50 Kr. (udsolgt).

Mænd og Meninger i Dansk Socialpolitik 1866–1901. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1933, 174 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Kampen om Saar. Af Marius Buus. Gyldendalske Forlag, 1934, 80 S., 0,25 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Detailhandelens Økonomi. Hefte 1, Kolonialbranchen i Hovedstaden. Af C. Lind, Gyldendalske Forlag, 1934, 31 S., 1,25 Kr. (udsolgt).

Statistical Investigations into the Economy of Retailing. Bulletin No. 1, The Grocery Trade. Af C. Lind. Gyldendalske Forlag, 1934, 58 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848. Anden Del. Af Hans Jensen. J. H. Schultz Forlag, 1934, 755 S., 4,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Viktualiehandelen i København og Frederiksberg. Af C. Lind. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1935, 32 S., 1,25 Kr. (udsolgt).

Statistical Investigations into the Economy of Retailing. Bulletin No. 2, The Provision Trade. Af C. Lind. Gyldendalske Forlag, 1935, 52 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Abessinien: Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 135 S. (udsolgt).

Den polske Korridor og Danzig. Af Sven Henningsen. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 111 S. (udsolgt).

Dansk Jordpolitik 1757–1919. Første Del: *Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810.* Af Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1936, 262 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Frugt- og Grønthandelen i København og Frederiksberg. Af C. Lind. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1937, 50 S., 1,75 Kr. (udsolgt).

An Analysis of Price Behaviour during the Period 1855–1913. Af Jørgen Pedersen og O. Strange Petersen. Levin og Munksgaard, 1938, 268 S., 12,00 Kr.

Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900. I. Bind. Til c. 1880. Af Henry Bruun. Gyldendalske Forlag, 1938, 636 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Rustningsindustrien, Statens Kontrol med Vaabenhandel og Vaabenproduktion. Af Svend Laursen. Gyldendalske Forlag, 1938, 93 S., 1,25 K. (udsolgt).

Storpolitik i Stillehavet. Studiekredsopgaver om Flaadetraktaterne. Singapore, Philippinerne og de japanske Mandatoer. Gyldendalske Forlag, 1938, 115 S., 2,50 Kr. (udsolgt).

Folkeforbundet, Organisation og Virksomhed. Af Erling Kristiansen. Gyldendalske Forlag, 1939, 76 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Danish Economic Policy 1931–1938, The Repercussion of Modern Commercial Policies on Economic Conditions in Denmark. By H. P. Götrik, Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1939, 74 S., 2,25 Kr. (udsolgt).

Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. Af Harald Jørgensen. Gyldendalske Forlag, 1940, 426 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Modsætningen mellem Italien og Frankrig 1914–1939. Af Kjeld Winding, Gyldendalske Forlag, 1940, 192 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Textil-Raastoffer. Af Jørgen Moe. Gyldendalske Forlag, 1941, 126 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Boghandelen i Hovedstaden. Af C. Lind. Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1941, 32 S., 1,75 Kr.

Kina og Stormagterne. Af I. Grünbaum og Hanna Kobylinski. Gyldendalske Forlag, 1942, 202 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Bidrag til de tidligere dansk-vestindiske Øers økonomiske Historie med særligt Henblik paa Sukkerproduktion og Sukkerhandel. Af P. P. Sveistrup. Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1942, 119 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857–1899. Af Georg Nørregaard. Gyldendalske Forlag, 1942, 624 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Kul, Tørv og Brunkul. Af Helge Andersen. Gyldendalske Forlag, 1942, 140 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Indien. Samfundsforhold og moderne Historie. Af Erik Rasmussen. Gyldendalske Forlag, 1942, 144 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Danish Exchange Policy 1914–1939. Af Poul Nyboe Andersen. Inst. f. Hist. og Samfundøkonomi, 1942, 121 S. (Duplikeret). 3,00 Kr. (udsolgt).

Dansk Jordpolitik 1757–1919. Anden Del: *Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810–1919.* Af Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1945, 484 S., 11,50 Kr.

Dansk Sukkerhandel og Sukkerindustri. Af P. P. Sveistrup og R. Willerslev. Gyldendalske Forlag, 1945, 371 S., 10,00 Kr.

Frankrig 1870–1930. Den tredie Republiks Historie. Af Ludvig Krabbe. Gyldendalske Forlag, 1945, 295 S., 9,00 Kr.

Grundlinierne i Sovjetunionens Udenrigspolitik 1917–1941. Af Ad. Stender-Petersen. Gyldendalske Forlag, 1946, 201 S., 7,50 Kr.

De forenede Nationer. Af Finn T. B. Friis. Gyldendalske Forlag, 1948, 5,50 Kr. (udsolgt).

Asiatisk Kompagni i den florissante Periode 1772–1792. Af Aa. Rasch og P. P. Sveistrup. Gyldendalske Forlag, 1948, 347 S., 10,00 Kr.

Jernmalm, Jern og Staal. Af Lauge Dahlgaard. Gyldendalske Forlag, 1949, 154 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Spanien. Republik og Francostyre 1931–48. Af Erik Reske-Nielsen. Ejnar Munksgaard, 1949, 323 S., 9,00 Kr. (udsolgt).

Latin-Amerika. Af Erik Bach. Ejnar Munksgaard, 1940, 252 S., 9,00 Kr. (udsolgt).

Intergovernmental Fiscal Relations. Federal State and Local Finances. Af Kjeld Philip. Ejnar Munksgaard, 1954, 171 S., 15,00 Kr.

Opsparing, Kapitalbevægelse og Formuernes Sammensætning i København 1949. Af Kjeld Bjerke. Ejnar Munksgaard, 1954, 54 S., 3,00 Kr.

Lønudviklingen i Danmark 1914–1950. Af Poul Milhøj. Ejnar Munksgaard, 1954, 222 S., 10,00 Kr.

Kurantbankens forhold til staten. Af Erik Rasmussen. Det Danske Forlag, 1955, 293 S., 25,00 Kr.

Træk af de faglige storkonflikter i 1920 og 1925. Af Heinrich Schlebaum Larsen. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1956, 42 S., 2,50 Kr.

Det mellemste Østen. Af Erik Reske-Nielsen. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1956, 136 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Om renteforskelle og emissionspolitik på obligationsmarkedet. Af Troels Glud. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1957, 286 S., 25,00 Kr.

Fransk indenrigspolitik. Fra de Gaulle til de Gaulle. Af George Damborg. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1958, 134 S., 5,00 Kr.

Sol og Sult. Underudviklingens problem i Italien. Af Erling Bjøl. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1960, 192 S., 10,00 Kr.

Afrikansk Nationalisme. Af Ole Karup Pedersen, Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1963, 161 S., 10,00 Kr.